

VEDRANA DELONGA

STAROHRVATSKA CRKVA NA »MASTIRINAMA« U KAŠIĆU KOD ZADRA

UDK 904:726.591(497.13)„653”
Izvorni znanstveni rad
Original Scientific Paper
Primljeno: 21. VI. 1989.
Received:

Vedrana Delonga
YU — 58000 Split
Muzej hrvatskih arheoloških
spomenika, O. Price b.b.

Autorica u cijelosti objelodanjuje rezultate arheoloških iskopavanja provedenih prije tridesetak godina (1955—1957) na lokalitetu »Mastirine« u selu Kašiću kod Zadra. Uz već prije publiciranu starohrvatsku nekropolu, koja je otkrivena na istom lokalitetu, prezentiraju se ostaci otkrivene arhitekture i pokretna arheološka građa. Utvrđeno je kontinuirano trajanje nekoliko različitih vremenskih i kulturnih faza na lokalitetu, pri čemu se poseban naglasak daje obradi ostataka šesteroapsidne crkve i analizi predromaničkog crkvenog namještaja.

U razdoblju 1955—1957. godine odvijala su se arheološka istraživanja na lokalitetu Mastirine u selu Kašiću, smještenom u zapadnom dijelu Ravnih kotara, na udaljenosti oko 20 km zračne linije od Zadra i 15 km od općinskog središta u Benkovcu. Tijekom trogodišnje arheološko-istraživačke kampanje na Mastirinama otkriveni su na temeljima antičke građevine ostaci ranosrednjovjekovne šesteroapsidne crkve i kompleks kasnosrednjovjekovne arhitekture, te srednjovjekovna nekropola na istom lokalitetu.

Istraživanja su se provodila u okviru radnog programa Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu (kasnije i Instituta za nacionalnu arheologiju), a rukovodio im je S. Gunjača uz suradnju D. Jelovine. Odmah po otkrivanju izvršena je konzervacija ostataka predromaničke crkve i otkopanog kasnosrednjovjekovnog kompleksa, te njihova djelomična rekonstrukcija, pa su i danas, unatoč neumitnom zubu vremena dobro sačuvani i prepoznatljivi na terenu. Kratke podatke o rezultatima provedenih iskopavanja publicirao je autor istraživanja u seriji radnih izvještaja o djelatnosti Muzeja.¹ U toku priprema na objelodanjivanju rezultata cjelokupnog istraživanja na Mastirinama u Kašiću, S. Gunjaču je zatekla smrt, čime je arheološka znanost uskraćena za još jedan zna-

¹ S. Gunjača, Trogodišnji rad Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika (1955, 1956. i 1957. godine) (dalje Trogodišnji rad), *Starohrvatska prosvjeta (SHP)*, III, sv. 7, 1960, 270—271, sl. 5—7.

čajan znanstveni prilog iz pera ovog neumornog istraživača naše srednjovjekovne povijesti i arheologije. Rezultate istraživanja nekropole potom je publicirao D. Jelovina kao neposredni suradnik u istraživanjima,² dok je nama za ovaj rad prepustio autorstvo nad objavom istražene, ali dosad npublicirane arhitekture i pronađene pokretne arheološke građe, na čemu mu posebno zahvaljujemo.

Prve informacije o pronalasku šesteroapsidne predromaničke crkve u Kašiću ulaze u stručnu literaturu već neposredno nakon otkrivanja.³ Time se ovaj spomenik uvrstio u grupu dotad poznatih ranosrednjovjekovnih crkva šesteroapsidnog tipa na tlu Dalmacije, čija će problematika u okviru naše ranosrednjovjekovne graditeljske baštine uskoro pobuditi veće zanimanje znanstvenika.⁴ Grafički crtež otkrivenog šesterolista iz Kašića reproducira se prvi put u literaturi unutar sinteze o morfologiji i klasifikaciji predromaničkog graditeljstva Dalmacije,⁵ dok se potpuniji arhitektonski snimak čitave otkrivene arhitekture na lokalitetu unosi u tlocrtni plan publicirane nekropole.⁶

Naša je namjera da se ovim prilogom rezultati istraživanja arheološkog kompleksa na Mastirinama u Kašiću prezentiraju u što cjelovitijem opsegu, na osnovi terenske dokumentacije i postojećih ostataka arhitekture na lokalitetu. Time bi se, uz već objavljenu nekropolu, punih trideset godina nakon iskopavanja zaokružila slika o nalazištu u cjelini, a pojedini arhitektonski sklopovi nastali u različitim vremenskim fazama, bolje protumačili. Također nam je cilj da se objelodani otkriveni arheološki materijal i protumači u svjetlu raspoloživih podataka, posebice nalazi predromaničkog namještaja iz starohrvatske šesteroapsidne crkve na lokalitetu.

* * *

Selo Kašić nalazi se u zapadnom dijelu ravnokotarskog prostora, u zadarskoj subregiji, na području koje se iskazuje u mnogobrojnim komponentama kao izuzetna prirodnogeografska cjelina. Prirodna specifičnost očituje se u izrazitoj reljefnoj zonalnosti, gdje se u valovitoj formaciji izmjenjuju manja vapnenačka uzvišenja dinarskog pružanja s usporednim nizovima laporasto-pjeskovitih udolina. Kašić je danas jedno od karakterističnih tzv. niznih naselja na rubovima polja i krša, koji tipom, veličinom i razmještajem upravo odražava prirodnu strukturu prostora i gospodarske mogućnosti kraja. Prirodne kvalitete tla utjecale su na opću geografsku važnost ovoga kraja u prošlosti, na kojemu je Zadar, kao gravitacijski centar cijelog prostora, uspio sačuvati dominantnu ulogu, vjekovima šireći svoj gospodarsko-politički i kultur-

² D. Jelovina, Starohrvatsko groblje na »Mastirinama« u selu Kašiću kod Zadra (dalje Starohrvatsko groblje), *SHP*, III, sv. 12, 1982, 35—66.

³ S. Gunjača, *o. c.*, 270.

⁴ T. Marasović, Šesterolisni tip u arhitekturi ranog srednjeg vijeka u Dalmaciji (doktorska dizertacija, npublicirana), Zagreb 1958.

⁵ T. Marasović, S. Sekulić-Gvozdanović, V. Gvozdanović, A. Mohorovičić, Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture, Split 1978, 1—183.

⁶ D. Jelovina, *o. c.*, prilog II.

ni utjecaj. Izrazita ratarska podloga i plodnost tla, te blizina mora, posebno u njegovom zapadnom dijelu od Smilčića do Nina, presudno su utjecali na važnost ovog prostora i povijesti ljudskog naseljavanja, u općim povijesnim zbivanjima i demografskim kretanjima u cjelini. Kontinuitet života i djelovanja čovjeka na ovom prostoru utjecali su na sliku povijesnog i kulturnog razvoja ovoga kraja od prapovijesti do današnjih dana. Brojnost istraženih i ubiciranih lokaliteta u Kašiću govori o slojevitosti arheološke topografije ovog mikroprostora te izrazitom povijesno-kulturnom kontinuitetu.

Najraniju prošlost Kašića potvrđuju ostaci materijalne kulture prapovijesne epohe. U tom smislu i ovdje je nezaobilazno otkriće značajnog neolitičkog nalazišta u selu Smilčiću u neposrednoj blizini Kašića,⁷ dok su iz eneolitika u Kašiću na položaju zvanom Cicilne bujaduše ustanovljeni ostaci jednoslojnog eneolitičkog naselja.⁸ U predrimsko i kasnije u rimsko doba naselje u Kašiću nalazi se na području matične jezgre ilirskih Liburna, odnosno antičke Liburnije, kao jedno od niza rano romaniziranih peregrinskih zajednica na teritoriju liburnsko-rimskog municipija u Koriniju s dominantnim slojem autohtonog stanovništva, što uz ostalo potvrđuje i nalaz monumentalne nadgrobne stele iz Augustova vremena.⁹ U antici dolaze do većeg izražaja gospodarske prednosti ovog kraja što se u arheološkoj topografiji Kašića reflektira kroz niz ubiciranih ili djelomično otkopanih nalazišta među kojima je veliki kompleks rimske *villae rusticae* i nekropole otkriven na širem arealu lokaliteta Begovača jugoistočno od današnjeg središta sela.¹⁰

Lakunu u poznavanju kasne antike i seobe naroda na prostoru sjeverne Dalmacije općenito upotpunjuju upravo nalazišta toga vremena u Kašiću. Tu je na pjeskovitom humku Glavčurak, zapadnije od Mastirina, otkrivena velika naseobinska nekropola kompleksnog karaktera s dva odvojena vremenska i etnička horizonta, od kojih je onaj iz 6. st. pripadao autohtonom stanovništvu i pojedinačnim ukopima Istočnih Gota.¹¹ Grupa arheoloških nalaza registriranih u većem broju na širem arealu Kašića¹² govori o postojanju gotskih naselja na dijelu gotske

⁷ S. Batović, Stariji neolit u Dalmaciji, Zadar 1966, 23, 31, 101—102.

⁸ Isti, Problemi prapovijesti na području Vrane i Biograda, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 18, 1971, 18; isti, Nakit u prapovijesti sjeverne Dalmacije. Nakit na tlu sjeverne Dalmacije od prapovijesti do danas (katalog izložbe), Zadar 1981, 10, 92.

⁹ D. Rendić-Miočević, Nekoliko monumentalnih nadgrobničkih stela s portretima iz sjeverne Dalmacije, *Diadora*, 1, Zadar 1959, 122—129.

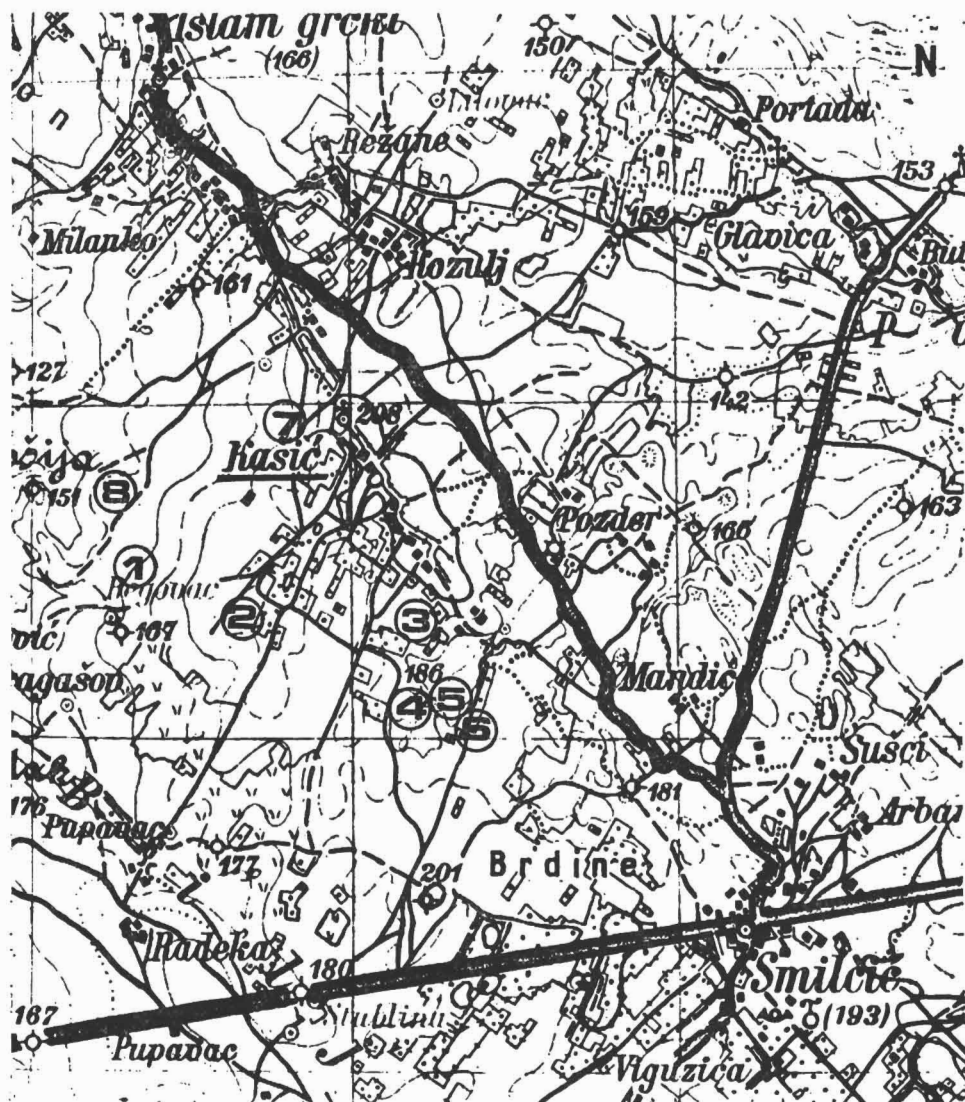
¹⁰ D. Vrsalović, Četverogodišnji rad Instituta za nacionalnu arheologiju i Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, *SHP*, III, sv. 8—9, 1963, 274. i 278; D. Jelovina — D. Vrsalović, Srednjovjekovno groblje na »Begovači« u selu Biljanima Donjim kod Zadra, *SHP*, III, sv. 11, 1981, 62.

¹¹ J. Belošević, Ranosrednjovjekovna nekropola u selu Kašiću kraj Zadra, *Diadora*, 4, Zadar 1968, 221—246.

¹² Z. Vinski, Autohtoni kulturni elementi u doba doseljenja Slavena na Balkan. Simpozij o predslavenskim etničkim elementima na Balkanu u etnogenezi Južnih Slavena. Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 4, Sarajevo 1969, 193—199; Ž. Demo, Novac germanskih vladara druge pol. 5. do u drugu pol. 6. st. u numizmatičkoj zbirci Arheološkog muzeja u Zagrebu, *Arheološki vestnik*, XXXII, 1981, 462—463.

provincije Liburnije, pa se u tom kontekstu ubikacija naselja Dan¹³ na prostoru oko Kašića čini vrlo vjerojatnom.

U ranom srednjem vijeku romanizirani autohtoni etnos predstavlja temeljni etnički supstrat slavenskom i hrvatskom naseljavanju na ovom

Sl. 1. Srednjovjekovna arheološka nalazišta na području Kašića. — *Mediaeval archaeological sites in the territory of Kašić: 1 Begovača, 2 Maklinovo brdo, 3 Glavčurak, 4 Mastirine, 5 Drače, 6 Razbojine, 7 Vlačine, 8 Vreline*

¹³ J. Medini, *Provincia Liburnia, Diadora*, 9, 1980, 416, bilj. 171.

prostoru, koje sačinjava matičnu, povijesnu jezgru ranosrednjovjekovne Hrvatske. Iz vremena ranoga srednjeg vijeka istražen je u Kašiću najveći broj arheoloških lokaliteta, pretežno nekropola. Na već spomenutom položaju rimske *villae rusticae* na Begovači otkrivena je prostrana višeslojna srednjovjekovna nekropola s crkvom,¹⁴ a na Maklinovu brdu, oko 2 km sjeverozapadno od Mastirina, starohrvatska nekropola starijeg horizonta iz 7—9. st., s pretpostavljenim slavenskim žarnim grobovima 7 st.¹⁵ (sl. 1). Na Glavčurku je uz autohtonu nekropolu otkriveno i starohrvatsko groblje s dva odvojena sloja, starijim (8—9. st.), te mlađim (10—11. st.).¹⁶ U kašićkom polju na položaju Razbojine (Dugače) samo 250 m jugoistočno od Mastirina, otkriven je 1956. god. manji, periferni dio velike starohrvatske nekropole poganskog perioda iz kraja 7. i prve polovice 8. st.¹⁷ Iste godine istraživala se i kasnosrednjovjekovna nekropola Drače, istočno od Mastirina, što sve zajedno upotpunjava spoznaje o vremenskom i kulturnom kontinuitetu nalazišta na prostoru Kašića tijekom srednjega vijeka. Neka od ranosrednjovjekovnih lokaliteta u Kašiću ostala su samo registrirana na temelju sačuvanih površinskih nalaza, a jedan od takvih je položaj uništene nekropole na Vrelinama (10—11. st.).¹⁸ Također je devastiran i položaj na predjelu Vlačine, zapadno od seoske crkve, gdje su postojali indiciji o starohrvatskom groblju poganskog horizonta.¹⁹

Osim otkrivene arheološke baštine srednjovjekovnu prošlost Kašića osvjetljavaju i pisana povijesna vrela. Toponim Kašić jedan je od rijetkih izvornih toponima ovog prostora koji se javlja u srednjovjekovnim ispravama, a koji preživljava do današnjeg vremena. Naziv srednjovjekovnog sela javlja se prvi put 1291. god. u ispravi ugarskog kralja Andrije II. kao »Casich«,²⁰ a kasnije i pod toponimom »Cassichi« (Casichi) asocirajući na ime starohrvatskog roda Kašića, odnosno Kašića,²¹ jednog od dvanaest hrvatskih plemena nabrojanih u »Qualiter« koji su na području današnjeg Kašića imali svoju plemenštinu. U historijskoj topografiji srednjovjekovnog Kašića, kao i velikog broja naselja u ovom dijelu Kotara od izuzetne je važnosti pravac velike srednjovjekovne ceste koja je prolazila srednjovjekovnom županijom Lukom, kao odvojak glavne komunikacije prema unutrašnjosti Hrvatske.²²

¹⁴ D. Jelovina — D. Vrsalović, o. c., 55—136.

¹⁵ J. Belošević, Materijalna kultura Hrvata od 7—9. stoljeća (dalje Materijalna kultura), Zagreb 1980, 44—46; 46—48.

¹⁶ Isti, o. c., 49—50.

¹⁷ D. Jelovina, Ranosrednjovjekovna nekropola na Razbojinama u selu Kašiću kod Zadra, SHP, III, sv. 10, 1968, 23—52.

¹⁸ J. Belošević, Nekoliko neobjelodanih ranosrednjovjekovnih arheoloških nalaza s područja sjeverne Dalmacije, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 26 (13), Zadar 1987, 145—146, sl. 6, Tab. XLIV, 2. Isti, Materijalna kultura, 60—61.

¹⁹ Isti, Materijalna kultura, 60—61.

²⁰ T. Smičiklas, *Codex Diplomaticus*, III, Zagreb 1905, 177.

²¹ S. Gunjača, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji*, 4, Zagreb 1978, 363, 368.

²² N. Jakšić, Topografija pravca via Magna cesta vocata tendens per Lucam (dalje Topografija), SHP, III, sv. 14, 1984, 325—346.

Povijest ovoga kraja u kasnom srednjem vijeku usko je povezana uz politički položaj i gospodarsko-društveni razvitak Zadra. Selo Kašić je za mletačke uprave nad Dalmacijom teritorijalno uklopljeno u novi-gradski distrikt,²³ a u vrijeme dugotrajnih venecijansko-turskih sukoba tijekom 16. i 17. st. nalazi se na graničnoj liniji venecijanskog i turskog posjeda.²⁴ Nakon velikih demografskih promjena koje su zahvatile taj prostor završetkom tursko-venecijanskih ratova u 17. st., toponim Kašić preživljava kao jedan od rijetkih izvornih topografsko-toponimskih elemenata toliko dragocjenih za poznavanje srednjovjekovne topografije samog naselja i regije u cjelini, pa stoga i arheološki nalazi predromaničke crkve, srednjovjekovnih objekata i nekropole na Mastirinama dobivaju na većem značenju.

Pregled istraživanja (1955—1957)

Bogata povijesna i arheološka baština Ravnih kotara potakla je već u poslijeratnim godinama prva planska rekognosciranja i istraživanja ranosrednjovjekovnih lokaliteta ovog područja, koja su se osobito intenzivirala u razdoblju 50-ih i 60-ih godina zahvaljujući sustavnim terenskim akcijama Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika iz Splita i Arheološkog muzeja u Zadru na tom području. Tada se istražio znatan broj ranosrednjovjekovnih lokaliteta u arealu sela Kašića, Biljana, Smilčića i Pridrage, pa se to područje, barem u kategoriji ranosrednjovjekovnih lokaliteta, može smatrati najbolje istraženim dijelom sjeverodalmatinske regije. Unatoč tome postojanje velikog broja ubiciranih neistraženih arheoloških lokaliteta znatno nadilazi rezultate provedenih istraživanja, pa se ona mogu smatrati pokazateljima izuzetne slojevitosti arheološke slike ovog terena s brojnim nalazištima, čije sustavno istraživanje zapravo tek predstoji.

Već su prvi obilasci terena u Kašiću i okolici u prosincu 1954. god. dali plodonosne rezultate,²⁵ te bitno utjecali na planiranje daljih istraživanja u ovoj mikroregiji. Tada je na jugoistočnoj strani današnjeg Kašića, južnije od zaseoka Višića, otkriven položaj zvan Mastirine. To je položaj na kraju niske kose koja se blago ističe u pitomoj ravnici prostranih zelenih površina. Pri kraju izduženog prirodnog platoa što se poput blagog luka pruža od jugoistoka prema zapadu do izvora Širokovca uočeni su tragovi arhitekture i grobova koji su se protezali uzduž istočnog dijela kose u pravcu položaja zvanog Drače (sl. 3).

Na osnovi podataka s terenskog uvida, koji su nesumljivo indicirali postojanje prostorno većeg arheološkog lokaliteta na Mastirinama, te sam toponim iz postturskog vremena koji je u mikrotopografiji sela označavao mjesto s ruševinama samostanskog ili crkvenog zdanja, poduzeo je Muzej hrvatskih arheoloških spomenika iz Splita sustavna arhe-

²³ T. Raukar, Zadar u XV stoljeću, Zadar 1977, 145.

²⁴ T. Raukar, I. Petricioli, F. Švelec, Š. Peričić, Zadar pod mletačkom upravom 1409—1797, Zadar 1987, 224.

²⁵ S. Gunjača, Rad Muzeja hrvatskih starina u god. 1954, SHP, III, sv. 6, 1958, 231—232.

ološka iskopavanja. Glavnina radova odvijala se sukcesivno u okviru trogodišnje istraživačke kampanje, u razdoblju od 1955. do 1957. god., a završni konzervatorsko-restauratorski radovi manjim dijelom i u 1959. god.²⁶ Iskopavanjima je, kao što je već spomenuto, rukovodio S. Gunjača, direktor Muzeja sa suradnikom D. Jelovinom, muzejskim kustosom, dok je izrada tehničke dokumentacije povjerena likovnom suradniku B. Petriću. Za vrijeme istraživanja fotosnimanja na terenu obavljali su članovi ekipe, a pojedine etape istraživanja dokumentirane su fotosnimcima J. Spralje, fotografa iz Zadra. Konzervaciju i rekonstrukciju otkopane arhitekture izvršio je priučeni zidar D. Čurković iz Suvača kod Sinja.

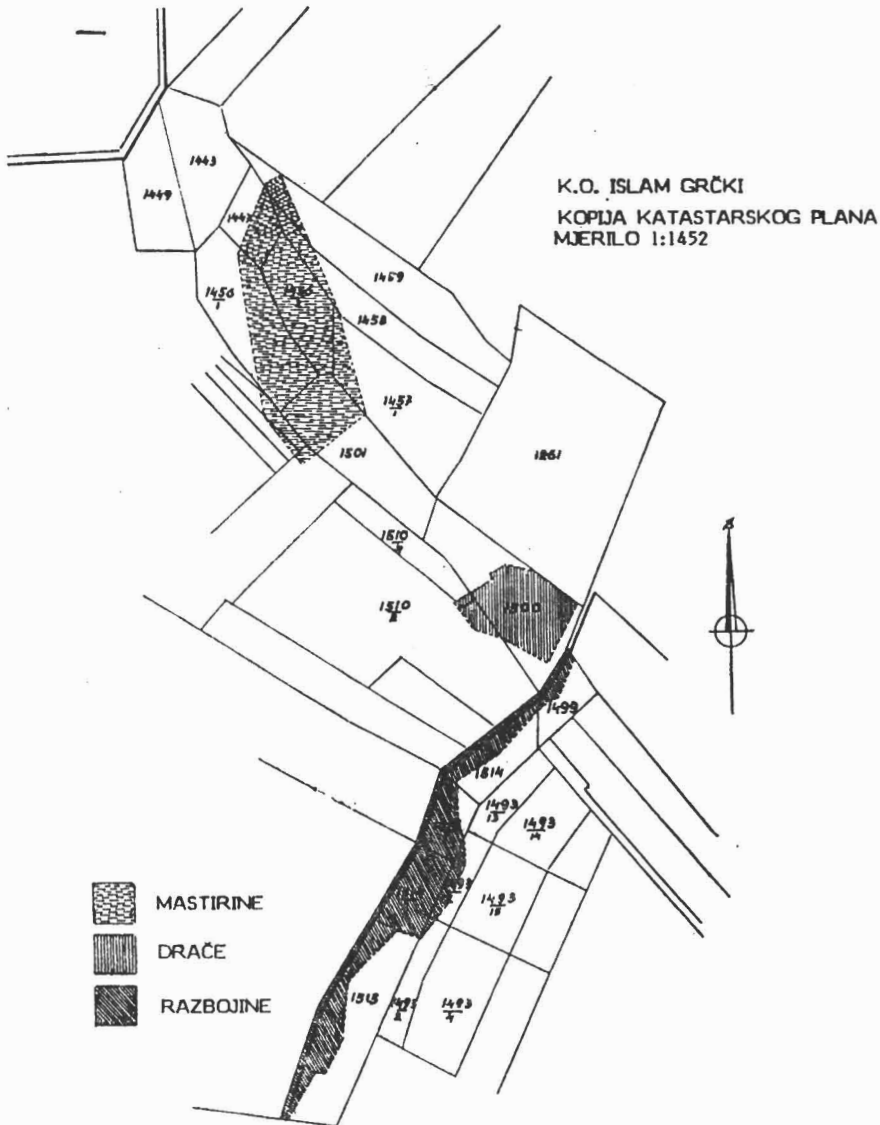
U vremenu od 24. V. do 18. VI. 1955. god. trajala je prva etapa istraživanja na Mastirinama. Iskopavanja su se odvijala paralelno na dva sektora: na sjeverozapadnom dijelu južno od seoskog poljskog puta i na suprotnoj, jugoistočnoj strani lokaliteta, čime je zahvaćena površina od ukupno 2700 m² (90 x 30 m), na zemljišnim česticama u društvenom vlasništvu (1456/1,2), te dijelom na zemljištu privatnih posjednika (1447; 1457-9; 1501) (sl. 2). U navedenoj etapi otkriven je najveći dio prostora kasnosrednjovjekovnog kompleksa na sjeverozapadnom sektoru, čitava površina šesteroapsidne crkve s predvorjem, te manji dio srednjovjekovne nekropole na zapadnoj strani.

Iskopavanja na sjeverozapadnom sektoru započela su otvaranjem rova SE-NW gdje se na dubini od 0,80 do 1,00 m ušlo u trag zidovima manje pravokutne prostorije, na planu označene kao prostorija A, gdje su među otkopnim slojevima s dosta paljevine i maltera nađeni ostaci većeg broja čavala, krovnog crijepa, mletački bakreni novac 17. st. Potom su otkriveni zidovi veće sjeveroistočne prostorije B (12 x 6 m) sačuvani u vrlo lošem stanju u samoj temeljnoj strukturi, dok su u otkopnoj stratigrafiji na dubini od 0,70 m registrirani ostaci kućnog ognjišta iz novovjekovne faze, popraćeni krhotinama istovremene kućne keramike. Otkopavanjem arhitekture na tom sektoru ušlo se u trag ostacima sjevernog (e) i južnog (d) zida longitudinalne prostorije D koji su u najdonjem temeljnom sloju zida pokazivali pravilniju strukturu, te određenu razliku u širini zidne mase u odnosu na gornju polovicu zida. Izvan zapadnog perimetra prostorije D otkrivena je skupina srednjovjekovnih grobova (1—4) na zapadnoj litici kose. U otkopnim slojevima u sjeverozapadnom uglu prostorije C pronađena je kasnosrednjovjekovna, ranogotička ostruga (14. st.), te srebrni novac Ludovika I. Anžuvinskog i nekoliko ostataka predromaničke plastike, od kojih su neki nađeni kao spolije u sjevernom zidu (b') iste prostorije. Kako su kulturni nalazi otkriveni unutar arhitekture na ovom dijelu lokaliteta upućivali na ostatke kasnosrednjovjekovnog objekta (sl. 15), otpočelo se s iskopavanjima na jugoistočnom sektoru, na udaljenosti oko 40 m od sjeverozapadnog zida prostorije A. Odmah po otvaranju rova linijom SE-NW u pravcu središnje i ujedno najveće visinske kote lokaliteta ušlo se u trag sku-

²⁶ Isti, Trogodišnji rad, 270—271; D. Jelovina, Starohrvatsko groblje, 35—36.

pini grobova (br. 42—51) na prosječnoj dubini od 0,90 do 1,00 m. U kulturnim slojevima naišlo se na dosta ulomaka rimske i predromaničke plastike, rimskih epigrafičkih ulomaka, konstruktivnih arhitektonskih dijelova i starokršćanskih fragmenata.

Širenjem otkopnog rova u pravcu N-W ubrzo su se otkrili vanjski perimetralni zidovi predromaničkog objekta šesterolisnog tlocrta u pre-

Sl. 2. Kopija katastarskog plana. — Copy of cadastre map

djelu svih šest apsida na dubini od oko 1,00 m. Zidovi II, jugozapadne i III, jugoistočne apsida veoma su loše sačuvani, mjestimično u samim temeljnim konturama (sl. 7). Oslobođen je cijeli unutrašnji prostor crkve, a kao kulturni nalazi registrirani su fragmenti oltarne menze, ulomak kladenca, dio oktogonalne kolone i rimski ornamentalni fragmenti, dosta recentnog alata i veća kamena kugla.

Otkopavanje terena obavljalo se i na jugozapadnoj strani lokaliteta. Otkriven je sklop arhitekture koji se naslanja na zidove šesterolista u predjelu sastava I. i II. apsida, s dvije manje prostorije *G* i *F*. Zidovi tih prostorija (*c*, *f*, *g*) pokazuju u presjeku manjim dijelom strukturu rimskog зида nad kojim se iznad sloja zemljanog nasipa nastavlja kasnosrednjovjekovno зиde čiji su ostaci sačuvani u visini od oko 40 do 60 cm. Unutar navedenih prostorija nađeno je najviše ostataka rimske i predromaničke plastike, kao i s vanjske strane uzduž зида *c* na dubini od 0,70 do 0,80 m. U otkrivenom traktu građevine na jugozapadnom rubu kose u pravcu polja otkopan je sklop od tri prostorije *I*, *J*, *K* u čijoj se stratigrafiji ne javljaju grobovi.

Istraživanja na Mastirinama nastavljena su 1956. god., a trajala su od 23. VII. do 03. IX. Rad se odvijao na konzerviranju zidova crkve, otkopavanju preostataka arhitekture na jugozapadnom dijelu uz crkvu, te na otkrivanju nekropole na istočnom arealu lokaliteta (sl. 17).

U završnoj fazi radova unutar crkve srušen je pregradni zid od spoja I. i II. do IV. apsida, te zid kojim je naknadno zatvorena oltarna apsida u kojem je kao spolija nađen ulomak predromaničkog pluteja (sl. 16). Ujedno je otklonjen i zid kojim su naknadno pregrađena ulazna vrata na crkvi. U toj etapi odvijali su se konzervatorski zahvati na zidovima crkve. Apside, II, III. i VI, koje su ostale većim dijelom u temeljnom izvornom зиду, rekonstruirane su do visine od 1 m. Također je izvršena konzervacija zidova preostalih apsida i njihova djelomična rekonstrukcija do visine od 0,80 do 1,00 m, te rekonstrukcija pločnika crkve (sl. 19).

Iskopavanja su nastavljena na jugoistočnom sektoru na prisojnoj strani kose, a oko 19 m istočno od jugozapadnog krila uz crkvu. Ovdje su otkrivena dva kasnosrednjovjekovna groba (60 i 61), od kojih je potonji presjekao zid rimske građevine, a bio je dijelom načinjen od predromaničkih spolija. U otkopnim slojevima na cijeloj površini nađene su mnogobrojne britvice i veći keramički pršljenovi tkalačkog razboja. Na navedenom prostoru otkrio se cijeli kompleks rimske arhitekture (sl. 4) na udaljenosti oko 23 m od jugoistočne (III) apsida. Unutar veće longitudinalne prostorije registrirani su i ostaci mozaičkog poda, o kojima nemamo više podataka, a rušenjem sjevernog ogradnog suhozida uz privatnu oranicu naišlo se na redove grobova koji se na planu istražene nekropole mogu pratiti od NW do NE, tj. linijom grobova 73—113. Na istočnom sektoru koji je zahvaćao prostor istočno od predromaničke crkve u dužini od ukupno 60 m odvijalo se istraživanje srednjovjekovne nekropole. Tu je istražen najveći broj grobova, od ukupno 136 koliko ih je otkriveno na čitavoj nekropoli na lokalitetu (sl. 18). Njihova gu-

stoća i raspored pokazuju da se radi o središnjem dijelu nekropole na kojem se glavina pokapanja odvijala u razdoblju od 9. do 12. st.²⁷

U tijeku arheoloških iskopavanja 1956. god. otkrivena je i istražena cijela istočna strana lokaliteta na kojem se formiralo srednjovjekovno groblje na redove strogo prateći liniju kose i postojećeg zida rimske arhitekture na južnoj strani.

Na jugozapadnom dijelu lokaliteta radilo se na oslobađanju površine unutar prostorija *I, J, K*, gdje se o otkopnoj stratigrafiji visine 1,50 m — 2,00 m naišlo na nalaz gotičke ostruge, reljefa sa ženskim portretom koji je danas zagubljen, ulomke rimskih ara i predromaničke plastike. Ujedno se otkopavanjem površine u jugozapadnom krilu kasnosrednjovjekovnog kompleksa (*F, G*) naišlo na pločnik od manjeg nepravilnog kamenja na dubini od 0,60 m, za čiju izradu su korišteni i predromanički kameni ulomci. Na istoj dubini nađen je dio predromaničkog zabata i kapitela, a nekoliko ostataka predromaničkog namještaja nađeno je nad samim poklopnicama grupe grobova 33 — 37 i 38 — 40, koji se javljaju u unutrašnjosti prostorija *F* i *G* na dubini od 1 do 1,10 m (sl. 13, sl. 14).

Rad se odvijao na zapadnom i sjeverozapadnom sektoru unutar perimetralnih zidova kasnosrednjovjekovne arhitekture. U zapadnom traktu u otkopnoj stratigrafiji unutar prostorije *L* pokazuju se poklopnice grobova 23 — 28 i 32 na prosječnoj dubini od 0,70 m, dok je nalaz mletačkog bakrenog novca 16. st. dokumentiran na dubini od 0,40 m. U sjeverozapadnom dijelu, oslobađanjem unutrašnjeg prostora *D*, otkopana je na dubini od 0,40 do 0,55 m skupina grobova 7 — 17 koji su slijedeći orijentaciju NW — SE grupirani na redove unutar dva perimetralna zida (*e* i *d*) iste prostorije. Skidanjem pločnika u prostoriji *E*, zapadno od crkvenog predvorja, naišlo se na skupinu od četiri groba (18 — 20) na dubini od 0,40 m, na koje je poprečno nalegao dio kasnosrednjovjekovnog zida *h*.

Istraživanja na Mastirinama u 1957. god. trajala su od 15. VIII. do 17. IX, a odvijala su se istovremeno s iskopavanjima na obližnjoj kasnosrednjovjekovnoj nekropoli Drače, a iste godine otpočela su i istraživanja arheološkog kompleksa na Begovači.

Na Mastirinama su nastavljena istraživanja rimske arhitekture na jugoistočnoj strani lokaliteta, od koje je u prethodnoj godini otkopana površina veće uzdužne prostorije (*I*) s ostacima mozaika, a uz čiji se jugoistočni zid (*1*) pružaju srednjovjekovni grobovi na redove. Pošto se ustanovilo da se radi o jednoslojnom rimskom arhitektonskom sklopu sa zidovima sačuvanim uglavnom u temeljnim slojevima, s dosta rimske keramike koja je tipološki ostala nedeterminirana u otkopnoj stratigrafiji, arhitektura je tehnički dokumentirana, a potom zatrpana.

U ovoj etapi obavljena su sondiranja zapadne padine lokaliteta na privatnoj zemljišnoj čestici sustavom više poprečnih rovova. Prvi otkopni rov trasiran je u pravcu SE — NW u dužini od 27 m gdje je u okomitoj stratigrafiji zabilježen pedološki sastav tla s lagano krečnim

²⁷ I s t i, Starohrvatsko groblje, 64.

Sl. 3. Kašić, Mastirine. Pogled na lokalitet »Mastirine«, s istoka, prije početka iskopavanja 1955. god. — *Kašić, Mastirine. View of the site of »Mastirine«, from the east, before the beginning of the 1955 excavations*

Sl. 4. Kašić, Mastirine. Dio otkrivene rimske arhitekture na jugoistočnom dijelu lokaliteta. — *Kašić, Mastirine. Part of the Roman remains revealed in the south-east of the site*

Sl. 5. Kašić, Mastirine. Osta-
ci otkrivene šesteroapsidne
crkve prije konzervacije. Po-
gled na ulaznu (I) apsidu i
dio unutrašnjosti crkve. —
— *Kašić, Mastirine. Remains
of the sixapsed church befo-
re restoration. View of the
entrance (I) apse and part
of the church interior*

Sl. 6. Kašić, Mastirine, Sjeveroistočni zid I. apside prije konzervacije. — *Kašić,
Mastirine. North-east wall of apse I before restoration*

Sl. 7. Kašić, Mastirine. Temeljni ostaci jugoistočne (III) apside prije rekonstrukcije.
— *Kašić, Mastirine, Remains of Foundations of south-east (III) apse before reconstruction*

Sl. 8. Kašić, Mastirine. Unutrašnjost crkve s pogledom na sjeveroistočnu (V) apsidu prije rekonstrukcije zidova i pločnika.
— *Kašić, Mastirine, Church interior with the view of north-east (V) apse before reconstruction of walls and pavement.*

Sl. 9. Kašić, Mastirine. Crkveni pločnik prije rekonstrukcije s ostatkom izvornog ležišta oltarne pregrade. — *Kašić, Mastirine. Church pavement before reconstruction with remains of original footing of altar screen*

Sl. 10. Kašić, Mastirine. Rim-
ska spolija u pločniku crkve.
— *Kašić, Mastirine. Re-used
Roman block in church pave-
ment*

Sl. 11. Kašić, Mastirine. Kasnosrednjovjekovni grob otkriven u VI apside crkve. — *Kašić, Mastirine. Late mediaeval grave found in apse of VI of the church*

Sl. 12. Kašić, Mastirine. Ostaci kasnosrednjovjekovnog samostanskog objekta. Pogled na prostoriju »A« s ostacima pločnika i ranosrednjovjekovnim grobovima pod pločnikom. — *Kašić, Mastirine. Remains of late mediaeval monastic building. View of room »A« with remains of pavement and early mediaeval graves underneath*

13

14

Sl. 13 i 14. Kašić, Mastirine. Ranosrednjovjekovni grobovi otkriveni unutar kasnosrednjovjekovne samostanske prostorije »F«. — *Kašić, Mastirine. Early mediaeval graves discovered within late mediaeval manastic room »F«*

Sl. 15. Kašić, Mastirine. Ostaci sjevernih prostorija (A, B, C) samostana prije rekonstrukcija zidova 1956—1957. god. — *Kašić, Mastirine. Remains of northern rooms (A, B, C) of the monastery before 1956—1957 wall reconstruction*

Sl. 16. Kašić, Mastirine. Pregradni zid u unutrašnjosti crkve podignut u novovjekovnoj fazi. — *Kašić, Mastirine. Recent partition wall in church interior*

Sl. 17. Kašić, Mastirine. Otkrivanje starohrvatske nekropole na lokalitetu istočno od šesteroapsidne crkve. — *Kašić, Mastirine. Discovery of the old Croatian cemetery on site east of the six-apsed church*

Sl. 18. Kašić, Mastirine. Istraženi starohrvatski grobovi na dijelu nekropole na istočnoj strani lokaliteta. — *Kašić, Mastirine. Old Croatian graves investigated in part of cemetery on eastern side of site*

Sl. 19. Kašić, Mastirine. Radovi na konzervaciji i rekonstrukciji zidova otkrivene šesteroapsidne crkve god. 1956—1957. — *Kašić, Mastirine. Conservation and reconstruction works on walls of the six-apsed church in 1956—1957*

Sl. 20. Kašić, Mastirine. S. Gunjača tumači otkrivenu arhitekturu grupi posjetilaca iz Zadra u lipnju 1955. god. S desna na lijevo: I. Petricioli, S. Gunjača, M. Zaninović, G. Stipić (Foto: J. Špralja). — *Kašić, Mastirine. S. Gunjača explains discovered architectural remains to a group of visitors in June 1955. Right to left: I. Petricioli, S. Gunjača, M. Zaninović, G. Stipić. (Photo: J. Špralja)*

slojevima živca i glinom pod humusnim slojem zemlje bez kulturnih nalaza. U stratigrafiji drugoga otkopnog profila okomitog na prethodni u sloju žute gline među kostima i kamenjem nađen je sitni novovjekovni kovinski i keramički materijal. U stratigrafiji trećeg otkopnog rova (0,60 x 0,50 m), koji je slijedio pravac krajnjeg, zapadnog zida (*k*) arhitekture, na lokalitetu nisu utvrđeni kulturni nalazi.

U veoma kratkoj i završnoj arheološko-istraživačkoj akciji na Mastirinama od 17. VII. do 21. VII. 1959. god. dovršena je konzervacija zidova u zapadnom krilu kasnosrednjovjekovnog kompleksa, te otkopavanje površine prostorije *H*, koja se nalazi na samoj litici, ispod razine pločnika do dubine od 0,15 do 0,30 m. U nivou zdravice u sjeveroistočnom uglu iste prostorije otkriven je kanal širok 0,18 i dubok 0,24 m koji se pružao u ukupnoj dužini od 7 m prema sredini prostorije *H*, a bio je pokriven uzdužnim pločama.

* *
*

U slijedećem kataloškom pregledu nalaza opisana je i klasificirana otkrivena pokretna arheološka građa po njezinoj funkcionalnoj i stilskoj pripadnosti u okviru istražene ranosrednjovjekovne šesteroapsidne crkve i arhitektonskog kompleksa na lokalitetu.

NALAZI

Kameni spomenici

A) Antički ulomci

1. Ulomak nadgrobnog titulusa. Materijal: lapor; dimenzije: visina: 23 cm; širina 11,5, debljina 7 cm; opis: Ulomak s preostatkom natpisa klesanog rustičnom kapitalom u četiri reda. Slova donjeg reda su oštećena, a pored tri sačuvana postoji trag donje kose haste četvrtog slova koje se može odnositi na *A* ili na *M*:

/D/
... *MA* ...
... *VILI* ...
... *RCI/A* ili *M/* ...

(Tab. I, 1).

2. Ulomak natpisa. Materijal: porozni vapnenac; dimenzije 21 x 15,5 x 13 cm; opis: Dio natpisa klesanog pravilnom kapitalom na uglačanom natpisnom polju. Sačuvana su dva reda natpisa sa četiri slova od kojih je u svakom redu prvo slovo oštećeno: ... *ER* ...

... *OT* ...

(Tab. I, 2).

3. Ulomak nadgrobne are s preostatkom natpisa. Materijal: vapnenac; dimenzije: 14 x 32 x 14,7 cm; opis: Sačuvan je donji lijevi ugao spomenika s originalnom površinom sa strane. Natpisno polje u sredini uokvirivala je rubna letva od koje se prema unutrašnjosti spušta profilacija. Ostao je samo početak donjeg reda natpisa sa slovima *MAX*... iza čega slijede mali preostaci triju hasta u donjem dijelu. (Tab. I, 3).

4. Baza zavjetnog žrtvenika. Materijal: porozni vapnenac; dimenzije: 13 x 22 x 15,5; opis: Ulomak koji najvjerojatnije pripada donjem dijelu zavjetnog žrtvenika. Leđa su otučena, a površina lica i dviju bočnih strana je uglačana, te mjesti-

mično otučena. Pri dnu teče rubna letva s tri strane, a nad njom je konkavna profilacija. (Tab. I, 4).

5. Baza zavjetnog žrtvenika. Materijal: porozni vapnenac; dimenzije: 12 x 22 x 8 cm; opis: Preostatak donjeg dijela manjeg žrtvenika s rubnom letvom na licu i desnoj strani, dok je s lijeve strane otučena. Nad njom je konkavna profilacija i tanki rub natpisnog polja koje nije sačuvano. (Tab. I, 5).

6. Ulomak zavjetnog žrtvenika. Materijal: porozni vapnenac; dimenzije: 19 x 11 x 12 cm; opis: Ostatak gornjeg ili donjeg dijela rimske are s originalnom plohom na prednjoj strani koja je višestruko profilirana. (Tab. II, 1).

7. Ulomak zavjetnog žrtvenika. Materijal: porozni vapnenac; dimenzije: 23 x 30 x 19 cm; opis: Ulomak donjeg ili gornjeg ruba žrtvenika s višestrukom profilacijom na prednjoj strani. (Tab. II, 2).

8. Ulomak arhitektonske dekoracije ili ukrasa zabata nadgrobnog titulusa ili sarkofaga. Materijal: porozni vapnenac; dimenzije: 18,5 x 14,5 x 8 cm; opis: Manji ostatak stilizirane florealne dekoracije u obliku plastične četverolatične rozete sa središnjim umbom i grančicom stiliziranog lista sa strane. (Tab. II, 3).

9. Ulomak arhitektonske dekoracije. Materijal: porozni vapnenac; dimenzije: 5 x 11 x 6 cm; opis: Ostatak plastičnog vegetabilnog ukrasa poput stiliziranog akantovog lišća. (Tab. II, 4).

10. Ulomak arhitektonske dekoracije. Materijal: porozni vapnenac; dimenzije: 13 x 10 x 5 cm; opis: Preostatak veće dekorativne kompozicije plastično stiliziranih biljnih ukrasa (lišća ili plodova) sa četverolatičnim cvijetom u sredini. (Tab. II, 5).

11. Dio liburnskog nadgrobnog spomenika (cipusa) sačuvan danas samo u crtežu u dnevniku istraživanja. Ostali podaci nedostaju. (Tab. I, 6).

12. Ulomak kamenice ili urne. Materijal: vapnenac; dimenzije: 18,5 x 24 x 12 cm; opis: Preostatak dna kamenice ili urne. Vanjski plašt je zaobljen, grubo klesan, dok je s unutrašnje strane fino uglačan. (Tab. II, 6).

B) Starokršćanski ulomci

1. Donji dio starokršćanskog pilastra. Materijal: vapnenac; dimenzije: 27 x 15,5 x 18,5 cm; opis: Na licu pilastra ostala je donja hasta uklesanog križa s raširenim završetkom u vidu trokuta. (Tab. III, 1).

2. Ulomak pilastra s preostacima križa. Materijal: vapnenac; dimenzije: 16 x 13 x 14,5 cm. (Danas zagubljen; podaci sačuvani u dokumentaciji s istraživanja).

3. Ulomak pilastra. Materijal: vapnenac; dimenzije: 14,5 x 13 x 13,5 cm. opis: Preostatak motiva geometrijske cvijetne rozete, izrađene šestarom unutar kružnice. (Tab. III, 2).

C) Dijelovi arhitekture

I) Konstruktivni elementi

1. Ugaoni ulomak imposta u zoni unutrašnjeg vijenca. Materijal: vapnenac; dimenzije: 20 x 15 x 13 cm; opis: Preostale dvije zakošene površine spaja kosi brid, te cijeli ulomak ima blago piramidalni oblik. (Tab. IV, 5).

2. Ugaoni ulomak imposta unutrašnjeg vijenca. Materijal: vapnenac; dimenzije: 15,5 x 11 x 10 cm; opis: Ugaoni dio s dvije kose površine. (Tab. IV, c).

II) Nadvratnici

1. Ulomak nadvratnika kasnosrednjovjekovne prostorije F. Materijal: lapor; dimenzije: 30 x 27 x 10 cm; opis: Ulomak nadvratnika s otučenim leđima. S dvije

dodirne strane načinjeni su zasjeci, i to na jednoj širi (18,5 cm), a na drugoj uži (5—6 cm). U uglu s unutrašnje strane zasjeka izvrćena je obla rupa promjera 4,7, a dubine 2,5 cm za pričvršćivanje vratnica u prag. (Tab. IV, 4).

2. Ulomak nadvratnika kasnosrednjovjekovne prostorije K. Materijal: vapnenac; dimenzije: 16 x 13 x 10 cm; opis: S dvije dodirne strane načinjeno je rebro, a unutrašnja strana bila je zasječena. U uglu ispod sastava okvirnih rebara nalazi se rupa promjera 4 cm, dubine 2,6 cm. (Tab. IV, 2).

3. Ulomak nadvratnika kasnosrednjovjekovne prostorije I. Materijal: vapnenac; dimenzije: 33 x 25 x 11,5 cm; opis: Ulomak s ostatkom profiliranog rebra rustično obrađen. (Tab. IV, 3).

4. Ulomak nadvratnika šesteroapsidne crkve nađen uz lijevu stranu ulazne apside. Materijal: vapnenac; dimenzije: 30 x 24 x 7 cm; opis: Ulomak oštećen sa svih strana osim na licu. Preko dužine lica izdiže se rebro trapezasta presjeka. Pri kraju rebra, a pri frakturi dužinske strane nalazi se preostatak rupe po kojemu se vidi da joj promjer iznosi oko 5 cm, a dubina 3 cm. (Tab. IV, 1).

III) Dijelovi prozorskih otvora

1. Dio monolitnog okvira doprozornika ili prozorske klupčice. Materijal: vapnenac; dimenzije: 35 x 12 x 18 cm; opis: Duguljasti pravokutni ulomak s uklesanim profilacijama na obje dužinske strane. (Tab. III, 3ab).

2. Ulomak osmerokutnog stupića. Materijal: vapnenac; dimenzije: 10 x 12 cm. (Tab. V, 5).

IV) Ukrasi svodova

1. Svodna patera. Materijal: vapnenac; dimenzije 12 x 18,5 x 12 cm; opis: Valjkastokonični kamen profiliran tankim žlijebom koji ulomak dijeli na veći (d. 18,5 cm) i manji (d. 12,5 cm) stožac. Na široj strani je fraktura. (Tab. V, 4).

D) Ulomci predromaničkog namještaja

I) Oltar

1. Ulomci oltarne menze. Materijal: vapnenac; dimenzije: a) 29 x 22,5 x 7,5 cm; b) 5 x 29 x 7,5 cm; opis: Dva ulomka menze, s rubnom letvom i profilacijom na unutrašnjoj površini ploče. (Tab. V, 1, a, b).

2. Nosač menze. Donji dio pilastra u funkciji nosača oltarne menze s kružnom osnovom za usad i preostatom četvrtastog dijela pilastra. (Tab. V, 2).

II) 1. Ulomak manjeg kladenca za posvećenu vodu. Materijal: vapnenac; dimenzije: 7,5 x 14,5; opis: Manji segment koničnog recipijenta gornjeg dijela kamenog kladenca s preostatom manje izdužene drške sa strane. (Tab. V, 3).

III) Oltarna pregrada

A. Pilastri

1. Dio pilastra. Materijal: vapnenac; dimenzije: 33 x 32,5 x 15 cm; opis: Preostatak pilastra s potpuno otučenim licem. Na lijevoj strani nalazi se ostatak žlijeba, dok je na vrhu ostala profilirana baza kolone koja je bila monolitna s pilastrom. Na ramenu pilastra nalaze se žlijeb i rupa u kojima je ležala željezna kopča koja je spajala pilastar s plutejom. (Tab. VI, 1a).

2. Ulomak pilastra. Materijal: vapnenac; dimenzije: 24 x 15 x 15 cm; opis: Originalna ploha sačuvala se na leđima i bočnoj strani duž koje se nalazi žlijeb širine 6, dubine 2—2,5 cm; nema tragova dekoracije. (Tab. VI, 1b).

3. Ulomak pilastra. Materijal: vapnenac; dimenzije: 35 x 41 x 16 cm; opis: Ulomak ima originalnu površinu na obje bočne strane s preostatkom žlijeba na jednoj od njih, te na manjem dijelu donje plohe. Površina lica dekorirana je troprutastom geometrijskom mrežom u kojoj se isprepleću i sijeku kružne i ravne vrpce, dok su krajevi izvedeni prijelomom kružne vrpce u perec-motiv. (Tab. VI, 1c).

4. Ulomak s ostatkom originalne površine na licu koje je ukrašeno troprutastim perecom. Materijal: vapnenac; dimenzije: 10,5 x 9 x 7,5 cm. (Tab. VI, 1d).

5. Ulomak donje strane pilastra. Materijal: vapnenac; dimenzije: 19 x 24 x 13,5 cm; opis: Ulomak je pripadao donjem desnom uglu. Pri donjem dijelu leđa i jedne bočne strane zasječen je radi učvršćenja u postolje na pregradi. Na licu je sačuvana donja, šira i bočna, uža rubna letva. U dekorativnom polju vide se preostaci troprutaste vrpce koja se savija i lomi. (Tab. VI, 2).

6. Ulomak pilastra. Materijal: vapnenac; dimenzije: 16 x 11 x 15 cm; opis: Ulomak s preostatkom utora na bočnoj strani završnog dijela žlijeba. Na licu je sačuvan dio rubne bočne letve i polje s geometrijskom troprutastom dekoracijom na kojem se vide ostaci kružnice i vrpce u tupom prijelomu. (Tab. VI, 3).

7. Gornji dio pilastra. Materijal: vapnenac; dimenzije: 28 x 20 x 17 cm; opis: Na donjoj strani ulomka je fraktura, a desna bočna strana je priklesana. Na gornjoj površini — ramenu vidi se plitki preostatak baze kolone koja je frakturom otpala, pa se taj preostatak jedva razaznaje. Na licu je sačuvana dekorativna kompozicija. Uokvirena je jednom bočnom i gornjom rubnom letvom. U ukrasnom polju uklesan je motiv poput troprutaste elipse unutar kojega je prikaz u obliku slova S s naglašenim zavojnicama na krajevima. U prostoru među troprutastom krivuljom umetnut je krin. (Tab. VII, 1a).

8. Ugaoni ulomak pilastra. Materijal: vapnenac; dimenzije: 11 x 8 x 16,5 cm; opis: Ulomak je pripadao ramenu pilastra. Na licu se poznaje samo žlijeb koji je dijelio rubnu letvu od dekorativnog polja. Na bočnoj strani nalazi se završetak žlijeba utora, a na ramenu plići žlijeb u koji je ulazila željezna kopča za učvršćivanje na plutej. (Tab. VII, 1b).

9. Ulomak pilastra. Materijal: vapnenac; dimenzije: 22 x 16 x 17 cm; opis: Ulomak koji debljinom odgovara debljini pilastra. Originalna površina ostala je na licu i leđima, dok je svugdje uokolo fraktura. Na licu se isprepleću troprutaste vrpce polukružnih segmenata. Unutar ostataka kružnice na dva mjesta su vidljivi ostaci malih kuka. (Tab. VII, 1c).

10. Ulomak s originalnom površinom na licu gdje se sačuvao segment troprutaste vrpce savijene u luku, a do nje dio zavojnice. S jednog kraja je ostatak rubne letve. Materijal: vapnenac; dimenzije: 15,5 x 8 x 10,5 cm. (Tab. VII, 1d).

11. Ulomak pilastra. Materijal: vapnenac; dimenzije: 15 x 13 x 15,5; opis: Na licu ulomka preostali su tragovi dekoracije troprutasta koluta koji je zatvarao ružu, a uz bočnu stranu je motiv krina. Na bočnoj strani nalazi se žlijeb. (Tab. VIII, 1b).

12. Ulomak pilastra. Materijal: vapnenac; dimenzije: 17 x 21 x 15 cm; opis: Ulomak na kojemu su sačuvane dvije bočne strane. Na licu su dvije rubne letve, a u dekorativnom polju troprutasta kompozicija s kolutom koji zatvara ružu, dok su razmaci koluta prema bočnim stranama provideni krinovima, od kojih se ovdje opažaju vrhovi dvaju. Na bočnoj strani je žlijeb. (Tab. VIII, 1a).

13. Ulomak pilastra. Materijal: vapnenac; dimenzije: 21 x 17,5 x 12,5 cm; opis: Na ulomku se sačuvala originalna površina na licu i jednoj bočnoj strani bez žlijeba. Leđa su odlomljena. Na licu je ostao dio rubne letve, a u dekorativnom polju sličan motiv kao kod prednjeg ulomka, s tom razlikom što je ruža unutar troprutastog koluta modelirana u obliku višelatitčne rozete s oblim završecima latica. (Tab. VIII, 2b).

14. Ulomak pilastra. U prostoru koji zatvara segment troprute kružnice nalazi se polukrug čija je površina ispunjena paralelnim vodoravnim i okomitim linijama. Po preostatku dekoracije vidi se da se duž pilastra nastavlja motiv učvorenih troprutnih kružnica, najvjerojatnije ispunjen stiliziranim biljnim motivom. Materijal: vapnenac; dimenzije: 25,5 x 12 x 5,5 cm. (Tab. VIII, 2a).

B. Pluteji

1. Dio pluteja. Materijal: vapnenac; dimenzije: 27,5 x 38 x 11 cm; opis: Dva ulomka pluteja spojena linijom frakture. Na licu je dekorativna kompozicija uokvirena na donjoj strani rubnom letvom. Ukrasno polje ispunjava preostatak kompozicija troprutastih kružnica povezanih čvorovima s jednom virovitom rozetom u sredini kruga, te krinom među krugovima. (Tab. IX, 3).

2. Ugaoni ulomak pluteja. Materijal: vapnenac; dimenzije: 28 x 30,5 x 15 cm; opis: U ukrasnom polju na prednjoj strani nalaze se preostaci geometrijske troprutaste mreže u obliku segmenta kružnice, ravne vrpce i pereg motiva na bočnoj strani. Dekoracija ne dolazi do kraja ukrasnog polja. (Tab. X, 1b).

3. Ulomak pluteja. Materijal: vapnenac; dimenzije: 22 x 30 x 17,5 cm; opis: Na licu je dio ukrasne kompozicije u obliku segmenta većeg troprutastog kruga i krina uz donji rub. (Tab. X, 1a).

4. Ugaoni ulomak pluteja. Materijal: vapnenac; dimenzije: 22 x 26 x 12 cm; opis: Ulomak s bočne strane ima preostatak rebra utora. Na licu su dvije rubne letve koje zatvaraju ugao ukrasnog polja. U ukrasnom polju uzduž donje, šire letve, nalazi se vijugava troprutasta vrpca koja zašiljenim vrhom ulazi u ugaon polja. Iznad nje, uz užu letvu, vidi se sličan ukrasni troprutasti motiv. (Tab. IX, 2).

5. Ulomak pluteja. Materijal: vapnenac; dimenzije: 24,5 x 26 x 14 cm; opis: Ulomak kojemu su se sačuvale originalne površine na licu i leđima, dok je na drugima fraktura. Na licu je dio ukrasnog polja omeđen rubnom letvom, a unutar polja dio velike troprutaste kružnice koja zatvara veliku deseterolatičnu rozetu. U međuprostoru je motiv u obliku slova S. (Tab. IX, 1c).

6. Ulomak letve pluteja. Materijal: vapnenac; dimenzije: 17 x 16,5 x 15 cm; opis: Ulomak je sa svih strana otučen, osim na licu i leđima. U donjem dijelu dekorativnog polja ostao je segment čvorišta kružnice i isprepletene troprute vrpce na profiliranoj rubnoj letvi. (Tab. IX, 1a).

7. Manji ulomak rubne letve pluteja s preostatkom dviju troprutastih vrpki koje se savijanjem međusobno isprepliću; materijal: vapnenac; dimenzije: 9,5 x 5,4 x 15 cm. (Tab. IX, 1b).

8. Ulomčić pluteja s preostatkom dekorirane plohe na licu u obliku segmenta troprutaste vrpce. Materijal: vapnenac; dimenzije: 9 x 9,5 x 5,5 cm. (Tab. X, 1d).

9. Ulomak s preostatkom dekoracije na licu. Sačuvao se dio ruba letve i dva vrška troprutaste vrpce koja se šiljasto savija; materijal: vapnenac; dimenzije: 17 x 8,5 x 9 cm. (Tab. X, 1c).

10. Manji ulomak s preostatkom dekoracije na licu u obliku dviju troprutastih vrpki koje se međusobno okomito dodiruju. Materijal: vapnenac; dimenzije: 9,5 x 6 x 13 cm. (Tab. X, 1e).

C. Pilastr i pluteji

1. Ulomak pluteja ili pilastra. Materijal: vapnenac; dimenzije: 16 x 6 x 12 cm; opis: Ulomak je otučen sa svih strana osim na licu gdje se sačuvao dio ukrasa u obliku dva široka lista. (Tab. VIII, 3).

D. Stupovi

1. Ulomak oblog stupića s više strana oštećen. Materijal: vapnenac; dimenzije: 20 x 15 cm. (Tab. XI, 2).

2. Manji ulomak oblog stupića na kojem je sačuvan dio plašta obrađenog krupnijom zubačom. Materijal: vapnenac; dimenzije: 11 x 11,2 x 4,7 cm. (Tab. XI, 3).

E. Kapiteli

1. Ulomak je dio oštećenog četvrtastog kapitela. Abakus je na više mjesta otučen, a na gornjoj plohi uz frakturu nalazi se preostatak okrugle rupe za učvršćenje na arhitrav. Pod abakusom su sačuvane dvije strane gornjeg dijela košare, dok su ostale dvije odlomljene frakturom. Po sredini svake strane košare nalazi se okomiti štapić koji je različito obrađen. Na jednom štapiću polje je ispunjeno vodoravnim i kosim linijama, a iznad njih je urezan kvadrat čija je unutrašnjost ispunjena dijagonalno prekrizanim crtama. Na drugom rebru uklesan je niz okomitih linija poput svežnjica. Sa svake strane ulomka od dna okomitih štapića prema bridovima kapitela izvijaju se kuke kaulikola, te se sučeljavaju na bridovima. Pri dnu košare vide se preostaci rubnih žljebića arkada. Materijal: vapnenac; dimenzije 18 x 17 cm. (Tab. XI, 1).

2. Mali ulomak zavojnice kaulikola s gornjeg dijela košare kapitela. Materijal: vapnenac, dimenzije: 7,5 x 5 x 3 cm. (Tab. XI, 1a).

3. Dio brida četvrtastog kapitela na kojemu se sačuvao djelić abakusa i dvije zavojnice kaulikola. Materijal: vapnenac; dimenzije: 11 x 8 7/2 cm. (Tab. XII, 1b).

4. Dio kapitela. Jedna strana je otpala frakturom, zahvaćajući krajeve drugih dviju. Na četvrtastom abakusu provrćena je rupa dubine 8,5 cm. Sačuvao se samo gornji dio košare i segment donjeg pojasa s troprutim arkadama. Na jednoj strani gornjeg pojasa košare središnji profilirani štapić je otučen, ali se primjećuje da je imao istu linearno isprutanu površinu kao i prethodno opisani. Na drugoj strani izbočeni središnji štapić nosi u donjem dijelu okomiti niz paralelnih vodoravnih crtica, s dijagonalno prekrizanim crtama unutar četvrtastog polja na vrhu štapića u nivou abakusa. Zavojnice kaulikola sačuvale su se samo na jednom bridu. Materijal: vapnenac; dimenzije: 17,5 x 21 cm. (Tab. XII, 1a).

5. Donji dio košare kapitela s ostacima donjih krajeva troprutnih arkada iz donjeg pojasa kapitela i polukružnim profiliranim prstenom na kojega se nastavljao okrugli stupić. Po sredini ulomka sačuvala se rupa za spajanje na stup. Materijal: vapnenac; dimenzije: 15 x 6,5 cm. (Tab. XII, 1c).

6. Dio jedne strane četvrtastog kapitela, na kojem se sačuvao dio gornjeg dekoriranog pojasa košare s ostatkom bridnih kaulikola i središnjim profiliranim okomitim stupićem. Na površini stupića uklesane su vodoravne linije, a u gornjem četvrtastom okviru u razini abakusa nazire se isti motiv kao kod prethodnog kapitela. Od donjeg pojasa sačuvan je samo vrh troprute arkade. Materijal: vapnenac; dimenzije: 15 x 16 x 8 cm. (Tab. XII, 2).

F. Grede

1. Ulomak grede sa svih strana zahvaćen oštećenjem. Na desnoj bočnoj strani vidi se ostatak kosog zasjeka s dijelom utora kojim se ovaj dio arhitrava vezivao uz drugu gredu. Ulomak je na samom mjestu podijeljen u dva vodoravna pojasa. U gornjem polju nalazi se niz kuka položen od desna nalijevo. Od četiri kuke dvije središnje su cijele, dok su krajnje oštećene. Drške kuka su žlijebljene. Donji pojas je bez ostataka natpisa. Materijal: vapnenac; dimenzije: 22 x 18 x 11,5 cm. (Tab. XIV, 3).

2. Ulomak grede na prednjoj strani podijeljen u dva pojasa. U gornjem su preostaci tri kuke, položene s desna nalijevo, žlijebljenih drški i punim središnjim krugom u zavojnici. Donje polje je bez natpisa. Materijal: vapnenac; dimenzije: 19 x 18,5 x 11 cm. (Tab. XIV, 2).

3. Ulomak završetka grede s frakturom na krajevima i gornjoj strani. U gornjem polju na licu sačuvali su se preostaci vrlo štećene rubne letve i dio drške kuke koja teče od desna nalijevo. Donje polje je prazno, bez ostataka natpisa. Materijal: vapnenac; dimenzije: 11 x 12 x 11 cm. (Tab. XIV, 5).

4. Ulomak gornjeg dijela grede. Donja i obje bočne strane su oštećene. Preostaci maltera i priklesana leđa govore o sekundarnoj upotrebi ulomka. Na licu su u gornjem pojasu preostali dijelovi triju kuka položenih od desna nalijevo. Donji pojas je odlomljen. Materijal: vapnenac; dimenzije: 21 x 12 x 6-7,7 cm. (Tab. XIV, 1).

6. Oljuštenu ulomak gornjeg dijela grede s preostatkom zavojnica dviju kuka koje su bile polegnute od desna nalijevo. Materijal: vapnenac; dimenzije: 13 x 9,5 x 3 cm. (Tab. XIV, 4).

7. Manji ulomak gornjeg pojasa grede s preostatkom jedne kuke koja teče od lijeva na desno. Na oštećenoj desnoj strani vidi se ostatak kosog žlijeba kao spoja s drugom gredom. Materijal: vapnenac; dimenzije: 7 x 5,2 x 2,4 cm. (Tab. XIII, 3).

8. Ulomak grede s frakturom na dvije bočne strane. Na prednjoj strani je donje polje jako usko (3,5 cm) bez natpisa, a u gornjem su preostale četiri kuke. Drške su vitke i žlijebljene i položene od desna nalijevo. Materijal: vapnenac; dimenzije: 18 x 17 x 10 cm. (Tab. XIII, 1).

9. Ulomak gornjeg pojasa grede koji se dosta približava spoju na prethodnom ulomku. Preostao je držak jedne kuke i druga gotovo cijela kuka, položene od lijeva nadesno. Materijal: vapnenac, dimenzije: 12 x 13 x 9,5 cm. (Tab. XIII, 2).

G. Zabat

1. Ulomak donjeg dijela zabata s originalnom površinom na prednjoj strani na kojoj se sačuvalo dio dekorativne kompozicije. Pri donjem je kraju ulomka široki pojas bez ostatka natpisa ili ukrasa na koji prelazi donji kraj raširene haste križa iz središnjeg polja na zabatu. Površina križa bila je ispunjena koso uklesanim linijama poput riblje kosti. Na desnoj strani ostala je čest središnjeg polja zabata na kojem su preostaci ptice, od koje se raspoznaje noga, rep i rub krila. Noga je ispunjena troprutom. Rep je oblikovan u stilu riblje kosti. Materijal: vapnenac; dimenzije: 17 x 11 x 6,2 cm. (Tab. XV, 1a).

2. Opis: Manji ulomak zabata s preostatkom ukrasa stiliziranog kimationa što ga čine stilizirani ljljani i arkadice na profiliranom rubnom postolju na stranama zabata. Materijal: vapnenac; dimenzije: 17 x 5 x 12 cm. (Tab. XV, 1b).

3. Opis: Ulomak vrha zabata koji na prednjoj strani nosi ukras s vanjskog rubnog pojasa na zabatu, a bio je ispunjen kukama, od kojih su se sačuvali tragovi četiriju kuka. Položene su od lijeva nadesno i pripadaju lijevoj strani zabata. Drške su vitke, s plitkim žlijebom. Drška kuke iz vrha zabata ispunjena je s dva plića žljebića. Materijal: vapnenac; dimenzije: 16 x 11 x 11 cm. (Tab. XV, 1c).

Kovinski predmeti

1. Ranogotička ostruga. Materijal: željezo; dimenzije: 14,5 x 8,8 x 9,5 cm; opis: Ostruga s krakovima elipsastog presjeka i ušicama na krajevima. Vrat je oštro prelomljen, kružnog presjeka i završava zvjezdicom sa šest deltoidnih šiljaka; datacija: 14—15. st. (Tab. XVII, 1).

2. Fragmentarna gotička ostruga. Materijal: željezo; dimenzije: dužina vrata 12 cm, sačuvana dužina kraka 5,5 cm; opis: Ostruga kojoj nedostaje desni krak i zvjezdica na vrhu vrlo izduženog vrata s ležištem za osovinu zvjezdice; datacija: 15. st. (Tab. XVII, 2).

3. Venecijanski novac (liron). Materijal: bakar; veličina: 3,3 cm; težina: 8,10 g; datacija: oko 1571. god; Av. + *SANCTVS MARCVS VENETVS*; Lav raširenih krila; Rv, *IVSTITIAM* (zvjezdica) *DILIGITE*; Pravda sjedi između dva lava s mačem u desnoj i vagom u lijevoj ruci; u egzergu X između dvije zvjezdice. (Tab. X VII, 4).

4. Ugarski novac (denar) Ludovika I. Anžuvinskog. Materijal: srebro; veličina: 1,3 cm; opis: Av. + *LODOVICI. R. VNGARIE*, anžuvinski grb; Rv. S. *LADIS-LAVSR*, Sv. Ladislav s krunom, helebardom i vladarskom kuglom; datacija: 1342—1383. god. (Tab. XVII, 5).

5. Željezna britvica (sačuvanih 6 kom.) Materijal: željezo; veličine u prosjeku: 8—9 cm, širina sječiva 1,5—1,8 cm; opis: britvica blago povijenog sječiva s osovinom za sklapanje na kraju. (Tab. XVII, 6).

6. Rimska fibula (tipa aucissa). Materijal: bronca; dimenzije: D. 4,8 cm; opis: luk polukružnog presjeka s visokom pravokutnom nogom koja završava roščićem; datacija: 1. st. (Tab. XVII, 3).

Keramički predmeti

1—6. Pršljenovi tkalačkog razboja. Materijal: glina crvenkaste boje; prosječni dijametar 6—7 cm; opis: svi pronađeni pršljenovi okruglog su oblika, načinjeni od ulomaka rimskih keramičkih pitosa. Nađeni su uglavnom u slojevima unutar prostorija jugozapadno od crkve i u sjevernoj prostoriji. (Tab. XVI, 1—6).

7. Ulomak keramičkog predmeta neutvrđene funkcije, pravokutnog oblika s četiri probušene rupice; dimenzije: 7 x 4 cm. Vremenski neopredijeljen. (Tab. XVI, 2).

Kameni predmeti svakodnevne upotrebe

1. Polovica okruglog žrvnja. Materijal: vapnenac; dimenzije: 32 x 10 cm. Vremenski neopredijeljen. (Tab. XVI, 4).

2. Kameni brus uglačanih površina, oblika sličnog osmici, dimenzije: 10,5 x 4 x 3,5; vremenski neopredijeljen. (Tab. XVI, 3).

*
* *
*

Iskopavanjima na Mastirinama u Kašiću utvrđeno je postojanje većeg arheološkog kompleksa čija se slojevitost jasno očituje u postojanju više kulturnih i vremenski različitih arheoloških cjelina, koje se s obzirom na postanak i funkciju unutar cjelokupnog lokaliteta mogu svrstati u nekoliko osnovnih kulturnih i kronoloških faza:

a) horizont arhitekture iz rimskog vremena sa starokršćanskom fazom;

b) horizont predromaničke šesteroapsidne crkve i ranosrednjovjekovne nekropole (9—12 st.) na prostoru oko predromaničke crkve i istočnoj strani lokaliteta;

c) faza nadogradnje manjeg predvorja na ulazu u šesterolist sa zvonikom na pročelju;

d) faza gradnje kasnosrednjovjekovnog kompleksa u funkciji manjeg samostanskog objekta;

f) novovjekovne adaptacije unutar kasnosrednjovjekovne arhitekture i predromaničke crkve.

Tijekom iskopavanja zasigurno su uočene neke pojedinosti koje su mogle pridonijeti boljem objašnjenju odnosa među kulturnim slojevima i upotpuniti opis pojedinog otkrivenog segmenta cjelokupnog arheološkog sklopa na Mastirinama, međutim danas, prema izgledu postojećeg spomeničkog kompleksa na terenu i načinjenoj terenskoj dokumentaciji uspijevamo očitati samo bitne elemente koji ocrtavaju glavne faze nastajanja određenih građevinskih sklopova s bitnim prestrajavanjima prostora unutar istih. U tom smislu usmjerena su promatranja osnovne prostorne artikulacije predromaničkog šesteroapsidnog objekta i njezine dispozicije u odnosu na ranije i kasnije faze, a sve zajedno u odnosu prema nekropoli koja se u ranom srednjem vijeku formirala unutar navedenog prostora.

a) *Ostaci rimske arhitekture*

U složenoj strukturi otkrivenih zidova koji se javljaju na zapadnom arealu i na prostoru uokolo šesteroapsidne crkve, te na jugoistočnoj strani lokaliteta otkriveni su ostaci zidova rimske arhitekture koji su ujedno i najraniji dokumentirani graditeljski sloj na lokalitetu. Zidovi arhitekture na oba položaja, zapadnom i jugoistočnom, preostaci su istog građevinskog sklopa, pa su im stoga i osnovne karakteristike jedinstvene. Zajedničke odlike očituju se u pravolinijskom tlocrtu perimetralnih zidova koje pratimo na tlocrtnoj situaciji u nekoliko izduženih paralelnih linija zida sačuvanog u temeljnoj strukturi. Određeni prekid jedinstvenog sklopa opaža se po sredini iste arhitekture. Riječ je o ostacima izrazito longitudinalnog zdanja s prostorijama pravokutnih oblika koji se dispozicijom pripadajućih građevinskih sklopova podvrgao izduženoj konfiguraciji reljefa u smjeru sjeverozapada prema jugoistoku prislonivši se na prisojnu stranu uske kose uz rub plodnog polja.

Rimska arhitektura na jugoistočnom dijelu je jednoslojna, za razliku od one na sjeverozapadnoj strani gdje u višeslojnom kompleksu arhitekture predstavlja najstariji građevinski horizont. Djelomično otkriveni ostaci rimske građevine na jugoistočnoj padini kose zatrpani su po izvršenom arhitektonskom snimanju, dok se neistraženi segment iste arhitekture nastavlja južnije u pravcu polja pod obradivim poljoprivrednim zemljištem.

Pronađeni sklop arhitekture na jugoistočnom dijelu lokaliteta loše je sačuvan uslijed razgrađivanja tokom srednjeg vijeka i recentnim zahvatima, posebno preoravanjem terena. Zidovi su uglavnom sačuvani u temeljnoj strukturi i prvom nadtemeljnom sloju u širini od 0,47 m, što odgovara standardnoj veličini rimskog zida (sl. 4). Otkrivanje arhitekture na tom dijelu lokaliteta pratili su nalazi ostataka rimskih tegula i keramike, o čijim tipološkim odlikama nemamo sačuvanih podataka, a u većoj prostoriji I nađeni su i ostaci mozaičkog poda.

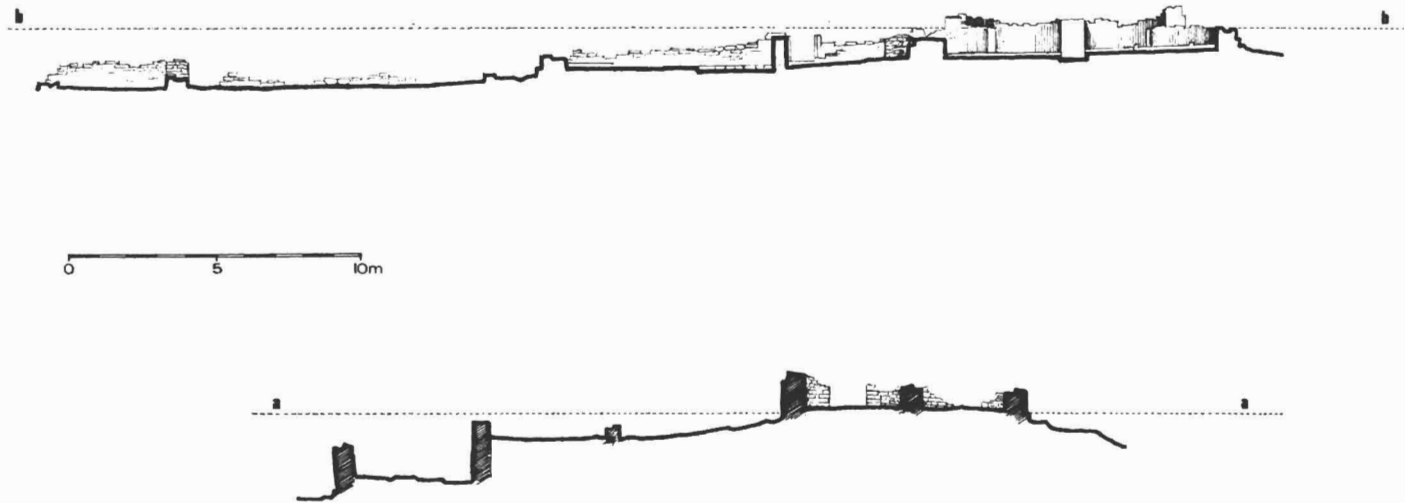
U otkopnim slojevima unutar objekta nisu registrirani nalazi rimske kamene plastike ili ostaci spomenika votivno-sepulkralnog obilježja, što je uglavnom bio slučaj u stratigrafiji unutar sjeverozapadnog sklopa uz predromaničku crkvu. Tome je zacijelo jedan od uzroka vjekovno raznošenje građevnog materijala s ovog položaja za gradnju srednjovjekovnih objekata i novovjekovne preinake na zapadnom arhitektonskom kompleksu, a o čemu svjedoči prisutnost brojnih spolija u zidovima zdanja iz kasnije graditeljske faze na lokalitetu.

Izvornu funkciju djelomično otkrivenog objekta na jugoistočnom dijelu teško je za sada točnije odrediti, to više što je otkriven samo dio čitavog građevinskog sklopa. Navodi o skromnim ostacima mozaičkog poda, rimskih tegula, te tipološki nedefinirani keramički ostaci, nedovoljni su za određivanje izvorne funkcije objekta i njegovo točnije vremensko opredjeljivanje. Po strukturi i veličini sačuvanih zidova, te osnovnoj dispoziciji unutrašnjeg prostora možemo pretpostaviti da se radi o ostacima ranorimske građevine (1—2. st.) koja je funkcionirala u sklopu obližnje rimske *villae rusticae*.

Na osnovi raspoloživih podataka iz terenske dokumentacije prostornu rekonstrukciju rimske arhitekture na zapadnom dijelu moguće je postaviti samo u glavnim crtama. Vidi se da je taj sklop prostorija bio različito riješen, uglavnom zadržavajući opći pravolinijski građevni pravac, a čiji se izgled raspoznaje, makar i u malim segmentima, u arhitektonskoj i pisanoj terenskoj dokumentaciji.

Ostaci zidovi rimske arhitekture prethodili su vremenu gradnje predromaničke crkve na sjeverozapadnoj strani Mastirina pa i ovdje označavaju prvu fazu gradnje na lokalitetu uopće. Prate najvećim dijelom građevnu liniju rimskog objekta lociranog jugoistočno od predromaničke crkve i pokazuju isti graditeljski slog. Premda se na tlocrtnom planu na prvi pogled očituje jedna diskontinuitetna linija u arhitekturi na dva navedena prostorna punkta, očigledno je da je riječ o jedinstvenom rimskom građevnom kompleksu koji je pripadao arhitekturi specifične namjene u sklopu neke od rimskih ruralnih naseobina (*villa rustica*) u mikrotopografiji Kašića u antičko doba.

Na temelju podataka dobivenih tijekom istraživanja vidimo da su od prvobitne antičke građevine na sjeverozapadu ostali samo obrisi nekih građevinskih sklopova, a sačinjavaju ga prostorije na planu označene kao D, G i F, te preostaci zidova (b, d, e, f, g) na koje su nalegli temelji kasnosrednjovjekovne arhitekture. Kako je vidljivo iz stratigrafskog presjeka ostaci rimskog zida definirani su u najdonjem, temeljnom sloju zidova d i e, na koje se nastavlja nad tanjim slojem zemljanog nasipa zidovi kasnosrednjovjekovnog objekta koji zatvaraju uzdužnu pravokutnu prostoriju D. Nadalje u temeljnom sloju zida c na više mjesta pokazuju se segmenti rimskog zida visine do 0,20 m, isto kao u poprečnom zidu f prostorije G i F. Konstrukcija rimskog zida prati se i u temeljima zapadnog (g) zida prostorije F do spoja sa zidom f na kojega je u dubini od 1,10 m nalegao ranosrednjovjekovni grob 33. Zid g se na sjeveru prekida i nastavlja se istim pravcem linija kasnosrednjovjekovnog zida koji presijeca grobove 31 i 32 i spaja se sa zidom b. Osim nazna-

Kašić-Mastirine, presjek (A-A; B-B) istraženog arhitektonskog kompleksa na lokalitetu. — *Kašić-Mastirine, cross-section (A-A; B-B) of the excavated architectural complex on the site*

čenih zidova i srednji dio zida b ima u temeljima ostatke rimskog zida u visini od 0,25 m. Ulomci rimske arhitektonske dekoracije, te fragmenti zavjetnih žrtvenika i nadgrobnih natpisa nađeni su upravo u najvećem broju u predjelu prostorija F i G čiji osnovni perimetar zatvaraju spomenuti zidovi c, f, g kao i na prostoru izvan jugoistočnog (c) zida navedenih prostorija.

Iako sa sjeverne strane u predjelu ulaza u predromanički objekt nisu ustanovljeni tragovi ranije rimske prostorije, dispozicija trakta rimskih zidova i prostorija na jugozapadnoj strani crkve navodi na pretpostavku o postojanju jednog sličnog pravokutnog krila i na sjevernoj strani u kojega je kasnije uklopljena šesterokonhna crkva. Čini se da je u vrijeme zidanja crkve, starije rimsko zdanje bilo porušeno u sjeveroistočnom krilu prostorija, s tim da su neki od dijelova tog starijeg, zatečenog kompleksa, konkretno jugozapadno krilo (G i F), te ono u sjeverozapadnom traktu (D) još uvijek bili vidljivi i dobro sačuvani, te se i upotrebljavali tijekom ranog srednjeg vijeka dok je predromanička crkva postojala u svojoj izvornoj kulturnoj funkciji. To pokazuje i činjenica da su na dijelu ranosrednjovjekovne nekropole koja se formirala na jugozapadnoj i zapadnoj strani lokaliteta redovi grobova grupirani pravilno unutar prvotne rimske arhitekture (D, F i G), pri čemu ukopi ne negiraju perimetar postojećih zidova. Taj se prostor unutar zatečene arhitekture koristio u sepulkralne svrhe, u vidu obiteljskih grobnih parcela, što je česta pojava i ranije u rimskoj epohi (*loci sepulturae*), a u čemu bi se također mogle vidjeti niti kontinuiteta nekih duhovnih oblika koje će ovom prostoru davati obilježje tradicionalnog sakralnog i sepulkralnog mjesta.

Za opisani rimski objekt koji se na prostoru oko predromaničke crkve sačuvao u temeljnim slojevima kasnosrednjovjekovnog zdanja s nekoliko isprekidanih i presječenih zidova nije moguće točno odrediti karakter i funkciju, premda u tom smislu najviše mogu pomoći nalazi votivnih ara i arhitektonske dekoracije.

Taj lokalitet s izuzetno pogodnim položajem u reljefnoj dominantni okolnog pejzaža uz blizinu žive izvorske vode imao je očigledno u općoj mikrotopografiji Kašića u rimsko doba uglavnom karakter sakralno-kulturnog, a dijelom i sepulkralnog prostora u sklopu obližnje ruralne naseobinske aglomeracije koja je svoju osnovnu egzistenciju razvila na izuzetnim gospodarskim mogućnostima ovoga kraja. O izvornoj namjeni rimske arhitekture na lokalitetu možda ipak najbolje govore otkriveni nalazi ostataka manjih zavjetnih žrtvenika (Tab. I, 4, 5; Tab. II, 1, 2), nadgrobnih natpisa (Tab. I, 1, 3), cipusa (Tab. I, 6), te ukrasne arhitektonske plastike (Tab. II, 3, 4, 5), koji navode na pretpostavku o postojanju arhitekture koja nosi oznake mjesta vjerskog, poganskog kulta (*fanum*), vezanog uz religiju liburnsko-rimskih stanovnika toga kraja. Ostaci votivnih spomenika i nadgrobnih titulusa vrlo su fragmentarni, te za uže kronološko vrednovanje nalaza nedostatni, pa nalaz prednjeg dijela trupa cipusa s odlikama aserijatske tipološke grupe²⁸ donekle vremenski od-

²⁸ I. Fadić, Liburnski nadgrobni spomenik u Veroni (CIL V, 2200, 8852, CIL III 2190), *Diadora*, 10, Zadar 1988, 73—88.

ređuje postojanje rimskog kulturnog horizonta na lokalitetu u drugu polovicu 1. odnosno u početak 2. st.

U kasnoj antici na položaju rimskog i manjeg sepukralnog kompleksa dolazi do uspostavljanja kršćanskog kulta, vjerojatno za potrebe manje kršćanske društvene zajednice. Na osnovi dva pronađena ulomka pilastra s križem i fragmenta s ukrasom shematizirane starokršćanske rozete naslućujemo da je jedna od prostorija rimskog sakralnog prostora na sjeverozapadu poslužila dijelom kao građevinska jezgra kršćanskog obrednog zdanja, u formi manjeg kršćanskog oratorija, topički na istom prostoru na kojem se u ranom srednjem vijeku gradi šesteroapsidna crkva. Slični slučajevi prestrojavanja prostora antičke arhitekture za starokršćansku bogomolju nisu neuobičajeni u predjelima rimskih ruralnih gospodarstava, gdje se također prate različita preoblikovanja unutar prvotnog poganskog kompleksa prvenstveno u formi manjih privatnih crkava.

Pretpostavljamo da je i na Mastirinama prostor zatečene rimske arhitekture doživio minimalne promjene interijera uz skromne adaptacijske zahvate, kada se unutar kršćanskog zdanja unose samo bitni elementi koji simboliziraju novi kult u prostoru, o čemu svjedoče nalazi dijelova kršćanskih pilastara s jednostavnim uklesanim križem (Tab. III, 1) ili s motivom starokršćanske rozete (Tab. III, 2). Fragmentarni pilastar s uklesanim križem, koji morfološki i stilski slijedi tip saloni-tanskih križeva s kraja 4. i početka 5. st.,²⁹ može poslužiti ovdje i kao okvirni vremenski indicij o začecima starokršćanskih obrednih sadržaja na lokalitetu negdje u prvim decenijama 5. st.

b) Predromanička crkva i ranosrednjovjekovna nekropola

Tradicija kulturnog mjesta očito nadživljava antiku i nastavlja se u ranom srednjem vijeku, kad se u sjeveroistočnom uglu ranijeg rimskog objekta na Mastirinama podiže predromanička crkva centralnog oblika sa šest apsida (sl. 5, sl. 6, sl. 8).

Opis crkve:

Po tlocrtnom obliku crkva na Mastirinama u Kašiću je šesterolisna građevina (heksakonha) sa šest radijalno raspoređenih apsida (konhi) uokolo kružne osnove. Manje pravokutno predvorje na zapadu kasnije je nadograđeno i s crkvom je sačinjavalo zajednički građevinski objekt. Tlorisna slika crkve pokazuje određene nepravilnosti što se najprije očituje odstupanjem od idealnog oblika kružnice, te variranju oblika i veličine apsida. Stoga i promjer perimetralnih zidova nije ujednačen, te iznosi 10,7 m mjeren po osi NW-SE između I. i IV. apsida, po pravcu W-NE kroz II. i V. apsidu 11,2 m, a na pravcu N-SE između III. i VI. apsida 11 m. U odnosu na idealnu kružnicu sužava se na istočnoj i za-

²⁹ I. Babić, Starokršćanski spomenici u Trogiru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 25, Split 1985, 39—44, posebno ulomci br. 10, 11 i 11a; Ž. Rapanić, Predromaničko doba u Dalmaciji. Posebna razmatranja, Split 1987, Tab. I, 1 i 2.

padnoj strani pa je osnovica veoma nepravilna, deformirana kružnica. Vanjski promjer kružne osnove bez apsida je u prosjeku 8,50 m, a najveći je na spoju V. i VI, te II. i III. apside u veličini od 9 m. Unutrašnji promjer osnove također varira i uglavnom se kreće u dužini od 6 m, a najkraći je (5,7 m) među spojevima II. i III. i V. i VI. apside. Apside potkovičastog oblika nižu se uokolo kružne osnove što je formira šest sastavnih pilona među apsidama nad kojima se u izvornoj volumetriji dizao valjkasti tambur. Neujednačenost dimenzija i opsega očituje se također i u apsidnim prostorima. Raspon apsida kreće se od najmanje 2,30 m do najviše 2,75 m. Istog raspona u iznosu od 2,30 m su prostori II. i V. apside, III. i VI. od 2,45 m, isto kao i kod IV, oltarne apside, dok je I, ulazna, apsida najvećeg raspona od 2,75 m. Dubina apsidalnih prostora također nije ujednačena. Najdublja je oltarna, IV, apsida, 2,45 m, dok su najmanji prostori II. i III. apside, na kojima se očitava dubina od 1,90 m u II. i 2,10 m u III. apsidu. VI. i V. apsida podjednako su duboke, 2,20 m, dok je u ulaznoj apsidu izmjerena dubina od 2,30 m. Debljina zidova je uglavnom ujednačena na cijelom vanjskom plaštu crkve, a iznosi 0,70 m, a na položajima vanjskih lezena i do 0,90 m. Ista širina zida od 0,70 m pokazuje se i na spoju dviju susjednih apsida u unutrašnjosti crkve. Orijentacija crkve slijedi pravac sjeverozapad-jugozapad. Uslijed nabrojanih nepravilnosti došlo je do devijacije glavne osi simetrije na liniji ulaz — oltarna apsida. Ulaz u crkvu, širine 1,10 m i ovdje se po pravilu nalazio po sredini zapadne apside, dok je crkveni prezbiterij bio smješten u suprotnoj polovici crkve unutar prostora III, IV. i V. apside. Ulaznim vratima je pripadao ulomak nadvratnika pronađen u pravokutnom ulaznom traktu na pročelju (Tab. IV, 1), dok su dovratnici bili zidani od većeg, pravilnijeg pritesanog kamenja. Za dio monolitnog okvira s tankim žljebićem s obje uzdužne strane, a koji je nađen na prostoru izvan jugoistočne (III) apside (Tab. III, 3 a, b), možemo pretpostaviti da je prvotno stajao u funkciji doprozornika prozorskog otvora na jednoj od apsida u istočnoj polovici crkve, kojima se, pak, nije ušlo u trag zbog nedovoljne sačuvanosti visine zidova crkve.

Visina sačuvanih zidova apsida u vanjskom plaštu varira. Najbolje se sačuvao zid IV, oltarne apside, i to do visine od 0,72 m, te zapadne ulazne (I) apside i susjedne jugozapadne gdje je dokumentirana visina izvornog zida od 0,80 do 0,90 m. Ostali segmenti polukružnih apsida otkriveni su uglavnom u prvom nadtemeljnem sloju zida, a na tjemenu V. i III. apside, te sastavnim dijelovima II. i III, i I. i VI u samom temeljnom sloju. Vanjski zidni plašt svih šest apsida raščlanjen je okomitim dekorativnim lezenama na svakoj apsidu po četiri koje zatvaraju plitke niše, a koje se javljaju na visini od 0,30 m od temeljnog poriza zidova. Na osnovi sačuvanih elemenata izvornog zidanog plašta, te rekonstruiranog dijela zida vidimo određenu nepravilnost u širini lezena. Širina vezanih lezena koje su postavljene na spojevima dvaju apsida kreće se od one najmanjih dimenzija od 0,67 m na spoju I. i II. i II. i III. apside do 0,80 — 0,90 m između III. i IV, te 0,70 — 0,80 na spoju IV. i V, a najveća od 1,10 m je na spoju V. i VI. Širina slobodnih lezena s obje strane ulaza na I. apsidu je 1,20 m, na II apsidu 1,10 m,

na IV. u prosjeku 0,80 m, a na V. i do 0,85 m. Niše su vrlo plitke, oko 6 cm dubine, raspoređene po tri na svakoj apsidi, osim dvije na ulaznoj. Sukladno neujednačenosti u širini lezena variraju i širine niša i kreću se od 0,75 m na ulaznoj apsidi do 0,80 i 0,90 m na ostalim zidovima apsida.

Zidna konstrukcija cjelokupnog crkvenog objekta očituje karakteristike rustičnog ranosrednjovjekovnog graditeljskog sloga. Za gradnju su upotrijebljeni pritesani lomljenici utopljeni u obilnu smjesu vapna i pijeska, duguljasto položeni u nepravilnim redovima. Nešto veće pritesano kamenje, od kojih bolje obrađeni komadi najvjerojatnije potječu s ranijeg rimskog zdanja upotrebljavani su za zidanje sastavnih pilona na spojevima apsida i na ulazu crkve. Crkva je izvorno bila ožbukana s vanjske i unutrašnje strane sudeći po manjim tragovima žbuke koji su tijekom iskopavanja registrirani na unutrašnjim i vanjskim plohamu u donjem sloju zidova.

Iz stanja sačuvanosti otkrivenog objekta ostaju nam neutvrđeni ostali relevantni elementi vanjskog zidnog plašta, a koji bi svakako pridonijeli potpunijoj rekonstrukciji izvornog izgleda šesteroapsidne crkve. Stoga, sliku cjelokupne prvotne konstrukcije objekta možemo jedino predočiti na temelju relevantnih elemenata i primjera koji se javljaju u arhitekturi iste tipološke grupe ranosrednjovjekovnih crkava otkrivenih ili istraženih na području sjeverne i srednje Dalmacije. Među njima crkva Sv. Trojice u Splitu, kao najbolje sačuvana u svojoj izvornoj volumetriji i konstrukciji, pruža najviše usporednih mogućnosti. Građevine navedene grupe, ovisno o stanju sačuvanosti, pokazuju niz zajedničkih elemenata u samoj morfološkoj strukturi objekata, te konstruktivnim i arhitektonsko-dekorativnim detaljima. Sukladno općim morfološkim oznakama koje definiraju ovu arhitektonsku grupu spomenika, zaključujemo da je i ranosrednjovjekovna šesterolisna crkva na Mastirinama u Kašiću u izvornom volumenu vanjskog plašta imala šest prvotnih apsida (konhi) s polukupolama i čunjastim krovom. Nad središnjom kružnom osnovom građevine treba pretpostaviti kupolastu konstrukciju i kružni tambur, kao dominantnu os u vanjskoj volumetriji cjelokupnog objekta, barem prema vidljivom građevno-konstruktivnom rješenju na Sv. Trojici u Splitu.³⁰

Unutrašnji prostor crkve artikuliran je volumenom obodnog šesteroapsidnog zidnog pojasa. Prvotni izgled unutrašnjeg crkvenog prostora djelomično restituiramo na osnovi preostataka konstruktivnih arhitektonskih elemenata, te ostataka pločnika na podu crkve sačuvanim *in situ* s dijelom ležišta crkvenog septuma. Fragmenti predromaničkog crkvenog namještaja koji su po svojoj izvornoj funkciji sačinjavali elemente oltarne pregrade potvrđuju opremljenosti pojedinih dijelova prvotnog crkvenog interijera adekvatnom predromaničkom dekoracijom.

Unutrašnji zidni prsten zatvaraju sastavni piloni koji su se sačuvali na spojevima svih šest apsida, a otkriveni su mjestimično i do visine od 1,00 m.

³⁰ J., T., M., Marasović, Sv. Trojica — Split. Dokumentacija graditeljskog nasljeđa I, Split 1971, 1—31.

S obzirom na razinu sačuvanog izvornog ziđa u apsidama izgled ostalih zidnih ploha u unutrašnjosti apsidnih prostora i na spojnim pilonima možemo pretpostaviti jedino na temelju niza srodnih elemenata u sačuvanoj arhitekturi na ostalim crkvama iste tipološke grupe. Tako su se zidovi sastavnih pilona među apsidama dizali vjerojatno do visine oko 3,50 m, uspoređujući to s primjerom iz Sv. Trojice i završavali vijencem na prijelazu između zidnog plašta i polukupolastog svoda apsida koji se protezao cijelim unutrašnjim opsegom. Postojanje takva profiliranog, kamenog vijenca na sastavnim pilonima dviju apsida i u šesterolisnoj crkvi na Mastirinama potkrepljuju nađeni fragmenti (Tab. IV, 5 i 6) jednostavnog kamenog profila. Pod svodovima crkve bile su uzidane svodne patere što potvrđuje nalaz ulomka jednostavne, neukrašene paterne bikoničnog oblika (Tab. V, 4) tipološki slične primjerima iz šesteroapsidne crkve Sv. Mihovila u Pridrazi³¹ i Sv. Trojice u Splitu,³² čije dekorativno razvijenije varijante iz predromaničke faze nalazimo u Sv. Donatu u Zadru.³³

Unutrašnjost crkve bila je popločana, o čemu govore preostaci izvornog pločnika, sačuvanog *in situ* na većoj površini četiriju apsida i po sredini crkve. Dijelovi izvornog crkvenog pločnika nisu nađeni sa sjeverne strane u predjelu V. apside, dok je u VI. apsidi pločnik dijelom oštećen naknadnim skidanjem kamenih podnih ploča uslijed formiranja groba unutar iste apside u kasnom srednjem vijeku (sl. 11), što ujedno potvrđuje da se u jednoj fazi trajanja nekropole vjerojatno tokom 14 st. ukapanje obavljalo na lokalitetu i nakon što je crkva izgubila svoju izvornu kultnu namjenu. Originalni crkveni pločnik bio je načinjen od pravokutnih, vapnenastih kamenih ploča neujednačenih dimenzija postavljenih na sloj gline. Ploče, koje su otkrivene raspuknute i vremenom oštećene, uglavnom su pravilno postavljene, uzdužno u pravcu od ulaza prema istočnoj apsidi. Po spolijama u pločniku crkve vidi se da je za popločavanje korišten i građevni materijal s nekadašnje rimske građevine, a što potvrđuje i preostatak većeg profiliranog praga ugrađenog u pločnik s unutrašnje strane ulaza u crkvu (sl. 10). Izvorni pločnik bio je postavljen na dvije podne razine. Nižu razinu poda imala je zapadna polovica crkve, dok je prezbiterijalni prostor istočno od crkvene oltarne pregrade stajao, kao što je to uobičajeno, na nešto povišenom nivou od oko 12 cm u odnosu na onaj u zapadnoj polovici crkve. Crkveni septum prolazio je sredinom crkve po pravcu koji je spajao dva suprotna sastavna pilona II. i III. apside na južnoj strani i onaj na spoju V. i VI. apside na sjeveru, što najbolje potvrđuju sačuvani preostaci njegova ležišta. Naime, na površini pločnika, na prijelazu iz niže u višu niveletu poda, otkrivena je *in situ* gotovo polovica ukupne dužine čitavog ležišta pregrade, a pada okomito na sastavni zid dviju južnih apsida (sl. 9). Le-

³¹ S. Gunjača, Srednjovjekovni Dolac kod Novigrada (dalje Srednjovjekovni Dolac), *SHP*, III, sv. 8—9, 1963, Tab. XI, 55.

³² J., T., M., Marasović, o. c., 5.

³³ P. Vežić, Crkva Sv. Trojstva (Sv. Donat) u Zadru — konzervatorski radovi i rezultati istraživanja. Mala biblioteka Godišnjaka zaštite spomenika kulture Hrvatske, Prilog uz br. 8/9, Zagreb 1985, sl. 48, crtež 26.

1

2

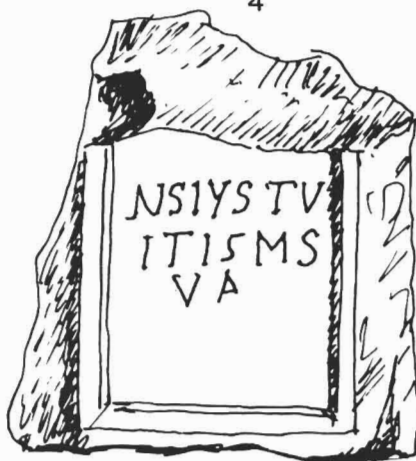
3

4

5

6

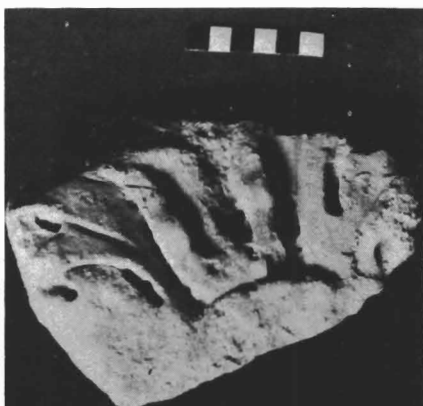
1

2

3

4

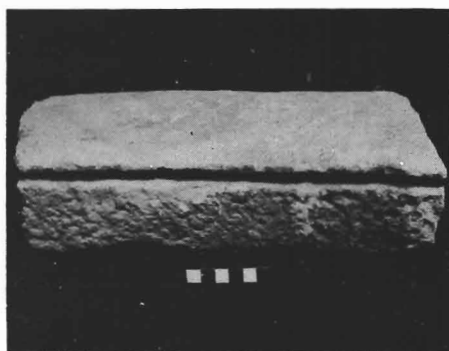
5

6

1

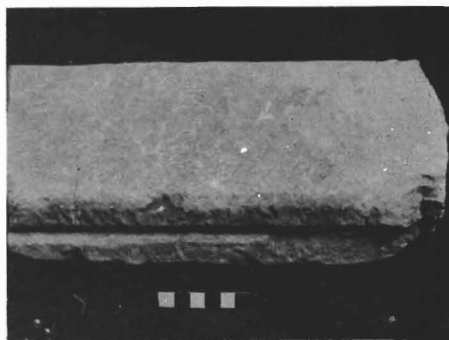

3

a

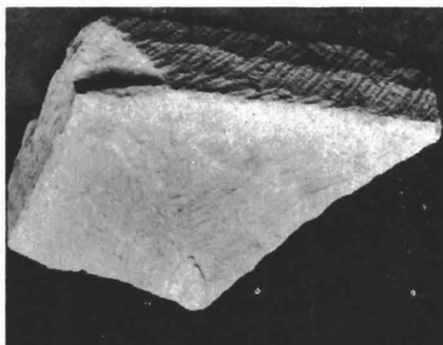
2

b

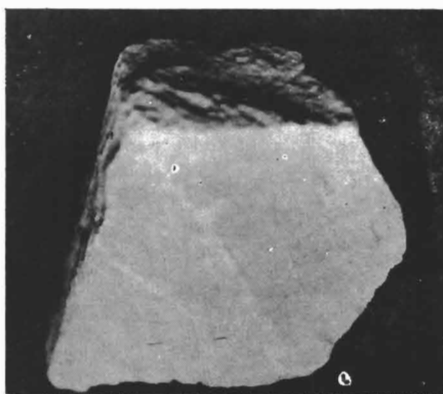
1

5

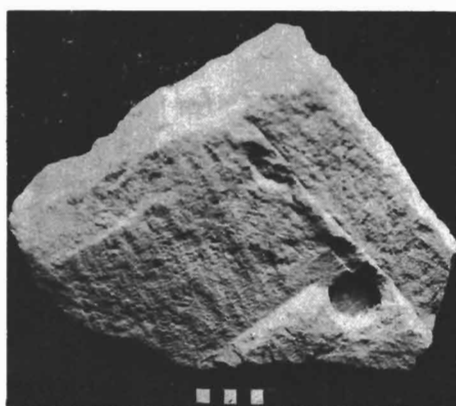
2

6

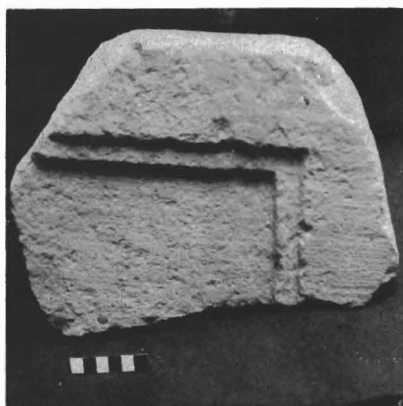
3

4

a

b

1

3

2

4

5

a, b

c

1

d

2

3

a

b

1

c

d

a

a

1

2

b

b

3

b

1

c

2

3

b

e

d

a

c

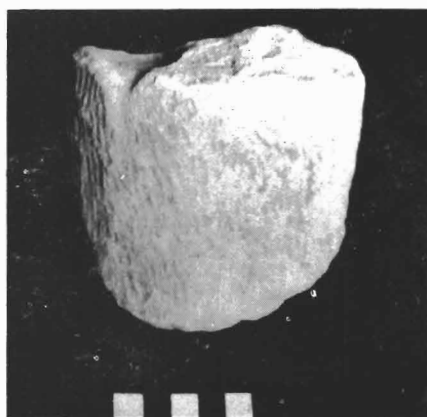
1

1a

2

3

1a

c

b

2

3

4

1-2

3

1

2

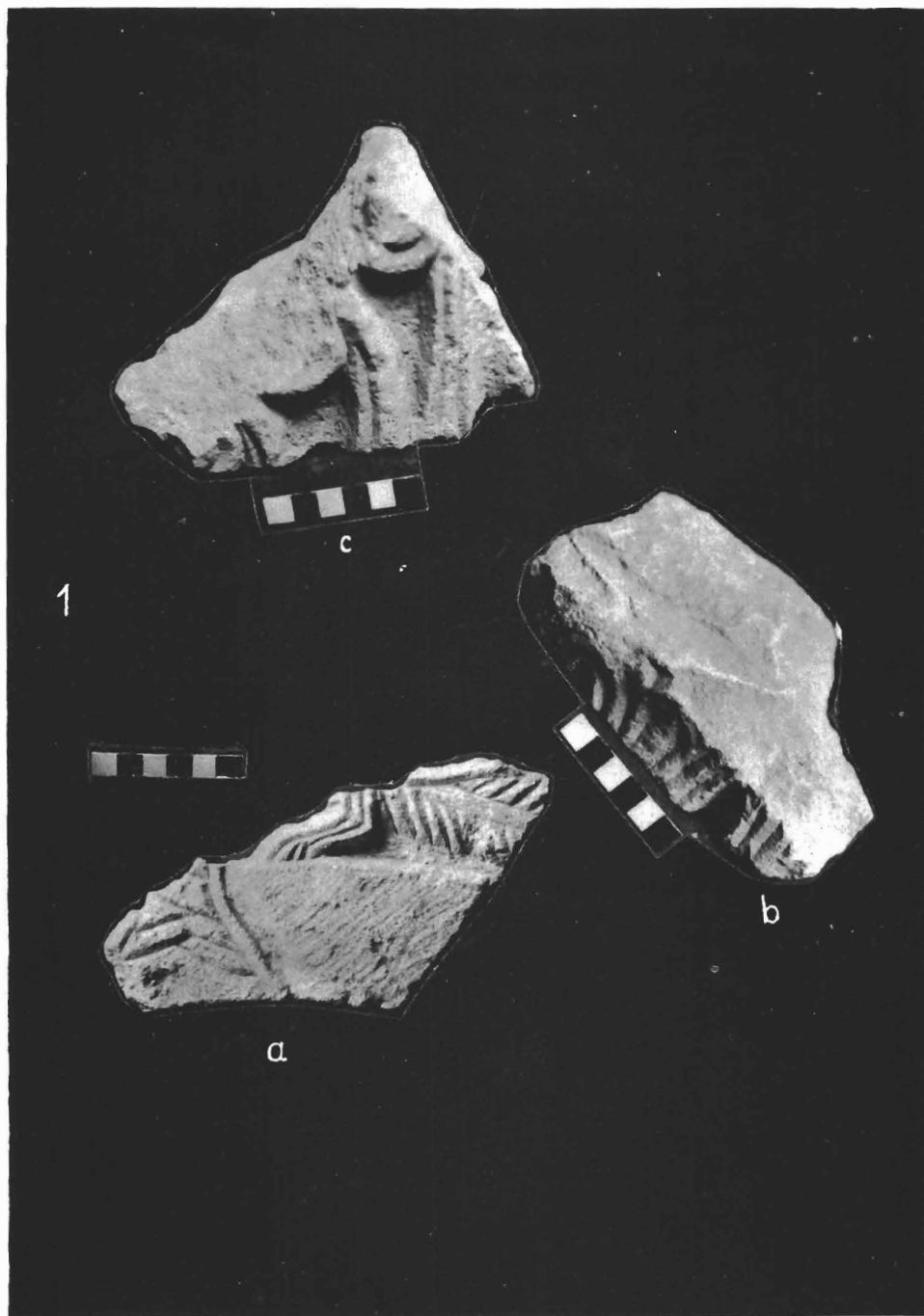
3

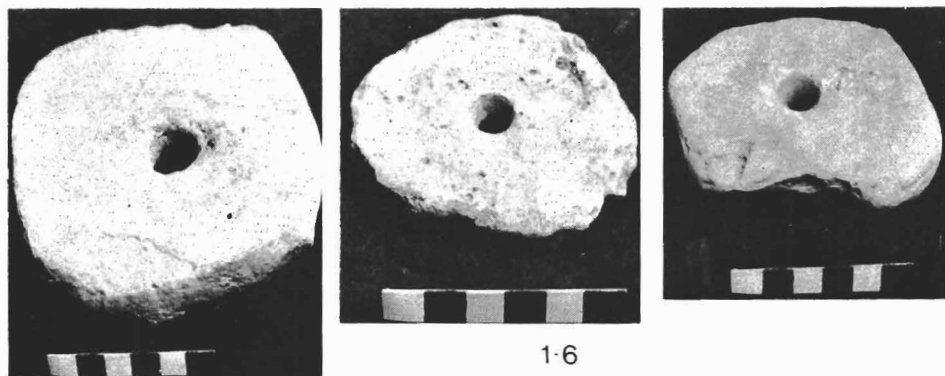

4

5

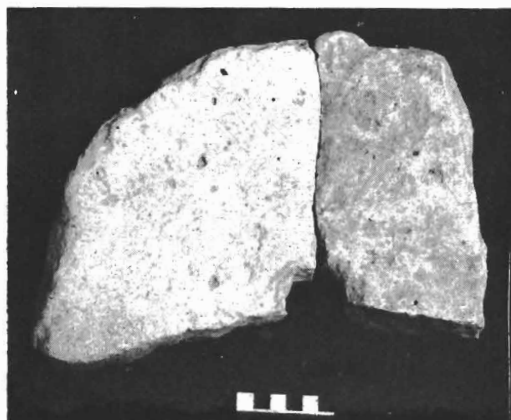
1-6

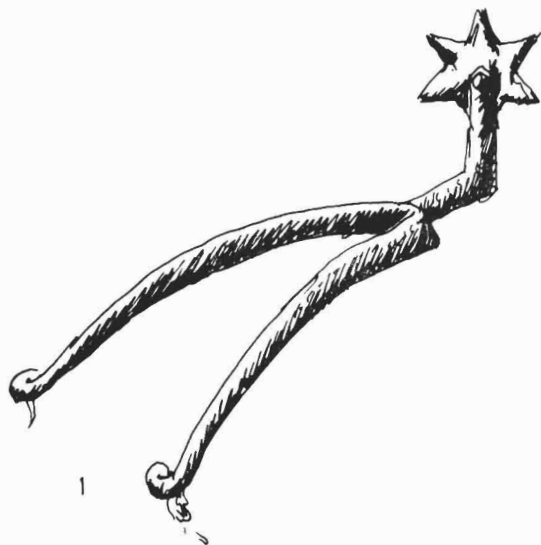
2

3

4

žište je sačuvano u dužini od 2,25 m, a sačinjavaju ga dva izdužena monolitna bloka široka oko 45 cm s tri pravokutne udubine (25 x 15 cm) za učvršćivanje pilastara na oltarnoj pregradi i uskih žlijebova za ulaganje plutejnih ploča.

Otkriveni dijelovi pregrade dopuštaju nam djelomičnu restituciju njezina izvornog izgleda koji slijedi standardni oblik predromaničkog septuma s jednim ulazom u svetište po sredini pregrade. Na temelju sačuvane polovice izvornog ležišta pregrade, koje se pružalo između dva suprotna pilona crkve međusobno udaljena 5,70 m, uspijevamo djelomično rekonstruirati izvorni raspon oltarnog septuma u dužini od oko 5,36 m (skica). Iz položaja sačuvanog stilobata septuma i njegove udaljenosti od zida vidljivo je da se izvorno pregrada nije naslanjala na zid, već je bila odmaknuta od njega za oko 28—30 cm, pri čemu je razmak, vjerojatno, bio zazidan.

Kružna udubina u pločniku unutar istočnog (IV) apsidnog prostora locira položaj nosača oltarne menze, što potvrđuje namjenu ovog dijela svetišta prostoru glavne, oltarne apside. Oltaru crkve pripadali su pro-nađeni dijelovi kamene oltarne menze (Tab. V, 1a, b.), te možda dio manjeg kvadratičnog pilastra u funkciji nosača menze s kružnim produžetkom za učvršćivanje u pod (Tab. V, 2).

Od ostalih popratnih dijelova pokretnog inventara koji su pripadali opremi predromaničkog objekta na lokalitetu navodimo i nalaz dijela manjeg kamenog kladenca za posvećenu vodu (Tab. V, 3), čiji oblik odgovara sličnom tipu kamenih škropionica s dvije izdužene manje drške sa strana zdjeličasto-valjkastog recipijenta, kakvih nalazimo među sačuvanim kamenim inventarom ranosrednjovjekovnih sakralnih objekata. Ostatke, pak, predromaničke oltarne pregrade iz crkve na Mastirinama detaljnije ćemo analizirati u idućem tekstu.

Analiza ulomaka predromaničke oltarne pregrade

Ulomci kamenog namještaja za koje se utvrdilo da pripadaju izvornoj oltarnoj pregradi šesterolisne crkve na Mastirinama, formalnim komponentama, izborom ukrasnih motiva, te stilskom obradom dekorativnih kamenih ploha jasno ocrtavaju predromanički likovni izraz svojstven skulpturi ranog srednjeg vijeka na našem prostoru.

Prateći već poznatu i gotovo ustaljenu shemu sastavnih dijelova predromaničke oltarne pregrade u funkciji njezinih gornjih, srednjih i donjih dijelova, među sačuvanim preostacima nalazimo zastupljene sve funkcionalne elemente koji su relevantni spomenutom sastavu septuma. Najbrojniji su među njima fragmenti pilastara iz donjeg pojasa pregrade i ulomci greda iz gornje, arhitravne zone na pregradi. Radi se o dijelovima jedinstvene pregrade s relativno ujednačenom stilsko-dekorativnom obradom svih funkcionalnih elemenata u pripadajućim zonama.

Međusobnom usporedbom formalnih elemenata i dekorativnih kompozicija na ulomcima (A, 1—14) utvrdili smo preostatke šest pilastara u donjoj zoni oltarne pregrade, s uobičajenim predromaničkim ukrasom karakterističnim za dekorativna rješenja funkcionalnih elemenata u do-

njem pojasu septuma. Stoga i dekorativne sheme na pilastrima pratimo od čistih geometrijskih rješenja u varijantama jednostavnih troprutih mreža ili kombinacijama sa stiliziranim biljnim motivima, koji na pojedinih pilastrima prevladavaju u osnovnom izboru motivske građe. Pilastri se veličinom razlikuju, pa su na pregradi zastupljene dvije vrste pilastara. Veći kojima širina doseže do 35 cm, a debljina 16—17 cm, te tanji i užji pilastri široki 22 cm, sa standardnom debljinom od 15 cm. Grupi širih pilastara pripadali bi ulomci pilastara koji su stajali s obje strane prolaza i na krajevima pregrade (Tab. VI. 1a-d; 2; VII, 1a-d), dok su se užji pilastri s vegetabilnim ukrasom nalazili po sredini pregrade (Tab. VIII, 1a, b; 2a, b).

Dekorativna ploha na prvom pilastru (Tab. VI, 1a-d) otučena je u gornjem dijelu (Tab. VI, 1a,b), a ostali su vidljivi samo osnovni obrisi cje-line kamenog stupca monolitnog s preostatom baze stupa. Pilastar je stajao na samom prolazu pregrade s lijeve strane sudeći prema sačuvanim ostacima kolone i lijevom žlijebu sa strane. Istu funkciju na desnoj strani prolaza na pregradi imao je pilastar gotovo istih dimenzija (Tab. VII, 1a-d), također s tragovima prstenaste baze stupca. Ukrasnu kompoziciju na pilastru (Tab. VI, 1a-d) čini geometrijski splet troprutih kružnica i kvadrata u okomitom nizu s troprutim perezima na rubovima. Ova i brojne srodne inačice geometrijskih pleternih mreža karakterističan su ukras na predromaničkim pilastrima, a zastupljene su u različitim plitkoreljefnim geometrijskim shemama pilastara i pluteja istovremeno. Stoga navodimo samo primjere na pilastru iz Knina³⁴ i plutejima iz Biograda³⁵ i Božave,³⁶ koji pokazuju najveću srodnost s dekoracijom pilastara iz Kašića.

Čista geometrijska kompozicija provedena je i u dekoraciji donjeg dijela fragmentarnog pregradnog stupca kojega smo ubrojili u grupu većih pilastara (Tab. VI, 2). Izgled ukrasne mreže na osnovi odgovarajućeg fragmenta teško je odrediti, no po sačuvanom segmentu dviju pre-križenih troprutih kružnica čini se da su u osnovnoj dekorativnoj koncepciji prevladavali jednostavni nizovi troprutih kružnica, pa možda i u kombinaciji s većim perezima niz rubove pilastara. S obzirom na dimenzije, te veličinu i položaj klina za usad u postolje septuma na donjoj strani fragmenta pretpostavljamo da je odnosni ulomak pripadao kraj-njem lijevom pilastru oltarne pregrade.

Čistu geometrijsku kompoziciju nosi i ulomak manjeg pilastara (Tab. VI, 3), gdje se na preostatom rubnog dijela vide ostaci troprutih kružnica koje su u jednostrukom ili pak dvostrukom nizu bile poredane duž pilastara i povezane rombično prelomljenim troprutim vrpcama. Varijante takvih pleternih mreža uglavnom su najbrojnije i najčešće u cjelokupnom geometrijskom repertoaru. Stoga navodimo samo neke od pros-

³⁴ S. Gunjača, *Tiniensia Archaeologica — Historica — Topographica*, II (dalje *Tiniensia II*), *SHP*, III, sv. 7, 1960, Tab. XXVI, 2.

³⁵ B. Juraga, *Srednjovjekovni kameni spomenici na području Biograda, Diadora*, 9. Zadar 1980, Tab. IV, 18.

³⁶ I. Petricioli, *Spomenici iz ranog srednjeg vijeka na Dugom otoku, SHP*, III, sv. 3, 1954, Tab. III, sl. 2.

torno najbližih tipoloških paralela na mreži pilastra i pluteja iz Sv. Križa u Ninu,³⁷ na reljefu pluteja iz Mijovilovca u Pridrazi,³⁸ pluteju iz Plavna³⁹ i pilastru iz Zadra.⁴⁰

Fragmenti (Tab. VIII, 1 a, b; Tab. VIII, 2 a, b) s preostatkom vegetabilne dekoracije uklapaju se veličinom i ukrasom u izvornu cjelinu dva tipološki i funkcionalno veoma slična pilastra. Pripadaju vrsti užih pregradnih stupaca za koje pretpostavljamo da su stajali po sredini lijeve i desne strane u donjoj zoni pregrade među plutejima. Osnovne formalne odlike, te likovno-stilska razrada bitnih elemenata ukrasne kompozicije, uvrštavaju oba pilastra u istu tipološku grupu spomenika kakvi su nam inače poznati u fondu predromaničke plastike 9—10. st. Cijelom dužinom ukrasnog polja teče niz troprutih učvorenih kružnica s cvjetnim motivom u krugu i stiliziranim ljiljanom u međuprostoru kružnica uzduž rubova dekorativnog polja. Osnovni elementi dekora koji su zastupljeni na tipu pilastra iz Kašića imaju neposrednije stilske analogije upravo na užem i širem prostoru sjeverne Dalmacije, računajući prvenstveno niz srodnih tipova i inačica na istovrsnoj predromaničkoj skulpturi zadarske regije, tj. u priobalju oko Zadra i bližem zaleđu, te unutrašnjem dijelu sjeverne Dalmacije u kninskoj okolini.

Navedene stilske osobine iskazuju se podjednako u dekorativnoj plastici pilastara i pluteja, a potvrđuju se na domaćem tlu već u ranoj fazi predromaničke skulpture osobito u dalmatinskim ranosrednjovjekovnim gradovima, a svoj dalji stilski razvoj doživljavaju u zreloj predromaničkoj plastici u gradovima i u zaleđu podjednako. Možda naj-slikovitiji primjer razvoja stilske varijante, kakva se očituje u ukrasu pilastra iz kašićkog šesterolista (Tab. VIII, 1 a, b), pruža kompozitni dekorativni reljef pluteja iz zadarske katedrale klesan u stilskoj maniri rane predromaničke skulpture 8—9. st.⁴¹ Pilastar koji je tu uklopljen u monolitni reljef plutejne ploče osnovnom koncepcijom u rasporedu motiva i stilskoj razradi višelatične rozete najbliži je ukrasnoj shemi i oblikovanju predromaničkog pilastra iz Kašića. Istovrsni spomenici zadarske regije pružaju mogućnost praćenja drugih stilsko-tipoloških podudarnosti. Tako je dekoracija na pilastru iz lapidarija u Biogradu, već s bitnim stilskim odlikama zrelog predromaničkog oblikovanja,⁴² veoma srodna ornamentici pilastra iz Kašića, kao i ukrasna shema gornjeg pojasa na nadvratniku iz Sv. Križa u Ninu,⁴³ što navedene primjere uvrštava u grupu istorodnih spomenika stilski i vremenski bliskih pilastru

³⁷ L. Jelić, Hrvatski spomenici ninskog područja iz doba narodnih hrvatskih vladara. Knjiga I — Dvoranska kapela Sv. Križa u Ninu (dalje Dvoranska kapela), Zagreb 1911, sl. 5, 30, 18 d.

³⁸ S. Gunjača, Srednjovjekovni Dolac, sl. 12.

³⁹ Isti, *Tiniensia Archaeologica — Historica — Topographica*, I (dalje *Tiniensia*, I), SHP, III, sv. 6, 1958, sl. 21.

⁴⁰ G. Kowalczyk — C. Gurlitt, *Denkmäler der Kunst in Dalmatien*, Berlin 1910, Tab. 70.

⁴¹ Isti, *o. c.*, Tab. 72.

⁴² B. Juraga, *o. c.*, Tab. X, 43.

⁴³ L. Jelić, *o. c.*, Tab. XV, 23.

iz kašićkog šesterolista. I druge analogije kreću se uglavnom u okviru kninske regije gdje ukras uskog pilastra s Kapitula⁴⁴ i fragment iz kninskog podgrađa⁴⁵ pokazuju istu tipološku pripadnost i veoma blisku stilsku podudarnost s predromaničkim pilastrom iz Kašića. U tretmanu osnovne likovne koncepcije sličnost iskazuju i dijelovi predromaničkog namještaja I. faze iz bazilike na Crkvini u Biskupiji, iako su oblikovani u nešto drugačijoj stilskoj varijanti.⁴⁶

Kompozicija troprutastih kružnica s umetnutim cvijetnim motivom i ljiljanovim cvijetom u rubnim prostorima nalazi primjenu i u dekoraciji pluteja, pa se stilske i motivske analogije uočene na tipovima predromaničkih pilastara proširuju i na istovjetne primjere u kompozicijama pluteja iz Sv. Križa u Ninu,⁴⁷ fragmentu iz Biograda,⁴⁸ na ulomcima pluteja iz Vijole u Vrpolju kod Knina,⁴⁹ predromaničkom pluteju iz Plavna.⁵⁰

Sačuvani fragmenti (Tab. VIII, 2a, b) za koje smo na temelju sačuvanih dimenzija zaključili da pripadaju tipu užeg pilastra na pregradi, ubrajaju se u istu tipološku grupu kao i ulomci prethodnog pilastra, ali nešto drugačiju stilsku varijantu. Kompozicijska shema i na ovom pilastru podliježe istom rasporedu nizanja troprutih učvorenih kružnica s ljiljanovim cvijetom sa strane, ali s različitom modifikacijom motiva višelatičnog cvijeta unutar kružnice. Sadržaj ornamentalnih motiva na ovom pilastru nudi jedan novi ukrasni element prikazan u obliku polukruga s uparanim okomitim linijama ukomponiranog u polovicu troprute kružnice koja se ne zatvara u uobičajenom radijusu već se okomito ispravlja na gore. S obzirom na to da je motiv zbog stupnja sačuvanosti ulomka prilično fragmentaran i pomalo neuobičajene stilizacije teško je točnije definirati njegov cjeloviti izgled. Možemo pretpostaviti da je riječ o svojevrsnoj rustičnoj shematizaciji motiva kantarosa čije se različite stilizacije povremeno susreću u predromaničkoj plastici. Ovdje kao najbliži primjer navodimo prikaz kantarosa na predromaničkom pilastru iz Sv. Marije u Ninu⁵¹ čija je stilizacija u osnovnim crtama najbliža shemi spomenutog motiva na pilastru iz Kašića. Ulomci (Tab. VII, 1 a-d) uklapaju se u cjelinu većeg pilastra (35 x 17 cm) oslanjajući se na sačuvane elemente širine i debljine kamenog stupca u gornjem dijelu ulomka (Tab. VII, 1a) kod kojega je na gornjoj ravnoj plohi vidljiv jasan trag monolitne prstenaste osnovice kružne kolone koja se nastavlja na pilastar. Prema navedenim elementima i preostatku žlijeba

⁴⁴ F. Bulić, Hrvatski spomenici u kninskoj okolici, Zagreb 1888, 19; Tab. VI, 13.

⁴⁵ S. Gunjača, *Tiniensia*, II, Tab. XXVII, 36.

⁴⁶ N. Jakšić, Zabati oltarne pregrade iz Crkvine u Biskupiji kod Knina (dalje Zabati), *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 21 (Fiskovićev zbornik, I), Split 1980, Tab. III; 108.

⁴⁷ L. Jelić, *o. c.*, Tab. XII, sl. 18.č.

⁴⁸ B. Juraga, *o. c.*, Tab. IV, 19; V, 21.

⁴⁹ S. Gunjača, *Tiniensia*, I, sl. 7, 1—3.

⁵⁰ *Isti, o. c.*, 16, 1—3.

⁵¹ J. Belošević, Nin u srednjem vijeku. Nin — problemi arheoloških istraživanja, Zadar 1968, Tab. XXXIX, 2.

s desne bočne strane zaključuje se da je pilastar bio postavljen s desne strane prolaza na pregradi. Ostaci dekorativnog reljefa na ulomcima nedovoljni su da se predoči cjelovita ukrasna kompozicija pilastra. Iz sačuvanih segmenata dekoracije moguće je u izvornoj ukrasnoj kompoziciji pretpostaviti niz većih isprepletenih troprutih polukružnica s malim kukama koje izlaze iz njihova radijusa i ljiljanovim cvijetom u međuprostoru. Radi se o pomalo neuobičajenoj kombinaciji nekoliko specifičnih stilskih detalja unutar troprutih polukružnih segmenata, čiji su dijelovi nedostadni za cjelovitiju restituciju ukrasne kompozicije, za koju je vidljivo da ne odstupa od osnovnog predromaničkog stilskog oblikovanja.

Svakako je najzanimljiviji stilski detalj u dekoraciji pilastra motiv u ugaonom dijelu reljefa. Unutar prelomljene troprute vrpce oblikovane u formi shematiziranog badema, uklesan je motiv u obliku velikog polegnutog slova S s naglašenim zavojnicama na obje strane. Ovaj motiv susreće se povremeno u stilskom ornamentariju predromaničke plastike, a u najvećem broju upravo na predromaničkim spomenicima zadarske i sjeverodalmatinske regije, pa su stoga i neposredne analogije kašićkom pilastru zapažene na predromaničkoj skulpturi s prostorno bližih lokaliteta: na velikom pluteju iz šesterolista u Pridrazi⁵² i u kompoziciji pluteja iz Sv. Križa u Ninu.⁵³ Kod posljednjeg se ovaj stilski detalj javlja u dekorativnoj kompoziciji s nizom učvorenih kružnica i umetnutim cvijetom u sredini, te ljiljanima u međupolju, što je istovjetno dekorativnom rješenju na već opisanim tipovima pilastara iz Kašića (Tab. VIII, 1a, b; 2a, b). Ukrasni motiv u obliku slova S unosi se u plitkoreljefne dekoracije predromaničkih spomenika različite funkcionalne pripadnosti, što potvrđuje i primjena ovog motiva u ukrašavanju jednog od središnjih stupića košare kapitela iz predromaničkog lapidarija u Biogradu,⁵⁴ koji i u dekoraciji ostalih strana košare pokazuje neke formalno-stilske srodnosti s predromaničkim kapitelima iz Kašića. Isti motiv u formi slova S susrećemo i na spomenicima koji su vremenski nešto stariji, naprimjer na sarkofagu rane predromaničke faze 8. st. iz Zadra gdje je taj motiv postavljen pod arkadom s obje strane središnjeg križa,⁵⁵ a kontinuirano i u zreloj predromaničkoj zadarskoj skulpturi što pokazuje stilsku razrada predromaničkog pilastra s vegetabilnom kompozicijom iz Arheološkog muzeja u Zadru.⁵⁶ U predromaničkoj plastici s ranosrednjovjekovnog lokaliteta na Lopuškoj glavici u Biskupiji

⁵² S. Gunjača, Srednjovjekovni Dolac, Tab. VII, 27; Tab. XVII. Ukraš u obliku slova S, u vodoravnom ili uspravnom položaju, slično motivu zavojnice, susreće se već u likovnom ornamentariju drevnih mediteranskih kultura, grčkormiskoj umjetnosti i kršćanskoj simbolici. Različita su poimanja njegovog simboličkog značenja ovisno o vodoravnom ili okomitom položaju motiva (pokret izjednačivanja neba i zemlje, muškog i ženskog principa...), a uglavnom prevladava simbolika jedinstva kretanja (J. Chevalier — A. Gheerbant, Rječnik simbola. Zagreb 1989, 573).

⁵³ L. Jelić, o. c., Tab. XII, sl. 18 č; Tab. XVII, sl. 33.

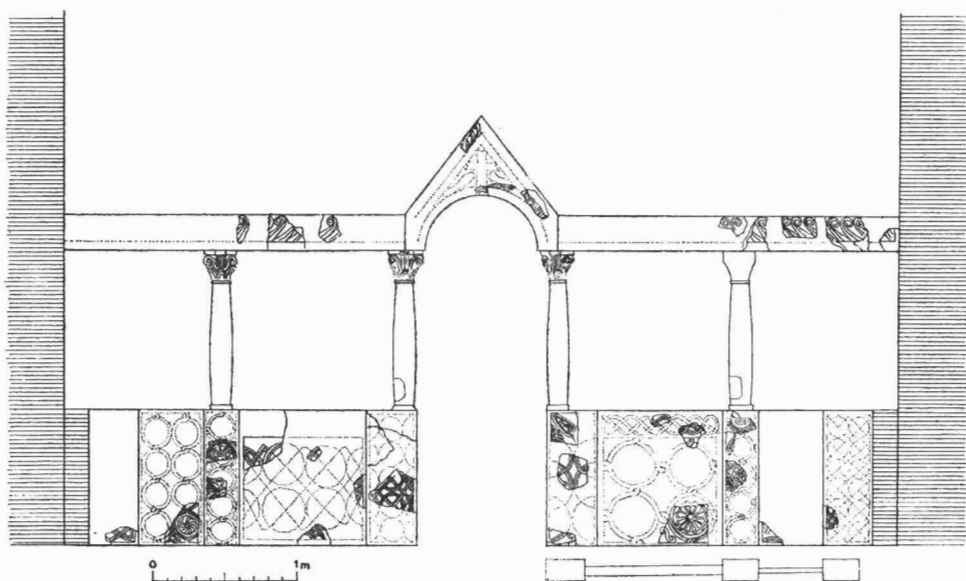
⁵⁴ B. Juraga, o. c., Tab. XIII, 54.

⁵⁵ G. Kowalczyk — C. Gurlitt, o. c., Tab. 69.

⁵⁶ Isti, o. c., Tab. 72.

taj stilski detalj javlja se i stoga da se izbjegne *horror vacui* na predromaničkom zabatu druge polovice 9. st. unutar praznog prostora između rubne strane i lučnog pojasa.⁵⁷ Na zabatu, pak, 11. st. iz zadarske katedrale⁵⁸ taj se motiv javlja u ranoromaničkoj stilizaciji, što na određeni način potvrđuje tradiciju klesanja jednog prepoznatljivog i specifičnog stilskog detalja u okvirima gradskog, a potom i regionalnog radioničkog kruga.

Izbor motivske građe i variranje stilskih detalja u dekoraciji predromaničkih pilastara i pluteja iz crkve u Kašiću pokazuju još jednu stilsku posebnost. Naime, u interferirajuću mrežu troprutih kružnica ili njihovih polukružnih segmenata unosi se ornament u formi izdanaka malih kuka s naglašenom zavojnicom koje se izvijaju iz konveksnog tropruta. Taj detalj kontinuirano pratimo u predromaničkim ukrasnim

Skica 1. Prijedlog idejne rekonstrukcije oltarne pregrade šesteroapsidne crkve na Mastirinama u Kašiću (crtež: M. Rogošić). — *Proposed reconstruction of the altar screens of the six-apsed church of Mastirine in Kašić (drawing: M. Rogošić)*

kompozicijama u različitim stilskim inačicama na plitkoreljefnoj skulpturi zadarskih gradskih radionica u ranoj i zreloj predromanici.⁵⁹ Tu je većinom zastupljen u varijantama vegetabilnih ukrasnih kompozicija, srodno primjerima iz repertoara predromaničke skulpture u Istri i sje-

⁵⁷ S. Gunjača, Starohrvatska crkva i groblje na Lopuškoj glavici u Biskupiji kod Knina (dalje Starohrvatska crkva), SHP, III, sv. 3, 1954, sl. 16.

⁵⁸ G. Kowalczyk — C. Gurlitt, o.c., Tab. 73.

⁵⁹ N. Jakšić, Tri umjetnička i epigrafska spomenika iz Sukošana (dalje Tri spomenika), *Diadora*, 10, Zadar 1988, 199, sl. 2.

verojadranskom prostoru.⁶⁰ U užim regionalnim relacijama na tlu Dalmacije taj motiv zapažamo upravo na predromaničkoj dekoraciji vegetabilnih pluteja na lokalitetima kninskog područja Vijoli — Vrpolju⁶¹ i Plavnu,⁶² na ostacima kamenog namještaja iz Kninske tvrđave⁶³ i s Kapitula,⁶⁴ čija skulptura inače pokazuje višestruke tipološke i stilske podudarnosti s ukrasom i stilom oltarne pregrade iz šesterolista u Kašiću. Javlja se također u repertoaru cvjetnih ukrasnih kompozicija na predromaničkom namještaju bazilike na Crkvini u Biskupiji sredinom 9. st.⁶⁵

Od funkcionalnih dijelova donje zone predromaničkog crkvenog septuma osim ostataka pilastara otkriveni su i fragmentarni dijelovi pluteja. (Tab. IX, 1a-c; 2, 3; X, 1a-e). Na osnovi sačuvanih preostataka uspjeti smo izdvojiti ulomke koji pripadaju izvornoj cjelini triju pluteja, dok nam postojanje četvrtog indicira manji segment donjeg rubnog kraja plutejne ploče.

S obzirom na veliku fragmentarnost pojedinih dijelova nije moguće točnije rekonstruirati izgled svake od četiriju izdvojenih cjelina, jer sačuvani elementi ukrasa nude nekoliko mogućih kombinacija, te se tipološki uklapaju u više kompozicijskih shema. Stoga ćemo na osnovi sačuvanih i dostatnih elemenata dekoracije pokušati pretpostaviti barem u bitnim crtama osnovnu ukrasnu koncepciju na svakom od pluteja.

Od ukupno četiri pluteja koliko ih se nalazilo na crkvenoj oltarnoj pregradi pretpostavljamo da bi dva pluteja dimenzijama odgovarala tipovima širih i debljih pluteja (oko 88 cm x 15 cm), a ostala dva užim i tanjim ogradnim pločama (oko 45 cm x 11—12 cm), a što je vidljivo i po relevantnim veličinama u sačuvanom izvornom ležištu pregrade.

Prema preostalim funkcionalnim elementima i dekoraciji može se pretpostaviti da su fragmenti (Tab. IX, 1a-c) pripadali cjelini istog pluteja koji bi s obzirom na gore navedene dimenzije odgovarao tipu deblje i šire plutejne ploče na pregradi. Od prvotnog pluteja sačuvao se dio profilirane gornje rubne letve s ostatkom troprute pletenice (Tab. IX, 1a, b), dok je središnji reljef pluteja nosio kompoziciju većih učvorenih troprutih kružnica s cvjetnim motivom u sredini. U međuprostore se unose različiti stilizirani ukrasni detalji: ljiljani ili motiv u formi slova S (Tab. IX, 1c), pa se na taj način i u kompoziciji pluteja ponavlja sličan ukrasni ornamentarij kao na pilastrima. Takve i srodne stilske varijetete unutar iste tipološke sheme nalazimo u nizu analognih primjera na ostalim predromaničkim lokalitetima. U tom smislu dekoracija pluteja iz Kašića slijedi uglavnom istu osnovnu ukrasnu koncepciju primijenjenu na pluteju iz šesterolista u Pridrazi,⁶⁶ pa nalazimo

⁶⁰ B. Marušić, Djelatnost srednjovjekovnog odjela Arheološkog muzeja Istre u Puli 1956 — 1958, SHP, III, sv. 10, 1963, Tab. IV. 6; Tab. V, 2a, b; M. Sagarčin, Plastika s pleteninasto ornamentiko v Sloveniji, Koper 1977, sl. 1, 6.

⁶¹ S. Gunjača, *Tiniensia*, I, sl. 6, br. 2, 3; sl. 7, br. 5, 6.

⁶² *Isti*, o. c., sl. 13, br. 2.

⁶³ S. Gunjača, *Tiniensia*, II, Tab. XIX, 8.

⁶⁴ F. Bulić, o. c., Tab. VII, 16.

⁶⁵ N. Jakšić, *Zabati*, Tab. III, 8.

⁶⁶ S. Gunjača, *Srednjovjekovni Dolac*, Tab. VII, 27 i Tab. XVII.

da su sačuvani segmenti ukrasa na kašićkom pluteju istovjetni onima iz Pridrage. Osobito je zanimljivo ponavljanje motiva u obliku slova S koji se javlja u međuprostorima troprutih kružnica na oba spomenuta pluteja, a susrećemo ga i na tipološki veoma sličnoj dekorativnoj kompoziciji pluteja iz Sv. Križa u Ninu.⁶⁷

Dalje formalno-stilske analogije pluteju iz Kašića nalazimo i na ostalim primjerima uže zadarske regije: na ulomcima pluteja iz biogradskog lapidarija,⁶⁸ a u širim prostornim relacijama na predromaničkom pluteju iz crkve u Plavnu.⁶⁹ Ulomak (Tab. IX, 3) uklapa se u donji dio tanjeg i užeg pluteja (oko 45 cm x 11 cm) u odnosu na prethodni, a po formalnim obilježjima preostale dekoracije pripada istom tipu pluteja.

Na temelju sačuvanog segmenta dekoracije s većom troprutom kružnicom i virovitom rozetom unutar polja, te ljiljanovim cvijetom u međuprostoru, pretpostavljamo da se isti ukras ponavljao na široj dekorativnoj plohi tvoreći povezanu mrežu učvorenih kružnica, i to vjerojatno s četiri kružnice u okomitom i dvije u vodoravnom nizu, ispunjene varijantama različitih florealnih stilizacija (virovite rozete, višelatični cvijet...). Varijantu ukrasne kompozicije na pluteju iz Kašića, pretpostavljenu na osnovi sačuvanog fragmenta, najbolje predočava dekoracija predromaničkog pluteja iz Plavna,⁷⁰ koja je stilski i tipološki identična ukrasnoj kompoziciji na predromaničkom pluteju iz Kašića. Na oba pluteja uočavaju se stilske podudarnosti u oblikovanju motiva virovite rozete naglašenog središnjeg umba s rupicom u sredini i vijencem uokolo kružnog radijusa, te identičnoj stilizaciji ljiljanovog cvijeta. Motiv virovite rozete zajednički je i stilskom ornamentariju tipološki veoma srodne dekorativne kompozicije koja se javlja na pluteju iz Pridrage,⁷¹ dok se dalje stilske i formalne podudarnosti zapažaju na prostorno udaljenijem primjeru iz Rižinica kod Solina.⁷² Ukras ugaonog ulomka tankog pluteja (Tab. IX, 2) sadržava završetak troprutaste vrpce koja se blago izvija uzduž donje rubne letvice, te zašiljeni tropruti završetak drugog motiva nedefiranog oblika. Riječ je o preostatku veće dekorativne kompozicije u kojoj vjerojatno prevladavaju motivi vegetabilnog karaktera kojima je, prema poznatim analogijama, svojstveno oblikovanje završetaka ili ishodišta troprutih vrpca u nekom nedefiniranom duktusu, s izvijenim vrpcama koje odudaraju od uobičajenih kodova simetričnih dekorativnih rješenja. Na ostacima pluteja (Tab. X, 1 a-e) s fragmentarnom dekorativnom kompozicijom mogu se prepoznati segmenti osnovne troprutaste geometrijske kompozicije. Vjerojatno je riječ o varijanti mreže s povezanim kružnicama i kvadratima, te perez motiva na rubovima, dok praznine, da bi se izbjegao *horror vacui*, ispunjava toliko omiljeni stilski ornament ljiljanovog cvijeta.

⁶⁷ L. Jelić, o. c., Tab. XII, sl. 18č.

⁶⁸ B. Juraga, o. c., Tab. IV, 17, 19; Tab. V, 21.

⁶⁹ S. Gunjača, *Tiniensia*, I, sl. 15, 16; 7, br. 1—3.

⁷⁰ *Isti*, o. c., sl. 17, br. 3.

⁷¹ *Isti*, *Srednjovjekovni Dolac*, sl. 14.

⁷² *Drugo Izvješće »Bihaća«*, hrvatskog društva za istraživanje domaće povijesti, Zadar 1896, Tab. VI.

Sa srednjeg dijela oltarne pregrade preostali su dijelovi triju kapitela od ukupno četiri koliko pretpostavljamo da ih se nalazilo u srednjoj zoni predromaničkog septuma šesterolisne crkve na Mastirinama. Od toga je po jedan kapitel stajao sa svake strane prolaza na pregradi podržavajući trabeaciju i središnji zabat, a ostala dva pridržavala su arhitrave po sredini septuma.

Za izradu kapitela korištena je mekša vrsta lokalnog vapnenca koja je s obzirom na sastav kamena pogodnija za oblikovanje dekorativno-plastičnih elemenata na plaštu kapitela.

Izvorni oblik i veličina predromaničkih kapitela iz kašićkog šesterolista mogu se utvrditi na osnovi dvaju većih fragmentarnih kapitela (Tab. XI, 1, 1a; XII, 1a-c) i manjeg ulomka košare trećeg (Tab. XII, 2). Svi sačuvani dijelovi pripadaju istom tipu kapitela. Forma im je izrazito četvrtasta, s četvrtastim abakusom koji po sredini svake stranice ima izbočenu profilaciju. Dekorirana košara je dvopojasna i u gornjem dijelu slijedi kvadratičnost osnovnog oblika, a u donjem se sužava u kružni pojas s nizom stiliziranih troprutih arkada i završava dvostruko žljebljenom prstenastom profilacijom. Postoji, također, jedna veoma srodna stilska varijanta dekoraciji kapitela iz Kašića kod koje se javlja niz širokih, glatkih listova umjesto troprutih arkada u donjem pojasu košare. Uz navedene elemente koji karakteriziraju osnovni izgled ovog tipa kapitela, u likovnom smislu bitne odlike dekoracije iskazuju se u stilskom tretmanu središnjeg profiliranog stupića na svakoj od stranica, razradi donjeg pojasa s motivom lišća i modelaciji baze kapitela. Na svim kapitelima toga tipa izbor dekorativnih elemenata kreće se uglavnom u okviru iste stilske inačice s manjim stilskim varijetetima. Naime, u varijanti kapitela iz Kašića po dvije nasuprotne strane nose identičnu dekoraciju, a razlikuju se samo u stilskoj razradi linearnog motiva unutar središnjeg stupića košare. Na dvjema stranicama stupić je dosta širi i ispunjen je okomitim prugama, dok je na preostale dvije nešto užji, izbrazdan kombiniranim vodoravnim ili kosim linijama s četvrtastim i dijagonalno prekrizanim umetkom u razini plohe abakusa. Naznačena formalno-stilska obilježja neposrednije vežu kapitele iz Kašića uz srodne varijante unutar iste tipološke grupe koje su najbrojnije u predromaničkoj skulpturi šireg sjeverojadranskog prostora,⁷³ a ne uočavamo ih u tolikom broju u poznatom repertoaru predromaničkih kapitela srednje Dalmacije i južnog jadranskog primorja. Neposredniju tipološku i stilsku povezanost kapitela iz Kašića sa spomenutom sjeverojadranskom odnosno sjeverodalmatinskom tipološkom grupom najbolje očitavaju neke najbliže formalno-stilske analogije na kapitelima unutar navedenih regija. Tu na prvom mjestu navodimo dva rekonstruirana i dosad neobjavljena predromanička kapitela s Crkvine u Biskupiji, u lapidariju Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu (Tab. XII, 3, 4). Kapiteli iz Kašića mogu se pribrojiti istovrsnoj skupini dvopojasnih predroma-

⁷³ B. Marušić, *Varia archaeologica prima. Histria archaeologica*, 11—12, 1980—1981, Tab. VI/2; C. Gabersček, *Rilievi altomedioevali a Cividale, Memorie Storiche Forogiuliesi*, LVII, 1977, Tab. VII, 7.

ničkih kapitela zadarskog područja, kojoj pripadaju kapiteli iz šesteroapsidne crkve na Stomorici u Zadru⁷⁴ i iz Sv. Stošije kod Zadra,⁷⁵ kapitel iz predromaničkog lapidarija u Biogradu⁷⁶ i Sv. Viktora na Citoriju na Dugom otoku,⁷⁷ te neobjelodanjeni primjerak iz crkve na Begovači u Kašiću.

U razini gornje zone oltarne pregrade, pružale su se arhitravne grede sa zabatom ili lukom u sredini, što je potvrđeno i nalazima relevantnih dijelova u predromaničkom šesterolistu u Kašiću.^{77a}

Sačuvani ulomci kamenih greda (Tab. XIII, 1-3) pripadali su lijevoj strani arhitrava, dok su ostali (Tab. XIV, 1-5) preostaci desne arhitravne grede. Prema strukturi kamena i obradi odgovarajućih dekorativnih detalja na ulomcima vidljivo je da se za izradu arhitrava upotrebljavala vrsta tvrđeg, svjetlosivkastog vapnenca, kao i za klesanje zabata na istoj pregradi. Na ulomcima desnog (Tab. XIV, 3) i lijevog (Tab. XIII, 3) arhitrava, s desne, odnosno lijeve bočne strane vide se preostaci originalnog zakošenog žlijeba. Riječ je o sastavcima grede, slično primjerima na predromaničkim arhitravima iz Pridrage,⁷⁸ Zažvića⁷⁹ i Pađena.⁸⁰ Navedeni primjeri sugeriraju postojanje višedjelnih arhitravnih greda, čiji se sastavni segmenti neposredno spajaju kosim zasjecima, ne remeteći vodoravnu liniju grede i postojeće dekoracije, a potom se učvršćuju željeznim ili drvenim klinovima na spojevima.

Premda svi relevantni ulomci pokazuju pripadnost istom tipu trabecije, na pojedinim ulomcima uočavaju se manje nepodudarnosti u dimenzijama, koje su, međutim, zanemarljive u odnosu na stilsku usklađenost osnovne tipološke dekorativne sheme. Naime, debljina trabecija bila bi za oko 2 cm uža na lijevoj od one na desnoj strani. Visinska neujednačenost očituje se i u veličini donjeg ravnog polja, gdje visina varira od 3,5 cm na lijevoj strani do 5,5 cm na desnom arhitravu. Unatoč tome, sačuvani ostaci dviju arhitravnih greda identični su predromaničkih formalnostilskih obilježja i u osnovi pripadaju istom tipu i istoj varijanti predromaničkih arhitrava, što znači da im se bitna, zajednička od-

⁷⁴ I. Petricioli, Crkva Stomorica (S. Maria di Pusterla) u Zadru, *Diadora*, 4, 1968, Tab. X, b.

⁷⁵ M. Suić — I. Petricioli, Starohrvatska crkva Sv. Stošije kod Zadra, *SHP*, III, sv. 4, 1955, sl. 14.

⁷⁶ B. Juraga, *o. c.*, Tab. XIII, 54.

⁷⁷ I. Petricioli, *Ecclesiae sanctorum Iohannis et Victoris Tilagi*, *SHP*, III, sv. 16, 1986, Tab. II, b.

^{77a} Ulomak predromaničke grede s ostatkom natpisa ...VMC... koji je reproduciran na sl. 7 među ostalim predromaničkim nalazima s Mastirina u radu S. Gunjača, Trogodišnji rad Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika (1955, 1956. i 1957. godine) nije pripadao arhitravu iz šesterolista u Kašiću, već onome iz crkve na Begovači. Riječ je, naime, o ulomku s Begovače kojega su seljaci donijeli S. Gunjači za vrijeme iskopavanja na Mastirinama, pa se nepažnjom našao na zbirnoj fotografiji predromaničkih nalaza s Mastirina. Inače se navedeni ulomak grede direktno spaja s ostalim dijelovima arhitrava pronađenih na Begovači.

⁷⁸ S. Gunjača, *Srednjovjekovni Dolac*, 45—46, 63; Tab. VI, br. 13.

⁷⁹ T. Burić, Kameni namještaj bazilike u Zažviću, *SHP*, III, sv. 15, 1985, 178, Tab. II, 18.

⁸⁰ S. Gunjača, *Tiniensia*, I, 114, sl. 5, br. 3.

lika očituje u dvopojasnom rješenju dekorativnog polja na licu. Grede nose blagu profilaciju na prijelazu obaju pojasa, što gornji pojas čini plicim u odnosu na lagano izvučenu letvu donjeg polja. Arhitrav je u gornjem, širem pojasu ispunjen kukama, dok je donje polje prazno, bez ukrasa i anepigrafsko, premda su takvi tipovi greda poznati i u inačici s natpisom ili troprutim dvopletom u donjem pojasu. Osnovno stilsko obilježje sačuvanim fragmentima dvopojasnog arhitrava daju kuke u gornjem dekorativnom polju. Karakterizira ih izdužena i dvoprutasta noga s tanjim unutrašnjim prutom i naglašeno središte zavojnice. Već je uočeno da su kuke navedenih stilskih odlika upravo najbrojnije na dvopojasnim predromaničkim arhitravima s područja sjeverne Dalmacije, pa se stoga i ovaj tip arhitrava iz šesterolista u Kašiću može ubrojiti u istu subregionalnu predromaničku skupinu s radioničkim izvoristom u Zadru.⁸¹ Od brojnih usporednih mogućnosti koje se iskazuju u tipologiji spomenutih arhitrava navest ćemo samo neke od najbližih prostornih analogija u okviru iste stilske varijante anepigrafskog karaktera kakva se očituje na uloncima iz Kašića. Izrazite srodnosti uočavaju se na grupi greda iz šesteroapsidne crkve u Pridrasi,⁸² gredama iz Sv. Križa u Ninu⁸³ i onima iz bazilike u Žažviću,⁸⁴ zatim dalje, u sjeverodalmatinskom zaleđu, na gredama predromaničkih crkava na Vijoli u Vrpolju⁸⁵ i Plavnu.⁸⁶ Svi navedeni primjeri pružaju neposredne formalne i stilske analogije za vremensko opredjeljivanje arhitrava iz Kašića u razdoblje od druge polovice 9. do početka 10. st.

Tri pronađena ulomka kamenog namještaja s ostacima predromaničke dekoracije (Tab. XV, 1 a-c) pripadali su izvornoj cjelini zabata što je u gornjoj zoni stajao nad središnjim prolazom oltarne pregrade. Zabata je kao i grede izrađen od tvrde vrste vapnenca, tako da je i tehničko-oblikovni postupak klesanja prilagođen vrsti kamena, što u dekoraciji rezultira plitkoreljetnim brazdama oštih bridova.

Izvornu trokutastu formu zabata definiraju tri manja ulomka od kojih je jedan preostatak luka (Tab. XV, 1a), zatim segment rubnog pojasa s kimationom (Tab. XV, 1b) i dio vrha zabatnog trokuta (Tab. XV, 1c), a koji u formalnom i likovnom smislu nose sve bitne elemente dostatne za restituciju osnovnog oblika zabata i najbitnijih kontura osnovne likovne kompozicije.

Elementi dekoracije sačuvani na uloncima iskazuju jasne odlike predromaničkog stilskeg oblikovanja poznatih na izdvojenoj tipološkoj skupini predromaničkih zabata druge polovice 9. st. Takav tip zabata slijedi već ustaljeni raspored osnovnih elemenata kompozicije s dvopojasnom rubnom letvom ispunjenom kukama na vanjskom i stiliziranim kimationom na razdijeljenom rubnom pojasu prema unutrašnjem polju. U središnjem ukrasnom prostoru stoji križ kao okosnica i zrcalno

⁸¹ T. Burić, *o. c.*, 178.

⁸² S. Gunjača, *Srednjovjekovni Dolac*, Tab. IV, 1, 2.

⁸³ L. Jelić, *o. c.*, Tab. XVI, sl. 28.

⁸⁴ T. Burić, *o. c.*, Tab. I, 12—13, 17; Tab. II, 14—16, 18.

⁸⁵ S. Gunjača, *Tiniensia*, I, sl. 10, 1—3.

⁸⁶ *I sti, o. c.*, sl. 27, 1—7; sl. 28, 1—6; sl. 29, 2.

postavljene dvije ptice sa strana. Unutrašnji luk ispod središnjeg polja javlja se na tom tipu zabata u inačicama s natpisom ili s anepigrafskim praznim pojasom, kakav se prepoznaje i na relevantnom primjeru iz Kašića. Na vanjskom rubu zabata majstor kleše niz vitkih, dvoprutih kuka istovjetnog tipa kao na arhitravnim gredama. Izbor i razrada motiva na zabatu iz Kašića sukladni su osnovnim stilskim i tipološkim komponentama na istovrsnoj grupi spomenika, što taj zabat opredjeljuje u isti vremenski kontekst s ostalim srodnim spomenicima iste tipološke grupe.

Tipološko-stilsku povezanost i vremensku pripadnost spomenutoj skupini pokazuju neki formalni elementi likovne kompozicije koji se najbrojnije iskazuju na primjerima sjeverodalmatinske regije, posebice u široj kninskoj okolini, i to na zabatima s Vijole u Vrpolju,^{86a} s Lopuške glavice u Biskupiji,⁸⁷ na zabatu iz Plavna,⁸⁸ iz Sljutine,⁸⁹ te u okviru srednje Dalmacije na zabatu s imenom kneza Trpimira iz Rižinica.⁹⁰

Iako majstor na zabatu primjenjuje opisanu predromaničku likovnostilsku shemu, a čiji izgled restituiramo po navedenim analogijama unutar iste tipološke grupe, u obradi detalja donjeg kraja haste križa na zabatu iz Kašića susreće se jedan veoma zanimljiv stilski detalj. Donji, naime, rastvoreni kraj okomitog kraka križa ispunjen plitkoreljefnim linearnim prugama u obliku stilizirane riblje kosti zalazi do kraja lučnog polja, što se ovdje javlja kao specifična varijanta u stilskom oblikovanju toga segmenta dekoracije na zabatu. Istovjetan detalj uočava se u ukrasnoj kompoziciji na zabatu iz Lopuške glavice,⁹¹ a u nešto izmijenjenoj varijanti provlači se i u dekoru ranoromaničkih zabata 11. st. iz zadarske katedrale.⁹² U tom smislu primjer s predromaničkog zabata u Kašiću, može se protumačiti kao jedna tradicionalna, regionalna stilski odlika specifična za zadarski prostorni krug, a koja se prati u zreloj predromaničkoj plastici i traje u ranoromaničkom likovnom izrazu.

Sagledavajući u cjelini oltarnu pregradu šesteroapsidne crkve iz Kašića, vidimo da svi njezini sastavni dijelovi pokazuju jasne značajke zrele predromaničke skulpture. Raščlanjujući ujedno u prethodnom poglavlju njezine funkcionalne dijelove pojedinačno na bazi uočenih tipoloških i stilskih odlika koje iskazuju u likovnom izrazu i stilskom oblikovanju, vidimo da su svi dijelovi izvorne oltarne pregrade nastali istovremeno kao jedinstveno skulptorsko ostvarenje.

Analizirajući sastavne elemente pregrade unutar pojedinačnih tipoloških kategorija i pripadajućih stilskih varijanti, te sveukupno u kontekstu pregrade kao cjeline, uočavamo niz tipoloških i stilskih specifičnosti koje tu pregradu, pojedinačno ili u cjelini, povezuju sa srod-

^{86a} Isti, o. c., sl. 10, 4—6.

⁸⁷ Isti, Starohrvatska crkva, 18, sl. 16.

⁸⁸ Isti, *Tiniensia*, I, 56, sl. 30, 1 i 2.

⁸⁹ Nepubliciran; nalazi se u zbirci Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu.

⁹⁰ S. Gunjača — D. Jelovina, Starohrvatska baština, Zagreb 1976, 21, 97.

⁹¹ S. Gunjača, Starohrvatska crkva, sl. 16.

⁹² N. Jakšić, Tri spomenika, 199, sl. 2.

nim kategorijama nalaza predromaničke skulpture na grupi ranosrednjovjekovnih lokaliteta posebice u sjeverodalmatinskoj regiji, a djelomično i na prostoru srednje Dalmacije.

Navedena zapažanja vezana uz nalaze dijelova oltarne pregrade iz šesterolista u Kašiću pokazuju da se najveće međusobne podudarnosti u skulpturi iskazuju u dekoraciji i stilu predromaničke plastike na sasvim određenoj grupi ranosrednjovjekovnih lokaliteta unutar šireg regionalnog prostora koji je u političkom i kulturnom smislu bio usmjeren Zadru kao urbanom središtu.

Oslanjajući se u analizi pregrade velikim dijelom na iznošenje analognih primjera u navedenoj regiji, razjasnile su se i istakle neke povezanosti i višestruke srodnosti u elementima osnovne koncepcije likovnog izražavanja, izboru motivske građe, kompoziciji i oblikovanju stilskih detalja.

Naime, na grupi lokaliteta s područja sjeverne Dalmacije (Kašić, Pridraga, Nin, Zadar s užim priobaljem, Plavno i Vrpolje) pokazale su se višestruke podudarnosti u tipološkom repertoaru i stilskom ornamentariju na većini spomeničkih kategorija unutar predromaničke plastike. U donjim dijelovima oltarne pregrade u Kašiću uz opće čisto geometrijske i standardne sheme na plutejima i pilastrima prevladavaju uglavnom kompozicije s florealnim i vegetabilnim stilizacijama kakve na primjer u zadarskoj predromaničkoj plastici pratimo u svim razvojnim fazama. U srednjoj zoni, nadalje, javljaju se najčešće tipovi i varijante kapitela kakvi su najkarakterističniji za zadarsku subregiju i sjeverojadranski prostor uopće. Arhitravi uglavnom pokazuju pripadnost istoj tipološkoj grupi na svim navedenim lokalitetima sjeverne (Kašić, Nin, Pridraga, Plavno, Vrpolje) i srednje Dalmacije (Rižinice). Zabati su također u bitnim crtama istih formalnih svojstava koja su zajednička primjerima unutar iste grupe lokaliteta: Lopuska glavica, Plavno, Vijola — Vrpolje, te Rižinice. Pojavu nekih podudarnosti, ali i razlika na lokalitetima srednje Dalmacije moglo bi se dovesti u vezu s određenim sličnostima i razlikama u formalnostilskom izrazu koje se iskazuju unutar dvije istovremene, ali prostorno odvojene grupe spomenika predromaničke skulpture.

Nalazi skulpture s obilježjima zrelog predromaničkog izraza na gore spomenutoj grupi lokaliteta pokazuju, kao što smo već istakli, izrazite međusobne podudarnosti i specifičnosti, pa ih vjerojatno možemo povezati u ostvarenja nekoliko lokalnih radionica unutar šireg radioničkog kruga, čije se značajke najbrojnije očituju upravo na navedenom prostoru sjeverne Dalmacije.

Očito je riječ o radioničkom, klesarskom krugu koji je svoje uzore imao već u najranijem predromaničkom razdoblju u zadarskim klesarskim ateljeima 8. st. Potvrđujući se kontinuirano kroz cijelu predromaniku u samom gradu i astoreji, utjecao je na formiranje specifičnog likovnog izraza u razvojnim fazama zrele predromaničke plastike tijekom druge polovice 9. st. u bližem zadarskom i daljem sjeverodalmatinskom zaleđu, na tlu ranosrednjovjekovne Hrvatske, kad postiže onaj likovni

izraz kakav nam se očituje na sačuvanim dijelovima oltarne pregrade iz šesteroapsidne crkve na Mastirinama.

Tipološke karakteristike i datacija crkve

Crkva na Mastirinama u Kašiću ubraja se u tradicionalnu predromaničku skupinu sakralnih građevina šesteroapsidnog tlocrta, koje u tipologiji predromaničke arhitekture predstavljaju izdvojenu regionalnu tipološku grupu.⁹³ Otkrivene crkve šesteroapsidnog arhitektonskog oblika definirane su i po svojoj užoj geografskoj raspostranjenosti kao specifičan tip ranosrednjovjekovnog graditeljstva na tlu zadarske i splitsko-trogirske subregije. Nalazimo ih unutar ranosrednjovjekovnog grada i u arealu njegove astareje, te u starohrvatskom zaleđu na širem gravitacijskom prostoru grada. Od toga je najveći broj crkava ovog tipa do sada ubiciran ili istražen u zadarskoj subregionalnoj zoni: u Zadru (Sv. Marija na Stomorici,⁹⁴ Sv. Krševan na Kolovarama⁹⁵), te na prostoru ranosrednjovjekovne Hrvatske (Sv. Mihovil u Pridrazi,⁹⁶ crkva na Mastirinama u Kašiću,⁹⁷ crkva Sv. Jurja u Skabrnji,⁹⁸ i šesterolisna crkva pod sadašnjom grobljanskom crkvom na Bribirskoj glavici⁹⁹).

Splitsko-trogirskoj, pak, subregionalnoj grupi pripadaju crkva Sv. Trojice u splitskom polju,¹⁰⁰ Sv. Marija na trgu u Trogiru,¹⁰¹ te crkva Sv. Mihovila u Brnazama kod Sinja.¹⁰² Najveći broj crkava šesteroapsidnog tipa, njih ukupno pet, otkrio je i istraživao S. Gunjača (Pridraga, Kašić, Brnaze, Bribir, Skabrnja) od čega je najcjelovitije publicirao rezultate arheoloških istraživanja šesterolista na Mijoljači u Brnazama¹⁰³ i na Mijovilovcu u Pidrasi.¹⁰⁴ O šesteroapsidnim crkvicama dosta se raspravljalo i pisalo u našoj stručnoj literaturi, posebno unutar sinteza o morfo-

⁹³ S. Sekulić-Gvozdanović, Grafički prilog tipologiji hrvatske srednjovjekovne arhitekture (dalje Grafički prilog), 151—152, Tab. IA; T. Marasović, Prilog morfološkoj klasifikaciji ranosrednjovjekovne arhitekture (dalje Prilog), 37, Tab. XVI, 4 u Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture, Split 1978.

⁹⁴ I. Petricioli, Crkva Stomorica (S. Maria de Pusterla) u Zadru, *Diadora*, 4, Zadar 1968, 247—269.

⁹⁵ N. Klaić — I. Petricioli, Zadar u srednjem vijeku do 1409, Zadar 1977.

⁹⁶ S. Gunjača, Srednjovjekovni Dolac, 7—66.

⁹⁷ Isti, Trogodišnji rad, 270—271; D. Jelovina, Starohrvatsko groblje, 35—66.

⁹⁸ N. Jakšić, Srednjovjekovno Kamenjane s crkvama Sv. Jurja i Sv. Luke — Problem ubikacije i identifikacije, *SHP*, III, sv. 17, 1988, 111—130.

⁹⁹ S. Gunjača, Nalazi srednjovjekovnih arhitekture na Bribiru. Kolokvij o Bribiru, *SHP*, III, sv. 10, 1968, 235; T. Burić, Arhitektura i skulptura, Katalog izložbe »Bribir u srednjem vijeku«, Split 1987, 28—29.

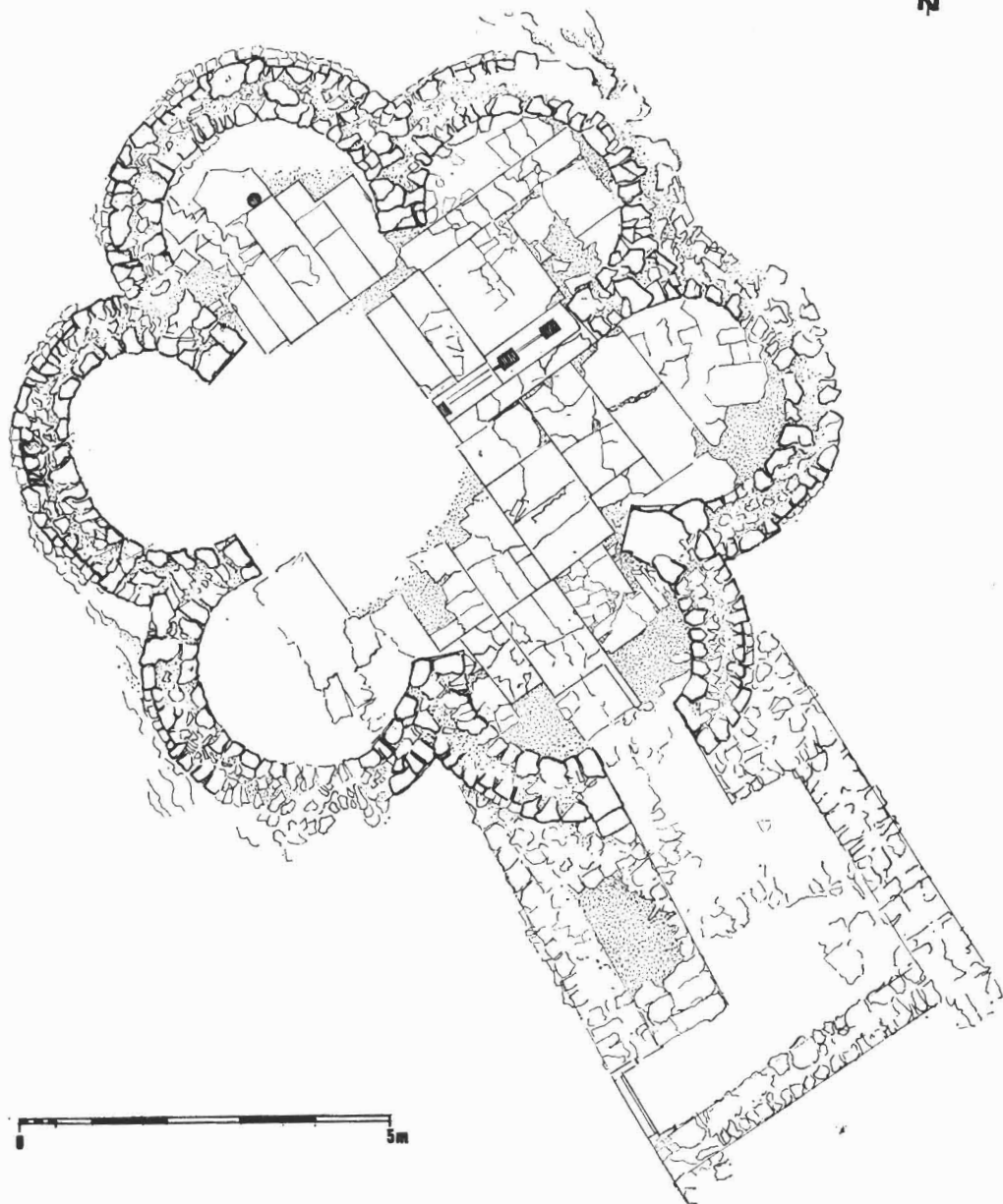
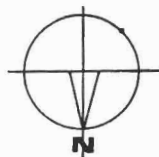
¹⁰⁰ J., T., M. Marasović, Sv. Trojica — Split, Split 1971, 1—31.

¹⁰¹ T. Marasović, Iskapanja ranosrednjovjekovne crkve Sv. Marije u Trogiru (dalje Iskapanja), *SHP*, III, sv. 8—9, 1963, 83—100; isti, Izvorni izgled ranosrednjovjekovne crkve sv. Marije u Trogiru, *Razprave*, V, Hauptmanov zbornik, Ljubljana 1966, 101—108.

¹⁰² S. Gunjača, Starohrvatska crkva i kasnosrednjovjekovno groblje u Brnazima kod Sinja (dalje Starohrvatska crkva u Brnazima), *SHP*, III, sv. 4, 1955, 85—132.

¹⁰³ Isto.

¹⁰⁴ Isti, Srednjovjekovni Dolac, 7—66.

Kašić-Mastirine, tlocrt šesteroapsidne crkve i predvorja prije rekonstrukcije. —
Kašić-Mastirine, plan of the six-apsed church and the hall before the reconstruction

logiji¹⁰⁵ i fenomenu regionalizma u ranosrednjovjekovnom graditeljstvu istočnog Jadrana,¹⁰⁶ pa stoga ovdje ne bismo ponavljali već poznate i utvrđene činjenice i pojedinosti. Iznijet ćemo bitne značajke koje se očituju u arhitekturi i sadržaju istraženog šesteroapsidnog objekta na Mastirinama u Kašiću s obzirom na postojeće sličnosti i razlike koje se uočavaju kod ovog spomenika u odnosu na zajednička tipološka obilježja na objektima relevantne arhitektonske grupe.

Uspoređujući tlocrtni snimak otkrivenog šesterolista i ostatke crkvene arhitekture na terenu s ostalim šesteroapsidnim spomenicima, nalazimo da se crkva u Kašiću u osnovnim komponentama potpuno uklapa u tlocrtnu shemu zajedničku svim ostalim građevinama te tipološke grupe. Centralna kružna osnova s radijalnim šesterokonznim vanjskim plaštom, te sastavnim pilonima koji čine statičku okosnicu cijele građevine, zajednička je i konstrukciji šesterolista u Kašiću, unatoč već istaknutim nepravilnostima u odnosu na idealni geometrijski kružni predložak. Ukoliko dolazi do osciliranja u dimenzijama apsida, kao što je to ustanovljeno kod većine građevina te grupe, u tom se slučaju najveći apsidalni prostor ostavlja istočnoj, oltarnoj apsidi i prostoru svetišta (Brnaze,¹⁰⁷ Pridraga,¹⁰⁸ dok se to kod šesterolista u Kašiću očituje na I, ulaznoj apsidi, koja je ujedno i najvećeg raspona.

Vanjski promjer od približno 10 m i unutrašnji od cca 7 m izmjeren kod većine istraženih građevina ovog tipa uglavnom se približava promjeru vanjskog plašta od 11 do 11,10 m na šesterolistu iz Kašića čime je najbliži crkvama u Brnazama¹⁰⁹ i Sv. Mariji u Trogiru.¹¹⁰

Rustična tehnika gradnje na šesterolistu iz Kašića opća je karakteristika građevinskog sloga koja je zapažena na svim spomenicima te arhitektonske grupe. Dekorativna obrada vanjske površine zidova sustavom lezana i plitkih niša na crkvi u Kašiću istovjetna je tretmanu vanjskog plašta na većini objekata, osim na šesterolistu iz Zadra,¹¹¹ i crkvi u Brnazama,¹¹² kao i na otkrivenom dijelu heksakonhe na Bribirskoj glavici.¹¹³

Jedna od niza tipskih osobina, zajedničkih većem broju šesterolista, tiče se položaja i izgleda oltarne pregrade u crkvi, pa u tom smislu kašićki spomenik iskazuje neke posebnosti.

Pregrada se u unutrašnjosti crkve u Kašiću nalazila po sredini između dva suprotna pilona s jednim ulazom u svetište koji je stajao u osi glavne apsida, slično položaju oltarnog septuma u šesterolistu iz Br-

¹⁰⁵ T. Marasović, Prilog morfološkoj klasifikaciji ranosrednjovjekovne arhitekture u Dalmaciji. Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture, Split 1978, 4—43.

¹⁰⁶ Isti, Regionalizam u ranosrednjovjekovnoj arhitekturi Dalmacije (dalje Regionalizam), SHP, III, sv. 14, 1984, 144—150.

¹⁰⁷ S. Gunjača, Starohrvatska crkva u Brnazima, 96.

¹⁰⁸ Isti, Srednjovjekovni Dolac, 36.

¹⁰⁹ Isti, Starohrvatska crkva u Brnazima, 96.

¹¹⁰ T. Marasović, Iskapanje, 90.

¹¹¹ I. Petricioli, o. c., Tab. I.

¹¹² S. Gunjača, o. c., 95—98.

naza,¹¹⁴ te vjerojatno u Sv. Mariji u Trogiru¹¹⁵ i Sv. Trojici.¹¹⁶ Za razliku od tih, septum unutar šesteroapsidne crkve u Pridrazi bio je pomaknut prema istočnoj polovici crkve, a pregrada je zatvarala prostor glavne, istočne apsida i zadirala u prostor dviju bočnih¹¹⁷ apsida. Premda je u osnovnom dekorativnom stilskom rješenju pojedinih funkcionalnih elemenata najsljednija ukrasnom stilu pregrade iz pridraškog šesterolista, na pregradi iz Kašića očituje se jedna druga posebnost, a odnosi se na izgled središnjeg elementa u gornjoj zoni pregrade. Na temelju poznatih primjera iz istraženih predromaničkih šesterolista u sredini trabeacije javlja se luk, što bi u tom slučaju trebalo očekivati i na pregradi crkve u Kašiću. Međutim, tu je umjesto uobičajenog luka među arhitravnim gredama postavljen zabat, što pregradi iz Kašića daje specifičnost u odnosu na ostale građevine istog arhitektonskog tipa. Istražujući brojne šesteroliste S. Gunjača je već davno zapazio da se obično takvi sakralni objekti povezuju uz Sv. Mihovila kao glavnog naslovnog sveca, temeljeći to na sačuvanim epigrafskim potvrdama na lukovima oltarnih pregrada, a za što je nalazio potkrijepe i u lokalnoj toponimiji.¹¹⁸ Promatrajući i s tog aspekta, vidimo da se crkva i pregrada iz Kašića razlikuje od ustaljenih primjera, jer se na arhitravnim i zabatu ne nalaze podaci o crkvenom titularu. Također, suprotno Brnazama (Mijoljača) i Pidrasi (Mijovilovac, Mastirine) u kašićkom toponimu »Mastirine« nalazimo samo refleksiju jednog dosta mlađeg kulturnopovijesnog toponimijskog sloja koji asocira na bivše samostansko zdanje.

Ovdje obrađena šesteroapsidna crkva s lokaliteta Mastirine u Kašiću već je, kako smo naveli, bila uvrštena u grupu poznatih i istraženih crkava šesteroapsidnog tipa u Dalmaciji, a time i kronološki opredjeljena u razdoblje ranog srednjeg vijeka kao jedan od specifičnih regionalnih tipova predromaničkog graditeljstva. Kao originalni arhitektonski tip koji se javlja u ranosrednjovjekovnim dalmatinskim gradovima i na tlu hrvatskog zaleđa, uvrstila se u grupu tzv. tradicionalne predromaničke arhitekture koja se okvirno datira u 9. st.¹¹⁹ U isti vremenski okvir možemo staviti i gradnju šesterolista u Kašiću, a nalazi predromaničke plastike kao preostaci njegova izvornog septuma čini se da najbolje potvrđuju njegovu dataciju u 2. pol. 9. st.

* * *

*

U ranom srednjem vijeku, nedugo po gradnji predromaničke crkve na lokalitetu, počinje se na prostoru uokolo crkvenog objekta formirati

¹¹³ T. Burić, *o. c.*, sl. 8, 9.

¹¹⁴ S. Gunjača, Starohrvatska crkva u Brnazima, 99—100.

¹¹⁵ T. Marasović, *Iskapanje*, 91.

¹¹⁶ J., T., M., Marasović, *o. c.*, 10.

¹¹⁷ S. Gunjača, *Srednjovjekovni Dolac*, 63.

¹¹⁸ Isti, Starohrvatska crkva u Brnazima, 85, 132.

¹¹⁹ T. Marasović, *Prilog*, 37, Tab. XVI, 4; XXI, 2; S. Sekulić-Gvozdanović, *Grafički prilog*, 151—152; V. Gvozdanović, *Značaj starohrvatske arhitekture za opću povijest evropske predromanike*, 136, u *Prilozi istraživanja starohrvatske arhitekture*, Split 1978; T. Marasović, *Regionalizam*, 146—147.

nekropola od koje je istraženo ukupno 136 grobova, a rezultate istraživanja objavio je, kako smo već naveli, D. Jelovina.¹²⁰

U najranijoj fazi ukapanje se obavlja uglavnom na dva prostorna punkta: u okružju same crkve, i to na arealu jugozapadno od predromaničkog objekta, te sjeverozapadno od pročelja crkve. Grobovi na redove velikim dijelom zauzimaju površinu unutar perimetra sačuvanih zidova zatečene rimske arhitekture (prostorije D, sl. 12, F, G), vjerojatno u obliku privatnih, obiteljskih grobnih parcela. S vremenom nekropola se širi prema istočnoj strani lokaliteta zahvativši svu površinu izduženog platoa. Po gustoći grobova i karakteru grobnih nalaza u tom dijelu nekropole zaključujemo da je groblje na Mastirinama tijekom srednjega vijeka dobilo obilježja veće naseobinske nekropole, te da je upravo njezin istočni areal od kraja 9, a posebno u razdoblju od 10—12. st., postao centralni dio nekropole. Kontinuitet ukapanja na nekropoli prati se do u kasni srednji vijek, okvirno do kraja 14. st. Tada se javlja manji broj pojedinačnih ukopa uglavnom na zapadnim rubovima kose (1—4), unutar crkve (41), sjeverno od predvorja (29, 30), te na jugozapadnoj (26, 28) i jugoistočnoj padini lokaliteta (61). U to vrijeme skinuta je i oltarna pregrada predromaničke crkve, pa je ulomak pluteja upotrijebljen za zidanje kasnosrednjovjekovnog groba (61). Ukopavanje na lokalitetu sasvim prestaje krajem 14. st., a nastavlja se u neposrednoj blizini na nekropoli Drače, istočno od Mastirina.¹²¹

c) Dogradnja predvorja i zvonika na pročelju

U nešto kasnijoj fazi, vjerojatno nedugo nakon gradnje predromaničke crkve, iz potrebe širenja postojećeg objekta dolazi do podizanja predvorja na ulazu u crkvu u obliku manjeg pravokutnog prostora ukupne veličine 6 x 5 m. Već je tijekom iskopavanja S. Gunjača ustanovio da je riječ o naknadno pridodanom pravokutnom kraku u funkciji manjeg crkvenog narteksa na koji će se kasnije prisloniti kasnosrednjovjekovni građevinski kompleks.¹²²

U arhitekturi pravokutnog prostora pred ulazom u crkvu pretpostavljamo dvije osnovne građevinske i vremenske faze. U izvornom obliku predvorje dobiva samo dva uzdužna zida, sjeveroistočni (a₁) i jugozapadni (a₂), te četvrtaste pilone — potpornje s obje strane crkvenog ulaza, čime se statički pojačava zidna masa ulazne apside u svrhu postavljanje krovne konstrukcije nad predvorjem i općenito artikulira prostor ulaza u crkvu. Iako zidovi predvorja pokazuju istu morfologiju zida kao oni na crkvenom zidnom plaštu, vidljivo je da zidovi predvorja nisu kompaktni s crkvom što govori o njihovoj naknadnoj dogradnji. To se, naime, očituje po tome što kameno ziđe predvorja ne pokazuje vezani zidarski slog na spoju sa zidom zapadne (I) apside predromaničkog objekta. Osim toga, u izvornom zidu iste apside raspoređene su

¹²⁰ D. Jelovina, *o. c.*, 35—66.

¹²¹ S. Gunjača, *Trogođišnji rad*, 272, sl. 14 i 15.

¹²² Isto, 270.

u vrlo pravilnom ritmu četiri lezene, po dvije sa svake strane ulaza, dosljedno raščlambi vanjskih zidnih površina na ostalim apsidama, a što se očito ne bi provelo u slučaju da je predvorje građeno istovremeno s crkvom. Širina sjeveroistočnog i jugozapadnog zida predvorja iznosi 0,70 m, kao i na zidovima crkve, a visina s dijelom rekonstruiranog zida do 0,80 m. Nivo pločnika u ovom prostoru je za 0,20—0,30 m niži od sačuvane razine pločnika u zapadnoj polovini crkve, a prilaz objektu ostaje u smjeru glavne osi crkve (ulaz-oltar). Slične primjere naknadnih dogradnji u svrhu proširenja postojećeg crkvenog prostora nalazimo i kod drugih šesterolista. Tako šesteroapsidni objekt u Brnazima dobiva predvorje u obliku nadsvođenog pravokutnog trijema,¹²³ a onaj u Pridrazi dvodijelni narteks, nepravilnog pravokutnog tlocrta postavljen na prostoru između crkve i samostanskog sklopa.¹²⁴

Pretpostavka je da se kasnije vjerojatno početkom romanike iznad predulaza postavlja konstrukcija zvonika na način da se formira sjeverozapadni zid (a₃) debljine 0,60 m, čime se presjeca prilaz crkvi sa sjeverozapadne strane, pa se stoga otvara nov prilaz sa sjeveroistoka. To je vidljivo po tome što je na mjestu probijanja novog pristupa ostvaren vez dvaju okomitih zidova, dok na spoju novog poprečnog zida (a₃) s jugozapadnim zidom (a₂) predvorja tog veza nema. U istoj fazi, a u cilju ojačanja nosive konstrukcije zvonika, te smanjenju raspona predulaza, došlo je do dozidavanja sjeveroistočnog zida (a₁) za širinu od 1,20 m, te na taj način sjeveroistočni zid s prije postojećim zidom predvorja dobiva ukupnu dimenziju od 1,90 m. Potvrda za ovu pretpostavku može se naći i u tlocrtnom obliku novonastalog predulaza koji definira karakterističnu četvrtastu bazu zvonika. U predvorju je nađen i komad oktogonalne kolone koji je, možda, preostao s bifore postojećeg zvonika (Tab. V, 5).

Određene tlocrtne podudarnosti u rješenju predvorja kod šesterolista u Kašiću nalazimo u koncepciji predulaznog prostora šesteroapsidne crkve na Stomorici u Zadru,¹²⁵ gdje se nad produženim ulaznim krakom na pročelju crkve dizao zvonik, s istovjetno postavljenom komunikacijom na sjevernom perimetralnom zidu predvorja.

Pretpostavku da je gradnja zvonika uslijedila u romanici moglo bi se protumačiti kao posljedicu određenih promjena nastalih u općoj obrednoj funkciji crkve, koja od manjeg feudalnog oratorija sve više dobiva širu kongregacijsku namjenu, s vremenom poprimivši i karakter seoske župne i ceterijalne crkve u sklopu dijela groblja (9—12. st.) koje se formira na izduženom hrbatu krševite kose istočno od predromaničkog objekta.

d) Kasnosrednjovjekovni kompleks

U kasnom srednjem vijeku, negdje tijekom 15. st., dolazi do ponovnog građevinskog zahvata na lokalitetu gradnjom arhitektonskog kom-

¹²³ S. Gunjača, Starohrvatska crkva u Brnazima, 101—103.

¹²⁴ Isti, Srednjovjekovni Dolac, 38.

¹²⁵ I. Petricioli, o. c., Tab. I, III.

pleksa jugozapadno i zapadno od crkve. Ukopavanje na nekropoli je završeno, pa zidovi novodograđenog objekta naliježu na dio ranijeg horizonta srednjovjekovnih grobova. Zidovi novog objekta dijelom uništavaju postojeće grobove, što je, na primjer, slučaj kod prve skupine grobova zapadno od crkvenog predvorja (18—20, 21), zatim kod grobova 23, 24 u jugozapadnom dijelu koji su presječeni linijom kasno-srednjovjekovnog zida h, te na primjeru grobova (31, 32) koji ostaju pod temeljima zida g.

Na temelju dokumentacijske građe s istraživanja i postojećeg stanja objekta na lokalitetu u tlocrtnoj slici kasnosrednjovjekovne arhitekture raspoznajemo postojanje dvaju osnovnih građevinskih sklopova, čija je gradnja, pretpostavljamo, uslijedila sukcesivno jedna za drugom u kratkom vremenskom razmaku.

U prvoj etapi nastaje sav jugozapadni sklop četvrtaste tlocrtno osnove čiju osnovnu liniju čine paralelni zidovi c (duž. 14 m) i h (duž. 18,5 m) i na njih okomiti zidovi a (duž. 7,5 m) i l (duž. 15 m). Širina svih navedenih zidova iznosi 0,70—0,75 m. Sačuvani su u izvornoj visini mjestimično i do 1,20 m (prostorije I, J, K), a uglavnom u prosjeku od 0,25 do 0,50 m. Svi obodni zidovi su organski vezani u spoju, a načinjeni su od manjeg, nepravilnog i pačetvorinasto pritesanog kamenja sa slabim vezivom. Unutar osnovnog četvrtastog perimetralnog plašta formira se središnja prostorija L bočno omeđena s tri strane manjim uzdužnim prostorijama (E, G, F, I, J, K). Unutrašnji prostor se u dijelu jugozapadnog krila naknadno pregrađuje (prostorije I, J, K) što kazuje neorganska veza zidarskog sloga na pregradnim zidovima navedenih prostorija sa zidovima i i l. S obzirom na dispoziciju unutar četvrtastog prostora, središnja prostorija (L) vjerojatno je bila manje, djelomično nenatkriveno dvorište, na što upućuje i nedostatak pločnika. Ostale gore spomenute prostorije, vjerojatno su bile namijenjene stambenom prostoru. Pločnik je bio načinjen od manjeg, nepravilno pritesanog kamenja, oblutaka, te dijelom od predromaničkih i rimskih spolija, a registriran je u okomitoj stratigrafiji unutar navedenog stambenog krila nad horizontom ranosrednjovjekovnih grobova (33—37; 38—40) u prostorijama F i G.

U slijedećoj etapi uslijedilo je širenje kompleksa podizanjem sjeverozapadnog i zapadnog krila. Sklop pravolinijskih zidova novog zdanja slijedi postojeću građevnu liniju koja izlazi iz karakteristika same lokacije. Odluke, naime, krševite kose orijentirane u pravcu NE-SW zbog svojih geotehničkih uvjeta odredile su općenito pravac pružanja grobova i dominantne pravce temeljnog zida svih arhitektonskih sklopova na lokalitetu. Tako se formira niz usporednih pravokutnih prostorija (A, B, C, D, H) unutar zapadnog (k), sjeverozapadnog (b') i jugozapadnog (j) perimetralnog zida, koje slijede uzdužne slojnice terena. Širina zidova iznosi 0,70—0,75 m i iste je strukture kao i zide jugozapadnog sklopa uz crkvu, pa se pretpostavlja da je nastanak zapadnog trakta uslijedio uskoro nakon gradnje stambenog sklopa. Zidovi j i k dosta su obrušeni i uništeni, a preostali su u temeljnom sloju krupnog nepravilnog kamenja. Zid k je u predjelu prostorije A nalegao na srednjo-

vjekovni grob br. 5. Pločnik je dokumentiran u prostorijama H, A, B, dok za njegovo postojanje u D i C nemamo podataka. S obzirom na relevantne elemente sačuvane visine zidova, u sadašnjoj fazi nije moguće jasno odrediti komunikaciju među prostorijama.

Sjeverni završetak zida h, koji inače predstavlja okosnicu dograđenog sklopa s postojećim dijelom, te zid e formiraju u sjeverozapadnom uglu prostorije E, na spoju zida d i a, četvrtasti ozidani prostor (1,70 x 1,70), vjerojatno u funkciji spremišta za vodu. Od njega je u pravcu prostorije H vodio odvodni kanal pokriven pločama, sačuvan u dužini od 7 m.

Već je S. Gunjača pri istraživanju pretpostavio da je nadograđeni kasnosrednjovjekovni arhitektonski kompleks bio u funkciji samostanskog objekta¹²⁶ o kojemu ne nalazimo podataka u povijesnim vrelima, već samo toponomastičku refleksiju u imenu lokaliteta (Mastirine) sačuvan u mikrotopografiji današnjega sela. S obzirom na veličinu kompleksa s reduciranim brojem manjih prostorija, čini se da je objekt služio smještaju manje redovničke zajednice, koja je u sklopu svog užeg stambenog trakta imala i popratni sklop prostorija, djelomično namijenjenih gospodarskom krilu ili možda svojevrsnom samostanskom gostinju. Naime, pojedinačni nalazi gotičkih ostruga (Tab. XVII, 1, 2) unutar kompleksa (prostorije K, C) navode na zaključak o višenamjenskoj funkciji toga zdanja tijekom kasnoga srednjeg vijeka. Pritom svakako ne gubimo iz vida važnost velike srednjovjekovne prometnice koja je vjekovima davala životni puls tom kraju,¹²⁷ zacijelo ostavivši traga i u općoj arheološkoj i povijesnoj topografiji na tom prostoru.

e) Novovjekovne pregradnje

Mnogobrojni nalazi sitnog kovinskog materijala iz novovjekovnog razdoblja: noževi, britvice, kliješta, sitni građevinski materijal, te keramika i venecijanski novac 16. i 17. st. govore o korištenju prostora kasnosrednjovjekovnog zdanja i u novovjekovnoj fazi, posebno njegova krajnjeg sjevernog (B i C) i sjeverozapadnog dijela (H), te jugozapadnog trakta unutar prostorija I, J, K. Do manjih građevinskih intervencija unutar kompleksa dolazi uslijed preupotrebe postojećeg prostora osobito u nemirnim vremenima izazvanih venecijansko-turskim ratovanjima na tom području. Tada, čini se, dolazi do manjeg adaptacijskog zahvata u sjeverozapadnom krilu, unutar prostorije B, sudeći barem prema ostacima ognjišta, obilju gareži, troske i keramike recentnog postanka. U toj fazi pregrađuje se i unutrašnjost šesteroapsidne crkve prezdavanjem istočne (IV) apside i podizanjem pregradnog zida između južne i sjeverne polovice crkve (sl. 16).

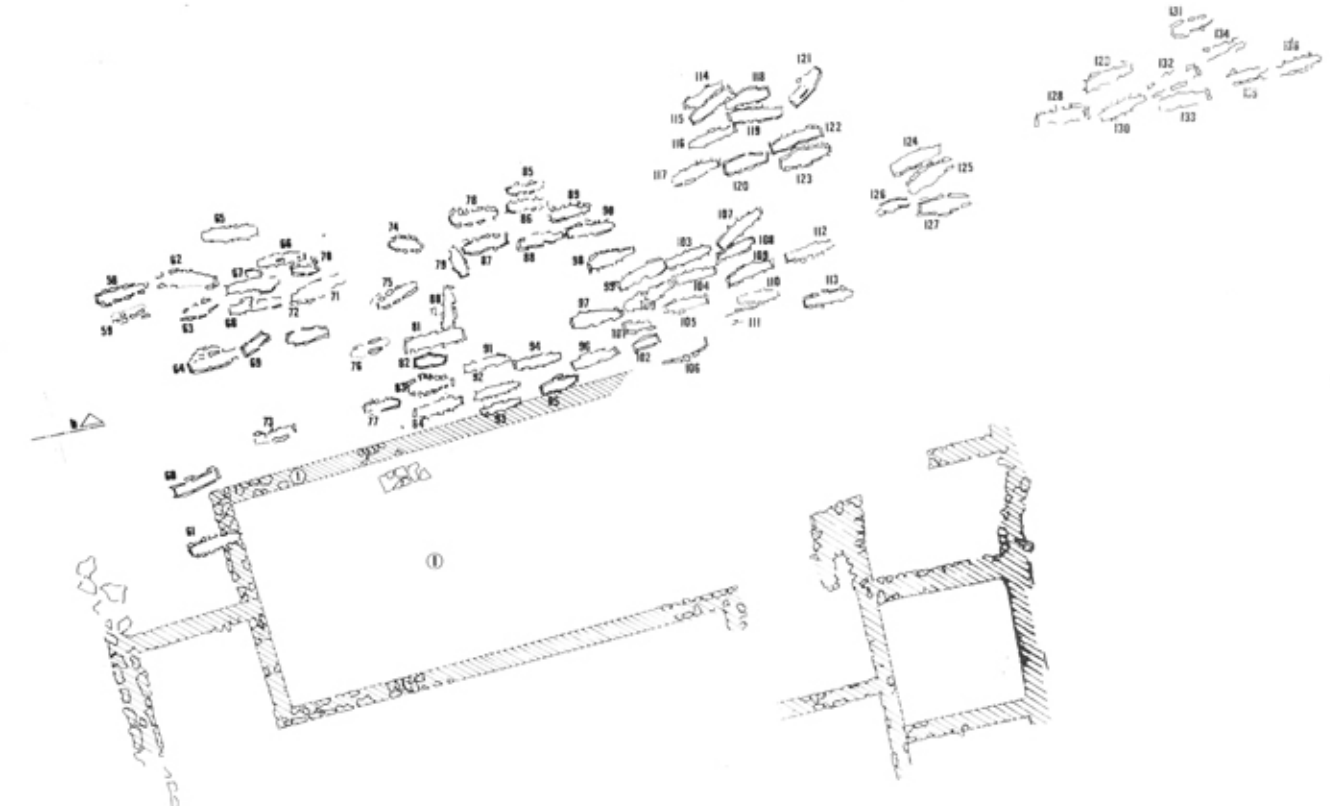
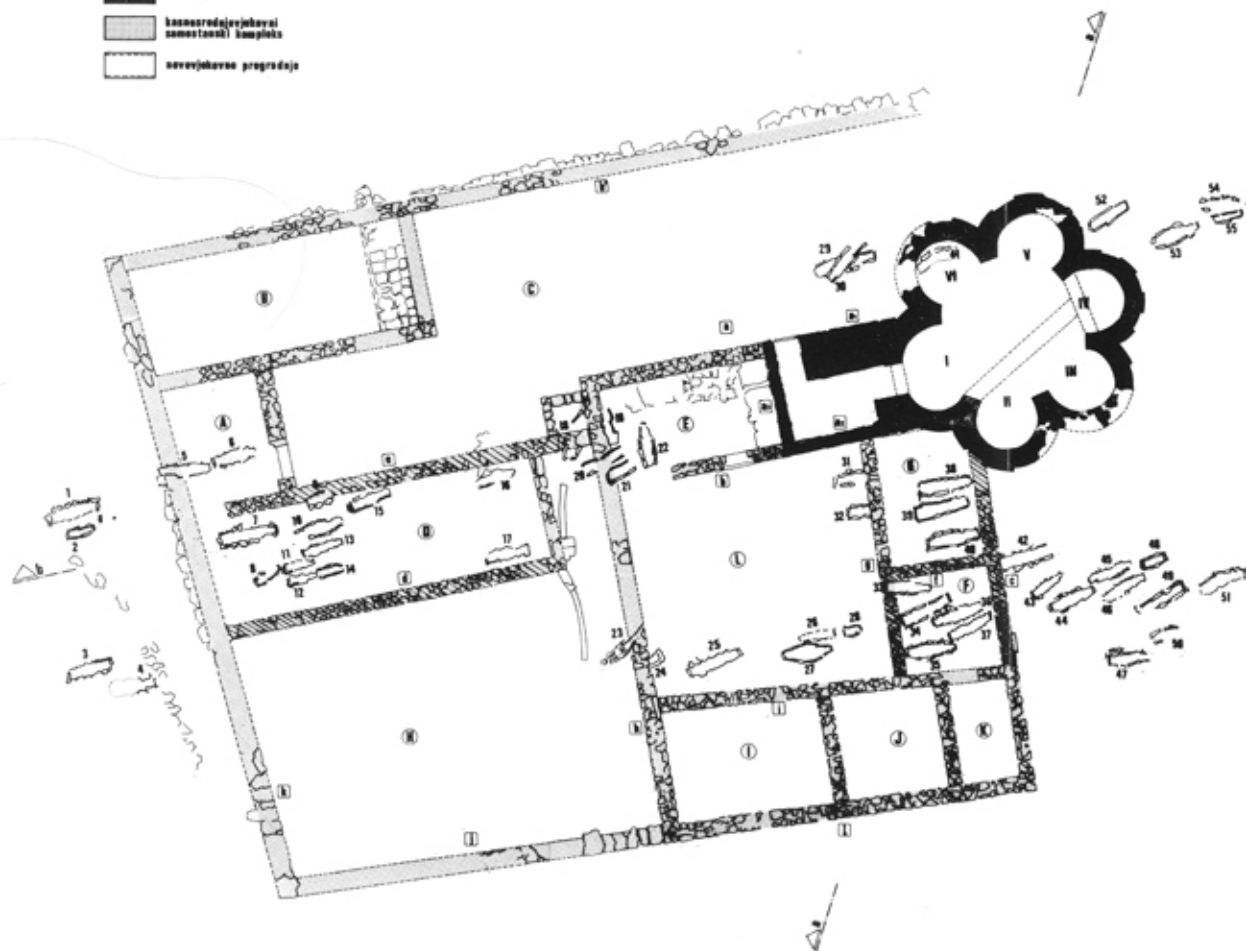
U to vrijeme sav kompleks arhitekture na lokalitetu najvjerojatnije služi u vojne svrhe, a povremeno i kao refugij za okolno stanovništvo koje je obitavalo uz graničnu liniju venecijansko-turskog posjeda.

¹²⁶ S. Gunjača, Trogodišnji rad, 270.

¹²⁷ N. Jakšić, Topografija, 333—334.

LEGENDA

- rimska arhitektura
- predromaniška crkva
- predvorje sa zvonikom
- kasnorodajevjehovalni samostanski kompleks
- nevezljive progredaje

KAŠIĆ · MASTIRINE

Pretpostavljamo da je njegovo konačno rušenje uslijedilo u kandijskom ratu vjerojatno za Foscolovih razaranja 1647. god., čime ujedno prestaje slijed dugotrajnog kulturnopovijesnog kontinuiteta na Mastirinama.

Zaključak

Istraživanja na Mastirinama u Kašiću (1955—1957) otkrila su postojanje višeslojnog arheološkog nalazišta s ostacima arhitekture iz različitih vremenskih epoha i starohrvatskom nekropolom na lokalitetu. Rezultati tih istraživanja unijeli su više svjetla u arheološko-povijesnu sliku Kašića, te pridonijeli poznavanju kontinuiteta i razvitka srednjovjekovne civilizacije na tom prostoru, a posebice obogaćivanju starohrvatskog spomeničkog fonda.

Ovim prilogom nastojalo se u cijelosti prezentirati rezultate arheoloških iskopavanja, te kroz opis, tipološku i kronološku analizu otkrivene arhitekture i arheološkog materijala dati tumačenje različitih kulturnih i vremenskih faza na lokalitetu.

Kašić se, naime, nalazi na prostoru izrazitih povijesnih obilježja, u srednjovjekovnom zaleđu Zadra s kojim je kroz stoljetnu povijest bio čvrsto integriran i razvijao se kao jedinstvena prostorna cjelina. Tu, na jednom ograničenom prostornom mikrookviru pratimo preslojavanje različitih kulturnih supstrata, a materijalni nalazi javljaju se kao dokaz trajnog kontinuiteta.

U mikrotopografiji kašićkog naselja, na istraženom lokalitetu Mastirine, prve dokumentirane arheološke tragove bilježimo iz antičke epohe.

Taj položaj na markantnoj točki u pitomom ravničarskom pejzažu već od prapovijesti¹²⁸ nosi obilježje sakralno-sepulkralnog mjesta. Arheološkim iskopavanjima na lokalitetu razlučilo se postojanje nekoliko vremenskih i kulturnih faza. Objekti iz rimske epohe podignuti na lokalitetu pripadali su poganskom sakralnom objektu (*fanum*) u okviru obilježje rimske ruralne naseobine (*villae rusticae*). Dio poganskog kulturnog sklopa u 5. st. privodi se kršćanskoj obrednoj funkciji, pa skromno opremljena unutrašnjost manjeg kršćanskog oratorija dobiva osnovne elemente koji obilježavaju starokršćansko obredno zdanje.

Drugi i svakako najznačajniji kulturni sloj na lokalitetu pripada srednjovjekovnom razdoblju i predstavlja složenu stratigrafsku cjelinu s nekoliko jasno opredijeljenih kulturnokronoloških horizonata i faza.

U ranom srednjem vijeku na prostoru starije rimske građevine i starokršćanskog oratorija podiže se predromanička crkva šesteroapsidnog tlocrta. Crkva svojim osnovnim arhitektonskostilskim odlikama pripada specifičnom regionalnom tipu šesterolisnih građevina koje u ranosrednjovjekovnom graditeljstvu Dalmacije čine izdvojenu skupinu sakralnih objekata, a koje su nastale na gradskim lokalnim uzorima, i razrađivale se oblikom u starohrvatskom graditeljstvu.

¹²⁸ M. Suić, Rad Arheološkog muzeja u Zadru od Oslobođenja do 1959. godine, *Diadora*, 1, Zadar 1959, 205.

Prosljeđivanje osnovnih sadržajnih namjena relevantnog sakralnog prostora iz starokršćanske epohe očituje se i u ranom srednjem vijeku. Predromanička crkva koja se podiže na ruralnom posjedu udaljenom od gradskog biskupskog središta, na položaju nekadašnjeg poganskog i starokršćanskog kulturnog zdanja, ima izvorno obilježje manjeg privatnog, feudalnog oratorija namijenjenog bogoslužnim obredima ograničenog broja vjernika, poglavito užeg feudalnog kruga. Česti su, naime, primjeri u ranom srednjem vijeku da feudanci nedaleko svojih posjeda i ruralnih selišta grade manje zavjetne crkve, oratorije ili kapele privatnog ili polujavnog karaktera posvećujući ih određenom zaštitnom svecu, pa se upravo kasnije ukolo tih malih ranosrednjovjekovnih kršćanskih jezgri razvijaju veća naselja i župne crkve, po čijim titularima i sama naselja često dobivaju imena.

Oltarna pregrada iz unutrašnjosti šesteroapsidne crkve, čiji su fragmentarni dijelovi pronađeni iskopavanjem, iskazuje prepoznatljiva svojstva predromaničkog umjetničkog stila, što potvrđuje njezinu izvornost i istovremenost sa šesterolistom i ujedno pomaže utvrđivanju vremena gradnje objekta u 2. pol. 9. st. Formalno stilaska analiza sačuvanih sastavnih dijelova oltarnog septuma pokazala je da se radi o ukrasnom i stilskom repertoaru kakvog najvećim dijelom susrećemo u predromaničkoj skulpturi sjeverne Dalmacije i zadarskoj okolici. Njihove koncepcijske uzore nalazimo u skulptorskim ostvarenjima predromaničkih radionica Zadra, pa stoga tu vidimo i izvorište djelovanja šireg radioničkog kruga s nizom lokalnih radionica koje su skulpturom opremale predromaničke crkvene objekte u starohrvatskom zaleđu.

Septum iz crkve u Kašiću razlikuje se, međutim, od onih u ostalim šesterolistima s obzirom na jednu od tipskih odlika zajedničkih najvećem broju šesteroapsidnih crkava, a odnosi se na izgled oltarne pregrade i crkvenog titulara Sv. Mihovila s kojim se šesterolisti većinom povezuju. Na pregradi iz Kašića umjesto uobičajenog luka nad središnjim prolazom u prezbiterij stajao je zabat anepigrafskih odlika kao i dijelovi trabeacije na kojima ne nalazimo epigrafskih podataka o naslovniku crkve.

U ranom srednjem vijeku u okružju same crkve oblikuje se nekropola s obilježjima starohrvatskog kulturnog kruga, čiji kulturni i vremenski facijes određuju nalazi u istraženim grobovima. Grupirani su na redove, u početku u manjim skupinama na prostoru ukolo crkve, kojega koriste najvjerojatnije, kao ukopišta članova užih rodovskih zajednica.

S vremenom od kraja 9. do 12. st. prostor istočno od crkve postaje središnjim mjestom pokapanja starohrvatskog ruralnog živilja koje je obitavalo unutar jedne od naseobinskih aglomeracija u sklopu srednjovjekovnog Kašića, čime groblje na Mastirinama dobiva obilježja naseobinske nekropole.

Tada i crkva sve više gubi svoju prvotnu namjenu privatne ili polujavne bogomolje i poprima kongregacijski, javni, karakter, a najvjerojatnije, dijelom i ulogu grobišne crkve uz nekropolu koja se razvila na lokalitetu. Te su promjene, čini se, bile popraćene širenjem postojećeg

crkvenog prostora dograđivanjem pravokutnog predvorja na ulazu u crkvu, a potom i zidanjem romaničkog zvonika na njenu pročelju.

Pokapanje na Mastirinama prati se vrlo sporadično do kraja 15. st. kada taj lokalitet definitivno gubi karakter sepulkralnog prostora.

Sagledana u cjelokupnoj topografskoj slici s dosad otkrivenim srednjovjekovnim nekropolama na prostoru Kašića, nastajanje i razvitak nekropole na Mastirinama treba dovesti u kontekst s prostornom strukturom srednjovjekovnih naselja, njihovom brojnošću i rasporedom na tom mikroprostoru. Valja je u prvom redu staviti u vremenski i kulturni odnos prema starohrvatskim nekropolama na Glavčurku, Razbojinama i kasnosrednjovjekovnim grobljem na Dračama, te njihovo trajanje povezati u međusobnom vremenskom i kulturnom slijedu. Neka razmišljanja u tom smislu već su dosad bila poznata,¹²⁹ a nadamo se da će ih dalja arheološka i povijesna istraživanja na području srednjovjekovnog Kašića upotpuniti novim spoznajama.

U kulturnom kontinuitetu na Mastirinama istaknuto mjesto pripada kasnosrednjovjekovnoj fazi. Ona je na lokalitetu obilježena gradnjom arhitektonskog sklopa uz crkvu namijenjenog manjem ruralnom samostanskom zdanju s traktom prostorija koje su vjerojatno funkcionirale u svojstvu samostanskog hospicija.

S počecima novog vijeka prestaje odvijanje bilo kakvog sakralnog sadržaja na lokalitetu, a zatečeni kasnosrednjovjekovni objekti nekadašnjeg samostanskog prostora dobivaju profanu namjenu, koristeći se uglavnom kao vojni objekti za čestih i iscrpljujućih venecijansko-turskih ratovanja na ovom prostoru.

Arhitektura na lokalitetu, zacijelo, stradava u vojnim operacijama za kandijskog rata (1645—1669), doživivši sličnu sudbinu kao i mnogobrojni povijesni objekti u srednjovjekovnom zadarskom zaleđu. Venecija je u obranu svojih posjeda i sprečavanju turskog nadiranja k Zadru i obali rušila sve istaknute objekte, dok su krajevi ostajali opustošeni i nenaseljeni.

U ovim, povijesno presudnim događajima naglo se prekidaju niti vjekovnog kontinuiteta. Eliminacijom starosjedilačkog etničkog sloja gubi se jedna od najbitnijih konstanti kontinuiteta, kao preduvjet opstanka svake tradicije duhovnih i materijalnih sadržaja, koji su se upravo na ovom prostoru najizrazitije iskazivali. Naseljavanjem nove populacije u 2. pol. 17. st. velikim dijelom se zatire prijašnja srednjovjekovna toponimija, u kojoj ime srednjovjekovnog Kašića predstavlja jedan od rijetkih toponima koji preživljava u nomenklaturi novopridošlog stanovništva.

¹²⁹ D. Jelovina, Starohrvatsko groblje, 64—65.

Summary

PALEO-CROATIAN CHURCH ON THE SITE »MASTIRINE« IN KAŠIĆ
NEAR ZADAR

During the period from 1955 to 1957 archaeological investigations took place on the site of Mastirine in the village of Kašić by Zadar. On the foundations of a Roman structure the remains of an early mediaeval six-apsed church, a complex of late mediaeval structures and a mediaeval cemetery were found. The results of the investigations of the old Croatian cemeteries have been published. This paper deals with the architectural remains and especially with the pre-romanesque furniture found in the six-apsed Old Croatian church.

The site of Mastirine is situated in a striking position in the otherwise tame Kašić topography. The location has had a sacral and sepulchral role since prehistory. The archaeological excavations revealed several temporal and cultural phases:

- a) Roman architecture with and early Christian phase;
- b) pre-romanesque six-apsed church and an early mediaeval cemetery (9th—12th century) which extends round the church and to the east side of the site;
- c) an extension of a smaller rectangular vestibule at the entrance to the six-apsed church with the bell-tower;
- d) the building of a late mediaeval complex which represented a smaller monastic structure;
- e) adaptations of more recent times within the late mediaeval architecture and in the pre-romanesque church.

To the Roman period dates a pagan sacral structure (*fanum*) which belonged to the nearby *villa rustica*. In the fifth century part of the pagan sanctuary became an early Christian oratory. In the early mediaeval period on the same site was built a church with six apses whose function was to be a private feudal oratory or a votive church. Gradually during the middle ages the church became public, congregational and later also a cemetery church for the adjoining cemetery.

The altar screen whose fragments have been found bears pre-romanesque characteristics which suggests it to be contemporary with the six-apsed church. Stylistic analysis shows that it was made in a local workshop which belonged to a school of workshops whose origin was Zadar.

The septum from Kašić differs from the others found in six-apsed churches in that it has a triangular gable over the central passage into the presbytery, whereas the others have an arch. Apart from that, six-leaved churches are usually connected with Saint Mihovil which seems not to be true for Kašić where the architraves and the gables lack evidence for a patron saint.

In the mediaeval period a rectangular vestibule and a romanesque bell tower were added to the front. A smaller rural monastic complex was later built beside the church with a series of dwellings to serve as a monastic hospice. In more modern times the area of the monastery was secularised and was used mostly by the military in the long term wars between Venice and the Turks. During the war of 1645 to 1669 the buildings were demolished and the locals massively deserted the area of the Zadar hinterland. With the coming of the new population in the second half of the seventeenth century Kašić remains a rare example of the preservation of a mediaeval toponym while numerous other site names are submerged under the new demographic wave.